

caiete critice

6 (368) / 2018

Revistă editată de **Fundația Națională pentru Știință și Artă**

Director: Eugen SIMION

*Mateiu Caragiale.
Pajere
de Eugen Simion*

*Festivalul
literar Eminescu,
Dumbrăveni, Suceava*

*Rolul Academiiilor
în crearea identității
europene științifice
de Irinel Popescu*

*Medievalitatea
de Ioan Aurel Pop*

*Relațiile dintre regii
apostolici angevini
și nobilimea română
din Maramureș
de Emil Burzo*

*In memoriam
Dumitru Micu
de Lucian Chișu,
Nicolae Bârna*

caiete critice

Revistă editată de
*Fundația Națională
pentru Știință și Artă,
Grupul interdisciplinar
de reflecție*

și
Editura Expert,
sub egida
Academiei Române

Nr. 6 (368) / 2018

Revistă indexată CNCS în categoria B

Redacția:

Eugen SIMION
director

Valeriu IOAN-FRANC
redactor-șef

Lucian CHIȘU
coordonare editorială

Mihaela BURUGĂ
secretariat de redacție

Aida SARCHIZIAN

Călin CĂLIMAN

Maria MOLDOVEANU

Oana SOARE

Nicolae LOGIN

Luminița LOGIN

EDITURA
Expert

Tel.: 318.24.38; 318.81.06

E-mail: edituraexpert@gmail.com

office@fnsa.ro

ISSN: 1220-6350

ISSN (on-line): 2285-5041

Colegiul editorial:

Mihai CIMPOI

Jacques De DECKER (Belgia)

Serge FAUCHEREAU (Franța)

Valeriu IOAN-FRANC

Jaime GIL ALUJA (Spania)

Klaus HEITMANN (Germania)

Radivoje KONSTANTINOVIC (Serbia)

Evangelos MOUTSOPOULOS (Grecia)

Mihail METZELTIN (Austria)

Thierry de MONTBRIAL (Franța)

Basarab NICOLESCU

Dumitru ȚEPENEAG

CUPRINS

6/2018

FRAGMENTE CRITICE

- Eugen SIMION: Mateiu Caragiale. *Pajere*
Mateiu Caragiale. Pajere. 3

EVENIMENT

- Tudor NEDELECEA: Festivalul literar Eminescu – Dumbrăveni, Suceava
Eminescu's literary festival – Dumbrăveni, Suceava 7

A GÂNDI EUROPA

- Irinel POPESCU: Rolul Academiei în crearea identității europene științifice
The Role of Academies in the Establishment of a European Scientific Identity 12

CONCEPTE

- Ioan Aurel POP: Medievalitatea românească
The Romanian Middle Ages 16

ISTORIE

- Emil BURZO: Relațiile dintre regii apostolici angevini și nobilimea română
din Maramureș
*The Relationships between the Angevine Apostolic Kings and the Romanian
Nobility of Maramuresh* 32

EMINESCU

- Dana LIZAC: Eminescu: o lectură închipuită la imnul Homeric „Către Hermes” (I)
An imagined Reading of Homer's Hymn 'To Hermes' (I) 41
- Valentin COȘEREANU: Cronologie Eminescu (VII)
Eminescu Chronology (VII) 51

COMENTARII

Simona POPESCU: Teoria petelor sau cauza atribuită în romanul

Numele trandafirului de Umberto Eco

The theory of stains or the cause attributed in Umberto Eco's novel

The Name of the Rose 61

IN MEMORIAM DUMITRU MICU

Lucian CHIȘU: Dumitru Micu

Dumitru Micu 70

Nicolae BÂRNA: Fișă de dicționar: *Dumitru Micu*

A Dictionary Entry: Dumitru Micu 74

Eugen SIMION

Mateiu Caragiale. Pajere*

Abstract

Acest articol se referă la creația poetică a lui Mateiu Caragiale, publicată în revistele literare ale începutului de secol (1904 – 1913), așadar în timpul vieții autorului, iar postum sub titlul Pajere. Versurile nu s-au bucurat de succesul prozei, deși au avut parte de comentatori de primă mână (E. Lovinescu, Perpessicius, G. Călinescu, Vladimir Streinu și, ulterior, Ovidiu Cotruș, Dumitru Micu, Alexandru George, Barbu Cioculescu, Dinu Flămând). Faptul că, în timpul celui de-al doilea război, manuscrisul lor a dispărut (deși fusese ținut într-un seif) a sporit interesul pentru editarea în volum, după copiile "de mână", făcute de Perpessicius și devotatul său fiu, italianistul Dumitru D. Panaiatescu. Din lectura poeziilor, rezultă că poemele lui Mateiu Caragiale sunt scrise sub influența parnasienilor, de la care autorul a învățat că tehnica poetică este o virtute esențială a poeziei. Contemplarea estetică calmă este însă scurtă, în versurile reci, descriptive, cu perifraze savante, devenind imagini cizelate minuțios, dar rece, fără fior liric., cu numeroase simboluri grafice, făcute cu mai mult aplomb de către autor.

Cuvinte-cheie: Mateiu Caragiale, lirism, simbolism, parnasianism, contraste, receptare critică.

The study refers to Mateiu Caragiale poetic creation, published at the beginning of XX century (1904-1913), in author life time and posthumous under the title of Pajure. Lyrics do not have the success of the prose, although there were great interpreters (E. Lovinescu, Perpessicius, G. Călinescu, Vladimir Străinu, Ovidiu Cotruș, Dumitru Micu, Alexandru George, Barbu Cioculescu, Dinu Flămând) that analysis the poetry. The fact that, by the time of World War II, the poetry manuscript has disappeared (although was kept in a strong room) increased the interest for publishing the volume, from handwritten transcripts, made by Perpessicius and his dedicated son, Dumitru D. Panaitescu. Mateiu Caragiale have written the poems under the Parnassian influence, from where the author learn that poetic technique is an essential virtue of poetry. The aesthetic contemplation is short, in the cold, descriptive lyrics, with savant periphrasis, that become polished imagines, but cold, without lyric thrill, with many graphical symbols, made with great aplomb by the author.

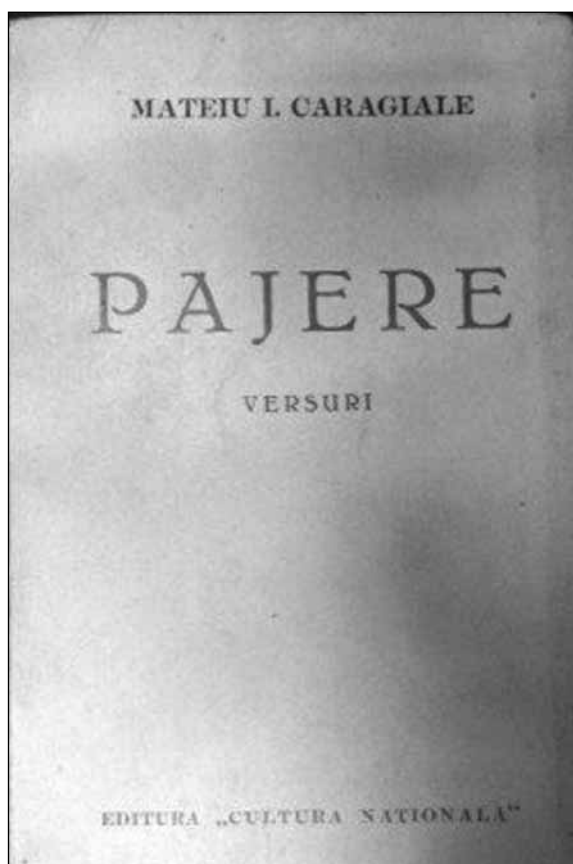
Keywords: Mateiu Caragiale, lyrism, symbolism, Parnassian, contrast, critical interpretation.

Scrise între 1904 și 1913 și publicate mai întâi în „Viața Românească” și „Flacăra” (1912-1913, 1916), iar într-o plachetă, după dispariția scriitorului, versurile lui Mateiu Caragiale n-au avut deloc succesul de care

s-a bucurat în critica literară Craii de Curtea-Veche. E. Lovinescu semnalează într-un rând influența lui Heredia, preocupările lui heraldice (ceea ce este de ordinul evidenței!) și tonul arhaic al tablourilor. Perpessicius –

Eugen SIMION, Academia Română, președintele Secției de Filologie și Literatură, directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”; Romanian Academy, President of the Philology and Literature Section, Director of The „G. Călinescu” Institute for Literary History and Theory, e-mail: eugensimion@fnsa.ro.

* Lucrare realizată în cadrul Proiectului Prezervarea și valorificarea patrimoniului literar românesc folosind soluții digitale inteligente pentru extragerea și sistematizarea de cunoștințe (INTELLIT), PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0821/ Nr 54PCCDI/ 2018.

cel mai entuziast și mai consecvent dintre admiratori – scrie că sonetele se disting prin „sobrietatea plină de evocare a liniilor” și prin accentul pus pe „pitoresc și decorativ”, ceea ce, iarăși, se vede numaidecât... Tot atât de reținut este și Vladimir Streinu, care observă că *Pajere* se disting prin „arta picturală” și prin faptul că „îngheață în probleme de heraldică” cultul lui Mateiu Caragiale pentru trecutul nostru războinic. Puțin mai receptiv, G. Călinescu observă nota bizantină și obsesia unei eredități ilustre în „tablourile murale”, imitate după D. Teleor. Criticii mai noi laudă, gradual, arta picturală și „tehnica lucrăturii” din *Pajere* (Ovidiu Cotruș), „galeria de icoane [...] păgâne” (D. Micu) și, într-o notă mai pozitivă „acea fermecătoare sinteză de timpi istorici” (Dinu Flămând). Cei care acordă o mai mare atenție acestor sonete sunt Alexandru George și Barbu Cioculescu. Acesta din urmă, care a alcătuit și ediția definitivă a scrierilor lui

Mateiu Caragiale¹, analizează cu minuție și pricepere, în *introducerea* la ediția citată, structura formală a versurilor, „nexusul artistic”, „tehnica de frescă” și remarcă *timpu* [lor] *mitic*, melancolia poetului sceptic, în fine, subiectivitatea din interiorul acestei retorici bine dichisite.

Sunt 20 de poeme în volumul *Pajere*, dintre care 15 sonete. Ce se observă numaidecât, când le citim azi fără prejudecăți, este, într-adevăr, buna lor *lucrătură*, ca să reluăm termenul de dinainte. Fiul cel mare al lui I.L. Caragiale face exerciții de stil și își pune fantasmеle (fantasmеle unei medievalități războinice ilustre, „îmbălsămate-n taina măririi strămoșești” și a unui timp de strălucite *vedenii*, prezente încă de acum – începutul tinereții – în imaginarul matein), transpuse, zic, în versuri bine lustruite, cu imagini statice, încremenite și juxtapuse în spațiul tabloului. Imaginile au, toate, măreție de simbol romantic (*Clio*): *amurgul este un rug de purpuri*, norii zac încremeniți „în pragul genunilor cerești” ca „uriaeșe stoluri”, jos, pe pământ, se văd *cetăți în flăcări cu turnuri prăbușite*, ceața serii acoperă „troiane de jar”, vântul provoacă un „mândru freamăt” în suflet și, în această atmosferă de sublimități, se aude geamătul strămoșilor adormiți. O *Laudă a Cuceritorilor* sporește numărul acestor imagini oximoronice, aspre în strălucirea lor decorativă, tainice, totuși, în profunzimea lor: cuceritorul barbar mână gloate ce sfarmă împărății bătrâne, altarele sfinte sunt prădate și pângărite, zările sunt mohorâte, se aud „surle asurzitoare” și *spije* se întrec *turbate*, nori sumbri sunt goniți „de aspra vijelie” și, în acest peisaj fastuos sângeros, piere, trădat, mărețul cuceritor barbar. Cruntul, crudul poem barbar, care traduce, s-ar părea, în versuri clasicizante metaforele neîntrecut sublime ale lui Eminescu din poemele despre facerea și desfacerea universului, se încheie, totuși, cu strofe mai personale, de o reflexivitate mai calmă și mai muzicală. Un discret poet al amurgului și al serilor adânci și strălucite de toamnă iese, aici, la iveală. Apare, acum,

¹ Vezi Mateiu Caragiale, *Opere*, Ed. Univers Enciclopedic, 2001.

imaginea *purpurii*, care-l va însoți totdeauna pe Mateiu Caragiale în scrierile sale, ca și *taina, tainicul*:

„De mult, încât cad pradă amăgiri
Când Cerul pârguit la zări cuprinde
Purpura toată, și toți trandafirii,

Și-n sânge scaldă para ce-l aprinde
De vii vâpăi – privind atunci amurgul,
Un dor păgân sălbatic mă încinde, –

Și văd, stăpâne, cum îți arde rugul.”

Contemplarea estetică calmă este însă scurtă în *Pajere* și curând versurile reci, descriptive, cu perifraze savante, intră într-o frenezie rece. În tabloul minuțios cizelat pătrund imaginile. În *Prohodul războinicului* revin, în forță, cetățile arse, rugurile, vânătorii crunți și trupurile răstignite. Imaginarul tânărului Mateiu Caragiale este plin de atrocități biblice notate, toate, cu oarecare plăcere estetică înghețată, obiectivă, fără sentimentul tragicului. Pe schela uriașă de prăzi și de odoare (*Prohodul războinicului*) se profilează figura de zeu a falnicului cuceritor și pe zalele aurite ale luptătorilor sălbatici cade o misterioasă purpură:

„Și trupuri răstignite și tigve rânjitoare,
Și prunci zdrobiți și roabe cu sânul spin-tecat

Se sbat în gheara morții pe rugu-nsân-gerat,
Ce-n vârful-i poartă leșul înțepenit călare.

În purpura înfiptă pe zalele-aurite
Cuceritorul pare urdiilor cernite,
Un falnic zeu ce cată să se avânte-n nori,

Și, ne’mpăcați în juru-i, cu sulițele-ntin-se
I-arată către zare pletosii luptători
Cum ard ingenuncheate cetățile învin-se.”

De aici și din alte poeme se vede că Mateiu Caragiale i-a citit pe parnasieni și că a învățat de la ei că tehnica poetică este o

virtute esențială a poeziei. Poate chiar gustul lui pentru medievalitățile sângeroase și preferința lui pentru viziunea grandorii cosmice să fie influențate de lectura *Trofeelor* lui Heredia și a *Poemelor antice* și a *Poemelor barbare* ale lui Leconte de Lisle. Cel dintâi, numit de Faguet „maître mosaïste et maître sonneur” în poezie, iar Rémy de Gourmont – un „torționar al poeziei” – face în cele 118 sonete pe care le-a scris o poezie picturală și evocă, maiestuos și rece, pe „Conquérants”. Autorul *Poemelor antice* este fascinat de imaginea morților violente și, în versuri descriptive și vizuale, evocă un Ev Mediu grandios și crud. Poezia este pentru el o artă a formelor „les plus nettes et plus précises”.

Autorului *Pajurelor* îi place și lui „să tachineze muza”, cum declară Heredia, făcând portrete lirice în linii violente și să versifice contrastele provocatoare. Două dintre ele mi se par reușite. *Domnița* și des citatul de criticii literari: *Trântorul*. În trupul armonios, cu mișcări molatice, în graiul duios și răsfățat și în ochii galeși se ascund ispite pătimișe și doruri înveninate. Rănită în tinerețe, Domnița cu mers grațios și sprâncene trufașe, tânjește după ceva ce poemul nu spune și moare, romantic, de tristețe. Preocuparea parnasienilor pentru veșmintele sclipitoare și pentru podoabele fastuoase se întrevide și în versurile picturale ale estetizantului Mateiu Caragiale:

„Verzi-tulburi ochii-i galeș revarsă pe
sub gene
Ispita pătimașă și doru-nveninat.
E-înalță, cu păr galben, cu mersul legă-
nat,
În grelele-i veșminte pășind măreț și-
alene.

Mișcările-i sunt line, molatece, viclene,
Și dulcele-i grai curge duios și răsfățat,
Dar, cine-i cată-n față se pierde săgetat
De negrul arc ce-mbină trufașele-i sprin-
cene.

Muiată-n nestimate și-n horbote de fir,
În mâna-i – spelbă floare de ceară stră-
vezie –
Ea poartă pe subțirea năframă nerămzie

Ca un potir de sânge un roșu trandafir –
Și, tot ca el, rănită în plină tinerețe,
Tânjește, se-nfioară și moare de tristețe.”

Portretul *Trântorului*, os domnesc și viță de Împărat, este construit aproape numai din negativități. El cumulează viciile mari și mici, trupul lui este o ruină, filosofia sa de existență este lenea, modul lui de expresie este înjurătura. Doar sentimentul morții trezește în urmașul becisnic mândria boierească a înaintașilor. S-a făcut, nu fără temei, supoziția că *Trântorul* prefigurează, în imaginarul matein, figura nocturnă a lui Pașadia din *Craii de Curtea-Veche*, craiul care ziua lucrează la o operă secretă capitală, iar noaptea se destrăbălează... Poate fi o referință, dar din portretul trântorului lipsește completamente nota înalt intelectuală, diurnă a craiului matein. Portretul oriental din *Trântorul* lasă impresia că este scos dintr-un album de desene din epoca fanariotă:

„În trândavă-aromeală stă tolănit grecește
Urmașul lor. Urât e, bondoc, sașiu, pel-tic.
El antereu alb poartă, metanii și ișlic.
În puf, în blăni și-n șaluri se-ngrășă și dospește.

Și gura-i strâmbă numai măscări bolbo-rosește.
E putred, deși tânăr: sărmanu-a fost de mic
Crescut pe mâini străine. El joacă din buric,
Înjură, se răzgâie și râde-apoi protestește.

Îl leagănă maneaua, e veșnic beat de vutcă,
Să-ncalece i-e frică, pe brațe-1 duc la butcă;
Dar, el, ce os de Domn e și viță de-Împărat,

Ades, făr' să-și dea seama, își mângâie hangerul,
Și când în fața morții odată s-a aflat,
În trântorul becisnic s-a deșteptat boe-rul.”

Există în aceste *Pajere* cu versuri obiective, lucrate la gherghef, cu „taine-îmbălsă-mate” și „murinde văpăi” și tonalități mai personale, cum ar fi acelea din *Întoarcerea învinsului* despre „floarea spinoasă-a-nstrăi-nării” sau, în *Mărturisire*, unde poetul parnasian evocă, în limbajul liric al lui Grigore Alexandrescu, visările apuse, melancolia serii și pustietățile singurătății. Poezia are, aici, mai multă personalitate, versurile sunt fluente și imaginea ruinelor (dragă preromanticilor români) este lucrată cu meșteșug, într-adevăr, de „maître mosaïste”, în parafraze lirice ce cultivă taina cu visările vechi. Lipsește, oricum, din ele, sugestia cruzimii medievale care stăpânește, în genere, poezia lui Mateiu Caragiale:

„Sufletu-mi e-o mare moartă oglindind
un cer de jale,
Arse stânci o-nchid în groaza sterpelor
pustietăți,
Pe ea boarea nu adie, veșnic dorm unde-le-i pale,
Ea în negru-i fund ascunde înecate
vechi cetăți.

Sufletu-mi e-un turn de piatră care cade
în ruină,
Iedera și mușchiul verde zidurile-i
năpădesc,
Strajă a singurătății trist veghează pe colină,
Și în juru-i, seara, tainic, liliiecii fâlfâiesc.

Sufletu-mi e-o floare rară ce muiată
pare-n sânge,
Spulberată-i fu mireasma de-al restriștii
aprig vânt,
E-o cântare-ndepărtată ce visări apuse
plânge,
E o candelă uitată ce se stinge pe-un mormânt.”

Tudor NEDELECEA

La Dumbrăveni (Suceava)

Festivalul literar „Mihai Eminescu”

Abstract

Un reportaj de la Festivalul Literar Internațional „Mihai Eminescu” de la Dumbrăveni (Suceava), ajuns la cea de-a 11 ediție, grație Primăriei locale (primar: Ioan Pavăl, secretar: Mihai Chiriac). Președintele acestui for cultural este acad. Eugen Simion, la care au participat personalități marcante: acad. Maya Simionescu, Ioan-Aurel Pop, M. Cimpoi, N. Dabija, V. Tărățeanu, N. Breban, V. Bahnaru, Irinel Popescu, Virgil Tănase, I. Cristescu, L. Chișu etc. Cu acest prilej, a fost lansată ediția Opere de M. Kogălniceanu (3 volume), din colecția „Opere fundamentale” a Fundației Naționale pentru Știință și Artă, reeditarea lucrărilor lui Eugen Simion: Ficțiunea jurnalului intim (3 vol.), Genurile biograficului, precum și ediția a doua a Dicționarului enciclopedic Mihai Eminescu de Mihai Cimpoi. A fost dezvelit complexul statuar „100 de ani de la Marea Unire” (placă comemorativă și statui înfățișându-i pe Mihai Viteazul, Cuza Vodă și regele Ferdinand). La dezvelire, au vorbit acad. Ioan-Aurel Pop, președintele Academiei Române, și monseniorul Ioan Robu.

Cuvinte-cheie: festival, literatură, Eugen Simion, Ioan-Aurel Pop, Centenar Unire.

A report from the International Literary Festival “Mihai Eminescu” from Dumbrăveni (Suceava), reached to the 11th edition, thanks to the local mayoralty (mayor: Ioan Pavăl, secretary: Mihai Chiriac). The president of this cultural forum is acad. Eugen Simion, attended by outstanding personalities: acad. Maya Simionescu, Ioan-Aurel Pop, M. Cimpoi, N. Dabija, V. Trățeanu, N. Breban, V. Bahnaru, Irinel Popescu, Virgil Tănase, I. Cristescu, L. Chișu etc. On this occasion, the edition of „The Works” by M. Kogălniceanu (3 volumes), the “Fundamental Works” collection of the National Science and Art Foundation, the re-editing of Eugen Simion’s works: Fiction of the Intimate Journal (3 vol. as well as the second edition of the encyclopaedic dictionary Mihai Eminescu by Mihai Cimpoi. The statuary complex “100 years from the Great Union” (memorial plaque and statues depicting Michael the Brave, Cuza Voda and King Ferdinand) was unveiled. At the unveiling, they spoke acad. Ioan-Aurel Pop, President of the Romanian Academy, and Monsignor John Robu.

Keywords: festival, literature, Eugen Simion, Ioan-Aurel Pop, Centenary Union.

De 11 ani în localitatea Dumbrăveni de lângă Suceava se desfășoară Festivalul de literatură „Mihai Eminescu”, în iunie, dar și în decembrie, într-o variantă mai redusă

datorită vremii (și nu vremurilor). Este, de fapt, un festival internațional, prin participarea unor personalități de marcă din România, R. Moldova, Ucraina, Franța, Turcia.

De ce la Dumbrăveni? Pentru că o legendă spune că poetul nostru național aici s-ar fi născut, tatăl său fiind o perioadă căminar. Legenda nu se confirmă în totalitate, dar este o legendă lucrătoare, dovadă emulația de spirit eminescian care se simte de peste un deceniu.

Apoi, la Dumbrăveni, Eminescu este respectat și aniversat / comemorat cum se cuvine sau cum i-ar fi plăcut lui însuși. La numai câțiva kilometri mai departe, la Botoșani, poetul nostru național este umilit. La Botoșani se acordă Premiul Național de Poezie „Mihai Eminescu”, atribuit unor așa-zisi poeți, dintre care unii l-au blasmefiat, cum e cazul ilustrului necunoscut T.O. Bobe, care a scris vitriolant în „Dilema” din 1995. Anul acesta, premiul a fost obținut de o poeză, care a citit din propria creație versuri pornografice, indignând și gonind publicul din sală. „Poeta” a avut susținerea directorului editurii Cartea Românească, Călin Vlăsie, care a afirmat, într-un interviu, că Eminescu nu-i poetul național, ci „*idiotul național*”. Totul se leagă, așadar!

Din aceste considerente, trebuie să subliniem rolul imens al primarului comunei Dumbrăveni, Ioan Pavăl, al secretarului pri-

măriei, Mihai Chiriac, al consilierilor locali, care au reușit să facă din Eminescu o sărbătoare națională cu reverberații europene. După Academia Română, comuna suceveană Dumbrăveni a realizat / realizează / va realiza cea mai distinsă și pertinentă manifestare cultural-științifică din Țară. Este aproape incredibil cum edilii dumbrăveneni știu să atragă nu numai marile personalități culturale și științifice, dar mai ales sponsorii. Și au mai avut o mare înțelepciune: să apeleze la Academia Română, acad. Eugen Simion fiind președintele de onoare al Festivalului literar „Mihai Eminescu”, precum și la Academia de Științe din Chișinău.

Și mai e ceva de spus apăsător. S-au cheltuit mulți bani, de la sponsori în special, și nu în zadar. Pe lângă diplome, medalii, insigne, însemne etc., Primăria comunei Dumbrăveni a înțeles că trebuie să facă ceva care să dăinuie peste vremuri: tipărirea unor cărți de mare valoare și necesitate. În anii trecuți, a fost publicată, cu sprijinul Primăriei Dumbrăveni, în colecția de lux *Opere fundamentale* a Fundației Naționale pentru Știință și Artă (condusă de acad. Maya Simionescu și Eugen Simion), între-

ga operă eminesciană sau G. Călinescu despre Eminescu. Anul acesta, a fost publicată în aceeași colecție, Mihail Kogălniceanu, *Opere în trei volume* (*Scriseri literare, Scriseri culturale, Scriseri istorice*), de fapt, întreaga operă a celebrului istoric și om politic. A fost tipărită, în ediție anastatică, *Poesii* de Mihai Eminescu, ediție apărută în 1884, sub îngrijirea și cu prefața lui Titu Maiorescu (aviz amatorilor de scandaluri: Titu Maiorescu nu l-a omorât pe Eminescu!). Ediția a II-a, revăzută și adăugită a *Dicționarului enciclopedic Mihai Eminescu* a lui Mihai Cimpoi a apărut în același context și condiții. Academicianul Eugen Simion i s-a făcut o surpriză, la cei 85 de ani ai săi, nu numai prin acordarea premiului, ci mai ales prin tipărirea celor trei volume din *Ficțiunea jurnalului intim* și a celor două volume din *Genurile biograficului*.

Admirabilă și, cred, unică atitudine a unui edil față de actul de cultură! Prin aceste fapte mărețe și sfidătoare pentru vremurile noastre, comuna Dumbrăveni a intrat în circuitul cultural-științific din întregul areal românesc. Poate ar fi bine ca la Dumbrăveni să se înființeze o ligă a tuturor localităților legate de biografia poetului. Dumbrăvenii este o comună, deși are toate utilitățile pe care unele orașe nu le au. Dar, vorba d-lui Eugen Simion, rămâneți așa, nu treceți la statutul de oraș, pentru că așa trebuie să arate satul românesc, iar Dumbrăvenii să fie etalon (Sf. Sinod al Patriarhiei Române a

decis ca 2019 să fie dedicat satului românesc).

Pentru cel puțin o zi, 16 iunie 2018, localitatea Dumbrăveni a fost capitala culturii naționale, prin aceste manifestări de substanță prilejuite de sărbătorirea Centenarului Marii Uniri, cu participarea a zece academicieni sau a altor oameni de cultură: Maya Simionescu, Eugen Simion, Vasile Tărășeanu, N. Dabija, N. Breban, Ioan-Aurel Pop, Mihai Cimpoi, Mircea Martin, Vasile Bahnaru, Irinel Popescu, Ioan Cristescu, Lucian Chișu, Viorel Dinescu, N. Mecu, Gabriel Croitoru, Tudor Nedelcea, Virgil Tănase (Paris), actorul George Mihăiță, Culiță Ioan Ușurelu, conducerea filialei Râmnicu Sărat al Ligii Culturale (Ion Radu, Cristian Popovici, Marius Chiru), Narcis Nali (Turcia, traducătorul lui Eminescu în limba turcă și care a cumpărat o locație în Dumbrăveni) etc. A fost invitat de Eugen Simion și a participat monseniorul Ioan Robu, șeful Bisericii romano-catolice, un ierarh carismatic, participant și la alte manifestări culturale (de pildă, la centenarul nașterii patriarhului Teoctist, la lansarea *Bibliei*

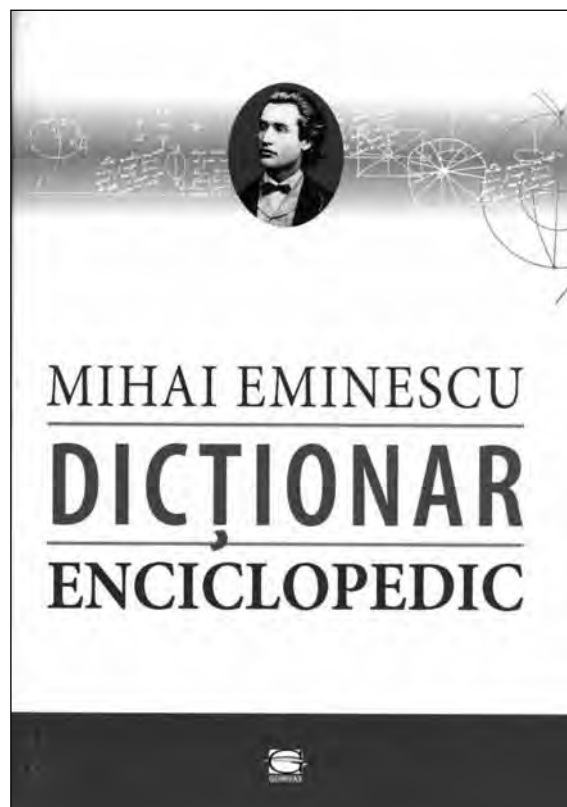
de la Blaj la Vatican, în prezența Papei Ioan Paul al II-lea, moment istoric când Eugen Simion a propus Papei și a acceptat ca să devină membru de onoare al Academiei Române).

Ziua a început cu dezvelirea complexului statuar *100 de ani de la Marea Unire*. Pe o ploaie torențială complexul statuar a fost dezvelit în prezența unui public numeros (care n-a plecat de teama vremii). Au vorbit I.P.S. Ioan Robu și proaspătul președinte al Academiei Române, acad. Ioan-Aurel Pop, care s-a pliat vremii, afirmând că marile evenimente istorice au avut loc și pe vreme nefavorabilă, subliniind rolul Academiei în unificarea tuturor provinciilor românești, preocupat de ideea de latinitate și românitate, îndemnându-ne (îndemnându-i) nu să hulim pe înaintași, ci să-i lăudăm pentru meritele lor incontestabile.

Să menționaăm că în anii anteriori au fost dezvelite busturile lui Eminescu, Leon Ghica, Adrian Păunescu.

Moderatorul simpozionului, Eugen Simion, a subliniat rolul Poetului în formarea și evoluția limbii și literaturii române, rolul Academiei Române în elaborarea și finalizarea marilor proiecte începute cu peste 100 de ani în urmă, primul proiect fiind publicarea operei lui Dimitrie Cantemir, precum și elaborarea de dicționare. Au avut intervenții pertinente acad. Mihai Cimpoi („*actul Unirii Basarabiei din 27 martie 1918 este încă valabil, n-avem conducători de state, ci de sate*” referindu-se la numeroasele comune basarabene care au votat, în 2018, pentru Unire), N. Breban („*I.A. Pop sosește în fruntea Academiei într-un moment necesar*”, „*satul românesc este matricea existenței noastre*”), Maya Simionescu („*oamenii trăiesc în și prin cultură, precum păsările în aer și peștii în apă*”), V. Tărățeanu („*drama românilor bucovineni continuă spre mai rău*”, „*să nu ne rușinăm să fim români*”), Mircea Martin („*Eugen Simion are o operă personală, colectivă și instituțională*”), Irinel Popescu, G. Mihăiță, Cristina Popescu etc.

La sfârșitul simpozionului, s-au decernat două premii pentru Eugen Simion și Aurel-Ioan Pop, au fost acordate diplome de cetățeni de onoare ai localității.

* *
*

Aș vrea să stăruie asupra grupului statuar, care ar putea fi denumit *Treptele Unirii*, reprezentându-i pe Mihai Viteazul, Cuza Vodă și regele Ferdinand (poate că alături de rege merită să fie și regina Maria). Pe imensa și impresionanta placă memorială erau sculptate efigiile celor trei bravi bărbați, în fața acestor efigii fiind plasate busturile lor.

Fiind un Festival dedicat lui Eminescu, voi consemna câteva opinii exprimate de Eminescu despre primii doi domnitori. Cu un deosebit simț istoric, remarcat și N. Iorga, Eminescu a demonstrat că „*legarea de glie*” nu este un act reprobabil, ci un recesământ, făcut „*din cauze temporare și de oportunitate*” („*Timpul*”, VII, nr. 51, 6 martie 1882, p. 1), primul domnitor unificator fiind, în viziunea sa, „*om fenomenal prin vitejie și prin minte, această jertfă tragică a unui mercenar de rând ca Basta*”. Despre „*glebae adscriptio*”, Eminescu comentează. „*Un act nedrept, se va zice, care ridică libertatea personală*” și motivează: „*Tot pământul țării acesteia la început*

domnesc a fost; proprietatea nu există în zilele noastre. Noi, Domnul, ți-am dat acest pământ, dar ți l-am dat cu rezervă că-l vei exploata în anume condițiuni. Aceste condițiuni sunt pozitive după obiceiul pământului: parcelarea în ferme, cu dreptul de dijmă și o zi de lucru pe săptămână. Ție-ți trebuie muncă? Bine. Ți-o dau. Dar mie-mi trebuie popor, pentru că am de purtat războaie și nevoie de contribuabili. De aceea-l leg pe pământul tău pe acest popor și oricât s-ar înmulți, tu să-i dai pământ” („Timpul”, VII, nr. 51, 6 martie, 1881, p. 1).

Majoritatea istoricilor români au condamnat legarea de glie. Doar C.C. Giurescu în *Probleme controversate în istoriografia română* (Editura Albatros, 1997, p. 74-75), îi dă dreptate lui Eminescu, fără să-i cunoască textul.

Iată o altă caracterizare făcută de Eminescu: „Mihai Viteazul a izbutit să împreune sub stăpânirea sa trei țări și să pregătească întemeierea unui stat român mai puternic; a fost însă destul ca Mihai Viteazul să moară pentru ca planul urzit de dânsul să se prăbușească. Statul român de astăzi a trecut însă prin mai multe zguduiri și rămâne statornic, fiindcă are două temelii: conștiința românilor și încrederea marilor națiuni europene” („Timpul”, III, nr. 31, 10 februarie, 1878, p. 1. Pe larg, în Tudor Nedelcea, *Eminescu istoricul* (Craiova, Fundația Scrisul Românesc, 1998).

Și caracterizarea lui Marin Sorescu în prefața *Cum scria Mihai Viteazul?* la vol. *Mihai Viteazul, Scrieri*, ediție Tudor Nedelcea (Fundația Scrisul Românesc, 1993): „Asumându-și energia împotrivirii la rău prin vitejie și jertfă, Mihai Viteazul e un principiu de funcționare a poporului român. Peste tot, în scrisorile sale, este conștient de pericolele care îl pândesc, de faptul că este în centrul unui viespar de intrigi și trădări. La rândul său a știut, cu abilitate, multă vreme, să deoace planurile vrăjmașilor, văzuți și nevăzuți. Ce n-au izbutit păgânii au săvârșit creștinii, în fața căroara, cum am văzut, inima sa se-nmoaie, iar sabia se arată cu zăbavă” (p. 11).

Despre Cuza Vodă, Eminescu a avut cuvinte de laudă, întemeiate. Cuza „a lovit într-o clasă, doar a întins mâna pentru a ridica pe țărani, clasa productivă a țării” („Timpul”, VII, nr. 44, 26 februarie 1882, p. 1), el impro-

prietărind țara „c-o a cincea parte din teritoriul ei, de pe care Cuza Vodă a alungat acele adunături de bizantini sodomiți”, alungarea lui din domnie fiind considerată „o infamie și o lășitate”: „Vor trece veacuri și nu va exista român căruia să nu-i crape obrazul de rușine de câte ori va răsfoi istoria neamului său la pagina lui 11 februarie și stigmatizarea acelei negre felonii va răsării purerea în memoria generațiilor, precum orice ar răsare iarba lângă mormântul vândutului Domn” (Ibidem). Și o idee extrem de actuală: „a-și încălca jurământul a devenit în România un titlu de înaintare” („Timpul”, III, nr. 200, 12 septembrie 1878, p. 1).

Despre necesitatea unirii și unității neamului românesc, Eminescu trimite la domnitorul Grigore Ghica III, „acea figură bărbătească din istoria țării noastre”, devenit martir prin necedarea Bucovinei în 1775: „Popor românesc, mari învățăături îți dă ție această întâmplare! Dacă fiii tăi ar fi fost uniți totdeauna, atunci și pământul strămoșesc rămânea unul și nedespărțit. Dar veacuri de dezbinare neîntreruptă te-au adus la slăbiciune, te-au adus să-ți vezi rușinea cu ochii. Nu merge la mormintele domnilor tăi cu sămânța dezbinării în inimă, ci precum mergi și te împărtășești cu sângele Mântuitorului, astfel împărtășești-ți sufletul tău cu reamintirea trecutului; fără patimă și fără ură între fiii aceluiasi pământ, cari oricât de deosebiți ar fi în păreri, frați sunt, fiii aceleasi nume sunt” („Curierul de Iași, IX, nr. 109, 3 octombrie, 1876, p. 2).

Grigore Ghica III, „acea figură bărbătească din istoria țării noastre, deosebită cu totul de umbrele efemere ale fanarioților [...] „vedem pe același bărbat plin de dezinteresare, închinând viața sa binelui public, simplu în obiceiuri, isteț la minte, cumpănit la vorbă, energic în fapte, același bărbat care, domnind sub alte împrejurări decât acelea de slăbiciune a patriei sale, ar fi devenit o podoabă a veacurilor, nu un martir. E drept că pentru crearea unui om mare trebuiește conlucrarea a doi factori: unul este acela al împrejurărilor, al doilea este caracterul și inteligența persoanei istorice” („Curierul de Iași, IX, nr. 109, 3 octombrie, 1876, p. 2).

Sunt idei de o stridentă actualitate. La Dumbrăveni s-a adevărit proverbul : „Omul sfințește locul!”

Irinel POPESCU

Le role des academies dans la creation de l'identite europeenne scientifique

Abstract

Cercetarea științifică a fost considerată un motor al dezvoltării europene și promovarea cercetării a fost mereu un obiectiv politic fundamental pentru responsabili politici europeni. Nivelul finanțării a crescut atât la nivelul instituțiilor europene, cât și pentru bugetele de cercetare a statelor membre. Totuși, nu toate statele consacră destui bani pentru cercetare, iar România este un exemplu în această privință. În plus, birocrăția de la Bruxelles este un obstacol major în dezvoltarea cercetării. Rolul academiilor depinde de finanțarea pe care o primesc sau o au. În Ungaria, 60% din bugetul cercetării e gestionat de Academia de Științe. În România, la polul opus, Ministerul gestionează banii destinați cercetării și nu Academia.

Cuvinte-cheie: cercetarea științifică, finanțare, Bruxelles, rolul academiilor, dezvoltarea europeană.

Scientific research has been regarded as a driver of European development and the promotion of research has always been a fundamental political objective for European policymakers. The level of funding has increased at level of the European institutions and, in the same time, for research budgets of the Member States. Although, not all states give enough money to research, and Romania is an example in this sense. Moreover, the bureaucracy in Brussels is a major obstacle to the development of research. The role of academies depends on the financial funding they receive or they have. In Hungary, 60% of the research budget is managed by the Academy of Sciences. In Romania, at the opposite side, the Ministry manages the money for research, not the Academy.

Keywords: scientific research, financial funding, Bruxelles, academies role, European development.

Dans la construction de l'Europe, le rôle réservé à la science a été dès le début important. D'autant plus que, si dans la culture ou la religion, il y aura probablement toujours des différences notables entre les peuples de l'Union Européenne, à l'intérieur de la science les différences sont effacés plus rapidement et le dénominateur commun est beaucoup plus facile à trouver.

La recherche scientifique a été considérée comme le moteur du développement euro-

péen et la promotion de la recherche a toujours été un objectif politique fondamental pour les responsables politiques européens.

Le niveau de financement a été augmenté, tant au niveau des institutions européennes, que pour les budgets de recherche des États membres.

Cependant, il est possible que tous les États européens ne consacrent pas assez d'argent pour la recherche (de ce point de vue la Roumanie est un mauvais exemple),

Irinel POPESCU - medic, membru corespondent al Academiei Române, Secția de Științe Medicale. În prezent conduce Clinica de Chirurgie și Transplant Hepatic de la Institutul Clinic Fundeni, email: office@fnsa.ro

et que la bureaucratie excessive de Bruxelles soit un obstacle majeur dans le développement de la recherche. Quel est donc le rôle des académies dans ce contexte?

Dans un premier temps, je pense qu'on devrait analyser les racines historiques de ces institutions et, ensuite, le cadre juridique dans lequel elles effectuent leur travail aujourd'hui.

On peut noter que, au niveau européen, il n'y a pas de modèle unique. Ainsi, en France l'Académie française, fondée par Richelieu en 1635, a réuni dès le début les hommes de lettres en particulier. Leur tâche principale était d'éditer le dictionnaire de la langue française et de réglementer avec rigueur maximale la langue de René Descartes.

Par conséquent, en France, sont apparus par la suite l'Académie des Sciences, l'Académie de médecine, l'Académie de chirurgie etc.

Certaines de ces Académies ont plus tard été réunies sous la coupole de l'Institut de France.

Pendant ce temps, en Angleterre, la Royal Society, un équivalent de l'«Académie» à l'époque, a réuni des scientifiques de différentes spécialités; les sciences exactes étaient bien représentées et Isaac Newton a longtemps été président de la Société. Plus tard des Académies de «branche» sont cependant apparues.

Dans l'Europe de l'Est, certains pays ont pris le modèle soviétique, avec une académie, appelé Académie des Sciences", ayant des sections couvrant toutes les branches de la science. Dans ces pays, il n'y a pas des académies de «branche», leur rôle étant assumé par les sections respectives de l'Académie des Sciences. Nous rencontrons ce modèle en Bulgarie, Hongrie, République Tchèque, Estonie, Lettonie, Lituanie. Slovaquie.

Pour souligner qu'elles réunissent aussi bien les sciences humanistes que celles exactes, certaines académies se nomment Académie des Sciences et des Arts (Croatie). Dans les pays monarchiques, la particule soulignant le patronage de la maison royale est rajoutée: ainsi, en Belgique on trouve

The Royal Academies for Science and Arts of Belgium (l'Académie royale des sciences et des arts de Belgique), et au Danemark, Royal Danish Academy of Sciences and Letters (l'Académie royale danoise des sciences et des lettres).

En Allemagne, la tradition historique joue aussi un rôle dans le système national des académies. L'Académie des Sciences de Berlin a plus de 300 ans d'existence. Créé le 11 Juillet 1700 par le roi Frédéric le Grand de Prusse - 4 ans après l'Académie des Arts - elle a compté au fil des ans de nombreuses personnalités célèbres. Parmi celles-ci, Dimitrie Cantemir qui lors de la réception a écrit à la demande de l'Académie, son célèbre ouvrage "Descriptio Moldaviae".

Considérée comme la vraie Académie des Sciences de l'Allemagne, l'Académie Leopoldine est nommé d'après un empereur (Léopold Ier, qui a reconnu son existence en 1677) et a été fondée en 1652 par quatre médecins sous le nom de Academia Naturae Curiosorum (l'Académie des curiosités de la nature).

Unifier toutes ces institutions académiques nationales dans une seule institution européenne a été considéré comme un processus naturel et nécessaire. Ainsi, en 1994 est né ALLEA. The All European Academies, la fédération de toutes les Académies européennes et qui réunit actuellement 59 académies de 40 pays européens.

Les membres d'ALLEA sont des institutions académiques nationales ayant le rôle de sociétés savantes, de groupes de réflexion et des institutions de recherche.

Je voudrais faire ici une parenthèse avec quelques considérations personnelles: bien que la plupart du temps la loi octroie aux académies un rôle important dans la recherche nationale, le budget qui leur est nécessaire pour bien mener un tel rôle ne leur est pas assuré dans tous les pays européens.

Un exemple positif est la Hongrie, où environ 60% du budget de la recherche est géré par l'Académie des Sciences qui, de cette façon, peut exercer le rôle que lui confère la loi dans le développement de la recherche à l'échelle nationale.

Au pôle opposé sont d'autres pays parmi lesquels, malheureusement, la Roumanie, où le budget de la recherche est principalement géré par le Ministère correspondant et très peu par les académies. Dans ces circonstances, il est évident que le rôle des académies nationales dans le développement de la recherche est beaucoup plus faible.

Partant du principe que les membres de l'Académie sont les personnalités les plus importantes à l'échelle nationale dans le domaine des sciences naturelles, des sciences sociales et humaines, ALLEA vise à réaliser une synthèse des priorités scientifiques et économiques de l'Europe unie, basée sur des racines historiques, sociales et politiques du vieux continent.

Cette institution académique paneuropéenne doit rester au-dessus des intérêts politiques» commerciales et idéologiques et par conséquent elle doit être la base d'une politique scientifique commune européenne.

En 2001, une autre structure académique paneuropéenne a été créée: EASAC (European Academies Science Advisory Board - Le Conseil consultatif Européen des Académies des sciences).

De l'EASAC font partie toutes les Académies des pays membres de l'Union Européenne et l'objectif déclaré de cette institution est de fournir des avis scientifiques indépendants aux décideurs politiques au niveau européen.

Ce conseil doit être fondé sur une expertise scientifique solide, ouverte et transparente et totalement indépendante des intérêts commerciaux et politiques.

Il est évident que les institutions académiques nationales, réunies dans des institutions paneuropéennes communes, sont les mieux placées pour jouer un tel rôle.

L'Académie Roumaine est membre de l'ALLEA comme de l'EASAC. En tant qu'académie de branche, l'Académie des Sciences Médicales (ASM) est membre du FEAM (Fédération des académies européennes de médecine). D'ailleurs, le Président de l'ASM est actuellement vice-président du FEAM (élu en 2013).

Il faut noter que FF AM a le statut d'observateur aux réunions EASAC.

A l'occasion du Congrès FEAM de Bucarest en 2013, par la voix du professeur Nicolae Manolescu membre correspondant de l'Académie Roumaine, l'ASM a lancé au niveau européen. l'initiative appelée «One Health» («Une seule santé»). Il s'agit d'une vision très moderne qui stipule que sur la Terre, la santé de l'homme, des animaux, des plantes et de l'environnement devraient être considérées comme une seule entité.

Dans une telle vision, la prévention va jouer un rôle de plus en plus important et les générations futures vivront sur une planète plus propre et moins polluée, l'alimentation sera plus rationnelle et plus physiologique, la qualité de la vie va augmenter et l'espérance de vie sera significativement plus élevée (selon les connaissances actuelles, l'espérance de vie à la naissance d'un individu devrait être 110- 120 années).

Voici donc un exemple édifiant montrant comment, par la mise en commun de l'ex-

pertise acquise dans les institutions académiques, ont peut directement arriver à l'amélioration de ta vie sur la Terre.

Ces exemples sont nombreux. Par conséquent, en terminant nous voulons souligner quelques idées:

- Les institutions académiques ne sont pas des tours d'ivoire où leurs membres exercent des activités mystérieuses, inconnues du grand public; au contraire, elles doivent toujours être au service de leur communauté

- Dans le processus de construction d'une Europe unie la science joue un rôle important

- l'effort de structuration des institutions paneuropéennes qui rassemblent les Académies Nationales, est partie intégrante du processus de construction de l'unité et de l'identité européenne

- Le rôle de conseil auprès des décideurs

politiques au niveau européen a été défini comme étant au coeur de ces institutions (ALLEA, EASAC, FEAM)

- En dehors de ce rôle, d'autres activités leur incombent également: la promotion des idées et des concepts modernes au niveau européen, faciliter la collaboration entre les instituts de recherche européens, la mise en place de bases de recherche scientifique communes (sur le modèle de l'accélérateur de particules à Genève), etc.

Facteur important dans la réalisation de l'unité scientifique européenne, les académies doivent accroître leur rôle et leur importance, par une meilleure organisation institutionnelle et en se rapportant aux changements permanents que les progrès scientifiques et technologiques apportent en Europe ainsi que dans le monde entier.

Ioan Aurel POP

Medievalitatea românească

Abstract

Pornind de la constatarea că în ultimele decenii au apărut o serie de controverse care au condus la propuneri foarte serioase de regândire a întregului eșafodaj al societății medievale, autorul consideră că opinia publică a rămas cu o imagine superficială și deformată asupra Evului Mediu, trăit de oameni caracterizați prin barbarie, supuși asupririi feudalilor, în care o mână de aristocrați (dacă nu doar regele) decideau totul. În realitate, esența societății feudale a fost ierarhia, înțeleasă ca o rețea de relații structurate pe drepturi și obligații reciproce, cel mai fascinant tablou pentru înțelegerea cadrului lumii de-atunci fiind viața socială medievală. mai are O caracteristică fără de care înțelegerea Evul Mediu devine greu de receptat a reprezentat-o atașamentul nețărmurit față de credința în Dumnezeu și față de biserică.

Studiul continuă cu prezentarea medievalității edificată pe ruinele fostului imperiu latin de către „Romani” sau „Valahi”, după cum au fost numite de popoarele din jurul lor aceste entități ivite din tradiția veche romană. Principalele aspecte tratate se referă la numele etnice ale românilor la cronologia și locul acestora în evul mediu, instituțiile politice și religioase (creștinsimul și veșmântul cultului bisericesc). În concluzie, Evul Mediu românesc a însemnat o perioadă și o arie de impresionantă interferență între modelul latin și occidental și cel bizantin (bizantino-slav) și s-a desfășurat pe parcursul unui mileniu, între secolele VI-XVI (circa 600 – 1600), într-un spațiu geografic dominat etnic de români, care erau însă presărați printre varii comunități etnice (unguri, sași, secui, armeni, turci, tătari, evrei, țigani etc.) și religioase și confesionale (catolici, musulmani, luterani, calvini, unitarieni, mozaici etc.).

Cuvinte-cheie: istorie, prejudecăți, medievalitate, fuedă, creștinsm, românitate.

Observing that in the last decades appeared a lot of contests which determined serious proposals of rethinking the whole structure of medieval society, the author believes that the public opinion remained with a superficial and deformed opinion about Middle Ages, lived by men characterized by wildness, exposed to the feudals' oppressions, where few noblemen (if not only the king) decided everything. In fact, the essence of feudal society was the hierarchy, understood like a network of relationship based on mutual wrights and obligations. Another important feature of Middle Ages is the great attachament to God and to the church.

The study goes on with the presentation of medievalism which was enlightened on the ruins of the outgoing Latin Empire by Romans or Valahs. There are presented the Romanians' ethnic names, the chronology and the place occupied by them in Middle Ages, the political and religious institutions (Christianity and the cult of the Church). All in all, Romanian Middle Ages was an

important period when the Latin and occidental models interfered together. The process subsisted a millennium, between the VI-XVI centuries, on a geographical area ethnical dominated by Romanians, who were interspersed on different ethnical (Hungarians, Turkish, Hebrewus etc.), religious and confessional (Catholics, Muslims, Calvins etc.) communities.

Keywords: History, prejudice, medievalism, fief, Christianity, Romanity.

Evul Mediu în cadru european

Inițial lumea europeană și ulterior toată lumea „civilizată” s-au obișnuit, de la Renaștere încoace, să trateze Evul Mediu cu dispreț, dar și cu multă superficialitate, care au crescut mereu în timp, pe măsură ce perioada respectivă devenea tot mai îndepărtată și părea tot mai obscură. Cine nu a auzit expresii de genul „Evul Mediu întunecat”, „barbarie medievală”, „întuneric medieval”, „comportament ca-n Evul Mediu”? Disprețul este conținut chiar în nume: cei doi termeni alăturați înseamnă „perioada mijlocie”, în sensul unei paranteze neinteresante, neimportante și chiar jenante, situate între luminoasa Antichitate clasică (greco-romană), care a oferit modelul sau idealul de cultură și civilizație, pe de o parte, și Renaștere, care s-a străduit să reînvie cât mai bine acest model antic, pe de altă parte. „Reînvierea”, la o privire mai atentă, a însemnat, în fapt, copiere sau imitație, iar atunci când imitația a fost depășită și abandonată, se trecea treptat spre cultura modernă. Deoarece artiștii, savanții, literații din secolele V-XIV – adică oamenii de cultură sau creatorii medievali –, cu foarte rare excepții, nu au imitat operele clasiciste greco-latine, au fost tratați cu dispreț, cu desconsiderare și au fost ignorați multă vreme, ei și operele lor. Firește, o biserică gotică nu seamănă cu un templu grec, dar nu pentru că oamenii Evului Mediu nu știau să facă temple grecești, cum s-a crezut o vreme, ci pentru că nu-i interesa acest lucru, pentru că aveau o altă sensibilitate, o altă concepție despre divinitate și despre creație. Dar ideea că între „lumea veche” și „lumea nouă” – imitație a celei vechi – se interpune una „mijlocie”, fără nicio perso-

nalitate, una întunecată, de tranziție, nepotrivită, ca un fel de accident al istoriei, și-a făcut loc treptat, s-a insinuat în unele scrieri, pentru ca apoi să se generalizeze. Eroarea provenea dintr-o concepție greșită, anume din judecarea epocilor trecute în funcție de valorile societății contemporane celui sau celor care făceau observațiile respective. Astfel, dacă studiem Evul Mediu în funcție de ideile considerate progresiste ale secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, adică în funcție de libertate, egalitate, frăție, concurență, capital, liberalism, individualism etc., atunci acea lume ne apare iremediabil înapoiată și neinteligibilă. Dar valorile Evului Mediu erau cu totul altele, ele bazându-se pe ierarhie, supunere, credință, privilegiu, onoare, comunități sau corporații etc. Astfel, orice analiză a lumii medievale trebuie să pornească de la aceste coordonate și nu de la altele. „Evul Mediu întunecat” este, prin urmare rodul unui clișeu născut din considerente anistorice, nepotrivite investigării trecutului.

Această concepție a acționat în timp ca o sentință, ca un sigiliu pus cu forță și imposibil de șters ori de eludat. Lumea modernă, mai ales prin Marea Revoluție Franceză, a aruncat un oprobriu greu, apăsător, pe care romantismul a încercat, fără prea mare succes, să-l îndepărteze, poate și fiindcă a alunecat spre o imagine idealizată a Evului Mediu, din care proveneau doar ruine fascinante, cavaleri în turnir, onoare cavaleriească, romane galante (*l'amour courtois*) sau poezii ale trubadurilor, truverilor sau minnesăngerilor. De aceea, în ciuda lucrărilor foarte serioase ale istoricilor (din ultimul secol, de exemplu), în opinia publică a rămas o imagine superficială și deformată a Evului Mediu, în care ar fi trăit oameni stângaci și neîndemânatici, aspri și ignoranți,

caracterizați prin barbarie, supuși unei crunte asupririi a feudalilor, perioadă în care o mână de aristocrați (dacă nu doar regele) decideau totul, în care unele femei erau socotite bune numai spre a fi lăudate în poezie, iar altele numai spre perpetuarea speciei, în care biserica era atotputernică și îi ardea pe rug, prin intermediul Inchiziției, pe opozanți și incomozi etc. Este, totuși, evident astăzi că unele dintre aceste clișee au fost abolite, dar în prea mică măsură, încât foarte puțină lume știe, de exemplu, câte inovații a adus omenirii Evul Mediu, de la cartea manuscrisă, numită codice (în antichitate erau rulouri, numite *volumina*, un fel de suluri) până la notele gamei muzicale și la muzica fondată pe ritm.

Cel mai fascinant tablou însă, pentru înțelegerea cadrului lumii revolute de-atunci, este al vieții sociale medievale. S-a crezut și s-a susținut un timp că această societate era bazată pe anarhie, pe un fel de mișcare haotică a oamenilor și pe o funcționare aleatorie a vieții, pe rivalități nesfârșite între nobilii mari și mici, între nobili și biserică, între regi (principi) și vasalii lor. Or, dimpotrivă, lumea medievală, deși nu se structurează pe forme și principii familiare nouă astăzi, nu

se reazemă pe anarhie, ci pe ierarhie, ceea ce este cu totul altceva. Raporturile dintre oameni nu provin, în Evul Mediu, neapărat de la o autoritate administrativă centralizată, iar autoritatea care există nu rezidă, cum se întâmpla în lumea antică, în orașe. Esența societății feudale este ierarhia, înțeleasă ca o rețea de relații structurate pe drepturi și obligații reciproce. Aceste relații sunt numite, de obicei, vasalice sau feudo-vasalice și se traduc printr-o serie de aranjamente personale, concretizate în contractul vasalic, care include – în forma ideală – trei gesturi, ceremonii sau secvențe, anume omagiul, jurământul de credință și investitura. Mai pe înțeles, prin contractul vasalic, un om liber și, de regulă, posesor de anumite bunuri devine omul altui om, tot liber și posesor de mai multe bunuri și mai puternic, pe baza unui acord bilateral, cu clauze specifice. Scopul contractului vasalic era protecția venită dinspre una din părți și ajutorul (militar) și sfatul, acordate de către cealaltă parte. Aspectul palpabil al contractului vasalic era investitura, adică înzestrarea omului mai slab (numit vasal), din partea omului mai puternic (numit senior) – sub a cărui protecție se punea cel mai slab – cu o

**Caracteristicile
Evului Mediu**

bucată de pământ, de mărime variabilă, numită convențional feud. Prima formă a feudului a fost beneficiul (*beneficium*), acordat viager. În schimbul acestei danii și a amintitei protecții, dăruitul era dator cu „ajutor și sfat” (*auxilium et consilium*). Conform unei linii de interpretare, chiar și țărani erau un fel de vasali (situați la baza ierarhiei), fiindcă bucățile lor de pământ erau primite de la nobil (feudal), spre a fi lucrate, în anumite condiții, care includeau tot drepturi și obligații reciproce, între ele plasându-se, pentru multe secole, până spre finele Evului Mediu, și conservarea calității de oameni liberi a acestor țărani. Totuși, lumea seniorilor și vasalilor este formată din indivizi liberi, pe când țărani șerbi se aflau în grade diferite de dependență față de stăpâni. Mai circula credința despre sărăcia lucie a tuturor acestor țărani, care s-ar fi târât goi și flămânzi la picioarele stăpânilor lor, când, în fapt, mulți dintre ei (ne gândim inclusiv la iobagii din Transilvania), aveau câte opt perechi de boi, câte patru cai și câte 150 de porci.

Firește, schema teoretică schițată mai sus (despre relațiile de vasalitate) este ideală și nu se întâlnește în forme pure nici măcar în întreaga Franță, dar acolo unde se pot distinge caracteristicile sale de bază, societatea se numește, convențional, feudală (seniorială).

În ultimele decenii au apărut între istorici o serie de controverse care au condus la propuneri foarte serioase de regândire a întregului eșafodaj al societății medievale și de renunțare la denumirea de „societate feudală”. Până în prezent însă, nu am semnalat vreo abordare teoretică menită să răspundă mai bine nevoii de la defini, la nivel cât mai general posibil, mecanismul lumii medievale. Noile propuneri (formulate cu destulă vehemență), accentuând diferențele, nu au făcut decât să ofere concepte sau denumiri noi, adecvate unei anumite regiuni a Europei, dar nepotrivite pentru alte zone, uneori chiar din vecinătate. De aceea, în acest moment, cu toate rezervele, considerăm mai potrivită (atunci când este neapărat necesară), inclusiv pentru Europa Centrală și chiar pentru o parte a celei sud-estice, denumirea de lume feudală.

În acest context, lumea sau societatea feudală are câteva caracteristici peste care nu se poate trece: este o societate rurală și agrară (orașul este o excepție de la feudalism și, atunci când apare, cu dreptul de comună inclus, devine o armă de subminare a feudalismului); este o societate reglată de aranjamente personale care dau sens și formă pomenitei ierarhii; este o lume cu puternice tendințe comunitare, o lume în care, de regulă, grupul contează mult mai mult decât individul. Astfel, în centrul societății era atunci pământul, organizat sub forma moșiilor (posesiunilor), în mijlocul cărora se afla castelul (cetatea, conacul, locuința întărită a nobilului) – locul vital al domeniului și azilul natural al întregii populații a satului în caz de pericol. În alte zone ale posesiunilor erau satul, sesiile (loturile) date spre folosință țăranilor, locurile de folosință comună, lotul lucrat în regie proprie de stăpân etc.

Legat de spiritul comunitar al Evului Mediu, trebuie subliniată structura societății, așa cum era teoretizată de „ideologii” epocii respective și cum era percepută de „opinia publică”. Din acest punct de vedere, lumea era împărțită în trei grupuri mari, în trei comunități sau în trei corporații, anume cei care luptă (*bellatores*), cei care se roagă (*oratores*) și cei care lucrează sau produc hrana (*laboratores*). Conform viziunii de mai sus, societatea trebuia condusă de către reprezentanții acestor grupuri privilegiate, în armonie, fiindcă lumea era imaginată printr-un fel de întrepătrundere de sarcini, de completare reciprocă a îndatoririlor: războinicii erau cavalerii și nobilii, care luptau pentru sine și pentru celelalte două grupuri, rugătorii erau clericii (preoții și călugării) care se rugau pentru mântuirea lor și a întregii societăți, iar lucrătorii erau țăranii și artizanii în genere, care produceau hrana grupului lor și a celorlalte două. Natural, această „diviziune a muncii” în societate era ideală, prezentată de către anumiți gânditori, pentru un anumit teritoriu al Europei Occidentale și consemnată

Într-o perioadă de timp limitată. Noi nu avem instrumentele necesare pentru a măsura extensiunea și valabilitatea unei astfel de concepții și de percepții, dar le putem surprinde în țări variate și pe intervale de timp destul de mari. Astfel, în momentul în care aceste comunități au primit consacrare scrisă sub formă de privilegii, ele au început să se numească stări (*status*), adică forme sau componente ale puterii sau ale politicii (admițând că, pe scurt, politica înseamnă putere, dorință de putere, de exercitare a puterii). Începând cu Epoca Modernă, vorbim de trei puteri în stat, cea executivă, cea legislativă și cea judecătorească, fapt care presupune aplicarea principiului separației puterilor. În Evul Mediu, nu exista principiul separației puterilor în funcție de cei care conduc (conform legilor), cei care fac legile și cei care sancționează încălcările legilor (judecă), dar exista un principiu al separației și al uniunii, în același timp, în funcție de cei care luptă, care se roagă și care muncesc. Aceste trei stări dădeau esența puterii, adică a funcționării statului. De altfel, în latina medievală, termenul *stare* (= *status*) este identic ca formă cu termenul (antic sau modern) de stat, deși, la romani, ordinea de stat era numită, vreme de vreo cinci secole, *res publica*.

Evul Mediu mai are o caracteristică, fără înțelegerea căreia devine greu de receptat. Este vorba despre atașamentul nețărmurit al oamenilor care au trăit atunci față de credința în Dumnezeu și față de biserică. Nu este vorba aici numai de rugăciuni și de respectul de care se bucura clerul, ci de neputința de a imagina viața în afara lui Dumnezeu și în afara bisericii. Asta nu înseamnă că nu erau abateri de la credința oficială și de la biserică recunoscută, dar măsura tuturor lucrurilor era Dumnezeu, numai lui i se închinau imnuri de slavă, El trebuia preamărit, ca și viața fericită din Paradis, rezervată de el drept-credincioșilor. Această concepție făcea ca viața pământească să fie de mulți disprețuită și, uneori, neglijată, să nu apară în prim plan individualitățile, să nu se semneze operele artistice etc. Creatorul și atotstăpânitorul era unul singur. Cu alte cuvinte, lumea nu

trebuia să aibă chipul și asemănarea omului, ci chipul și asemănarea lui Dumnezeu. De aceea, de exemplu, pronunțarea afuriseniei (sau a excomunicării) asupra unei comunități de către papă sau de către alt prelat, devenea o nenorocire fără egal, lipsindu-i pe oameni de slujbele religioase curente, de botezuri, de căsătorii, de înmormântări etc., ceea ce apărea drept un cataclism sau drept un rău catastrofic. Biserica a avut însă un rol fundamental nu doar în trăirea spirituală, ci în întreaga lume medievală, inclusiv în viața economică și socială, în justiție, asigurând echilibrul social și buna funcționare a tuturor celorlalte instituții. Au fost și derapaje, dar mult mai puține decât cele relatate de obicei. De exemplu, tribunalul Inchiziției nu a avut nici pe departe rolul malefic atribuit de unii în Evul Mediu. Inchiziția a ordonat și disciplinat cu mijloace obișnuite viața oamenilor medievali, iar când a trecut la excese (faimoasele procese contra vrăjitoarelor și arderea pe rug) Evul Mediu era deja trecut (în Occident, Epoca Modernă începe pe la 1450-1500). Altminteri, dincolo de unele inerente note discordante, biserica medievală a asigurat pentru omul de rând legătura dintre Pământ și Cer, întreținând vie speranța, fără de care lumea nu poate viețui.

Societatea medievală, atunci când a atins un anumit grad de evoluție, a simțit nevoia unor structurări teritorial-politice mai pronunțate, mai bine articulate, de tipul unor stăpâniri (seniorii), cum erau ducatele, principatele, regatele etc. în apus, sau cnezatele, voievodatele, țaratele etc. în răsărit. Deasupra tuturor, era imperiul sau mai precis amintirea lui, imperiu care a supraviețuit parțial în partea estică, între 476 și 1453, sub forma Bizanțului (Imperiul Roman de Răsărit) și s-a refăcut de la anii 800-900 în vest, sub forma Imperiului Carolingian și apoi Romano-German. În pofida unor prejudecăți încă vii, românii și-au construit structuri politice teritoriale medievale în paralel cu toate popoarele din jurul lor, mai întâi anumite entități ivite din tradiția veche romană, pe ruinele fostului imperiu și care au fost numite „Romanii” sau „Valahii”. Apoi, după conviețuirea cu

slavii și pe măsura asimilării acestora, au apărut, prin secolele IX-X, cnezatele/ judeciile și voievodatele/ ducatele, influențate mai târziu și de populațiile stepei (pecenegii și cumanii). Aceste structuri politice românești, slavo-române sau eterogene se numeau încă din vechime țări (*terrae*) și aveau în frunte conducători locali, numiți în izvoare juzi sau cnezi și duci sau voievozi. Asemenea formațiuni din interiorul arcului Carpaților și din părțile vestice au fost surprinse, în secolele X-XIII, înainte de a se unifica, de raziile și apoi de atacurile organizate ale ungurilor. Treptat, până pe la 1200, acestea au fost cuprinse în Regatul Ungariei. Conducătorii celorlalte, aflate la sud și la est de Carpați, au fost siliți să intre în raporturi de vasalitate cu regii Ungariei și să suporte presiunile Ungariei și ale tătarilor. Profitând de această rivalitate și concurență, dar și de alte împrejurări, aceste formațiuni politice au reușit totuși, în secolele XIII-XIV, să se organizeze sub forma unor principate centralizate, numite Țara Românească și Moldova, conduse de domni „din mila lui Dumnezeu”. Astfel, românii medievali au trăit în aceste două state de sine stătătoare (atât cât putea să existe atunci un asemenea statut), conduse de elite ivite din sânul lor, și în Transilvania (supusă Ungariei) și Ungaria propriu-zisă. Aici, în Ungaria (și Transilvania), viața românilor a urmat reguli distincte, adaptate specificului unui regat catolic, format după modelul Imperiului Romano-German și al Sfântului Scaun. Între aceste reguli, era și aceea de structurare a societății în funcție de pomenitul regim al stărilor.

În Europa Centrală și Sud-Estică, această împărțire în luptători-rugători-lucrători este mult mai laxă și mai relativă și nu mai respectă formele pure din occidentul continentului. Dar ea există, așa cum există și regimul stărilor, deopotrivă în Cehia (Boemia), Polonia, Ungaria sau Țările Române. Ungaria, țară foarte eterogenă din varii puncte de vedere, are diferite structuri regionale particulare, în care societatea tripartită menționată are modele surprinzătoare, originale, irepetabile. Astfel, în Transilvania, țară cu tradiție separată și cu

organizare distinctă, cu o populație românească numeroasă și cu grupuri etnice colonizate, conducerea s-a exercitat – conform mărturiilor păstrate din secolul al XIII-lea îndoace – prin regimul de stări sau congregațional (care însemna întrunirea periodică a adunărilor de stări, numite și congregații). Însă stările, neputând îmbrăca forma clasică (deja perimată pe-atunci în Apus), s-au adaptat structurilor locale: cavalerii și clerul au format o stare, numită a nobilimii, iar sașii, secuii și românii alte trei stări, chemate în acord cu etnonimele respective. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea și la începutul secolului al XV-lea, aceste patru stări pe cale de consolidare s-au redus la trei – nobilii, sașii și secuii – prin eliminarea grupului românilor, care nici nu apucase să devină privilegiat în întregimea sa. Astfel, Transilvania a ajuns să fie condusă de aceste trei stări (grupuri privilegiate), care au dat specificul puterii sale, care i-au conferit personalitate internă și externă și care erau singurele vizibile din perspectivă oficială. De pe la 1450-1500, aceste stări transilvane, cu o așa de puternică și vizibilă componentă etnică, au început să fie numite „națiuni” (*nationes*). Națiunea nobililor a devenit treptat națiunea maghiară, iar celelalte două au continuat să poarte numele popoarelor lor, în dreptul cărora noțiunea de stare fusese înlocuită cu cea de națiune. Le zicem însă „națiuni politice”, fiindcă înțelesul lor medieval este acela de grupuri privilegiate care participă la putere.

Românii, excluși ca grup distinct (comunitate recunoscută) dintre stări după 1350-1366, nu au mai apucat să poată fi numiți și declarați în chip oficial națiune și au rămas astfel în afara regimului „constituțional” al țării lor, devenind din secolul al XVI-lea „răbdați” sau „acceptați” ori „tolerați”, atât timp cât avea să dureze bunăvoința principilor și locuitorilor de drept ai Transilvaniei. Din acest „moment” istoric (care înseamnă decenii întregi, un secol sau chiar peste un secol), românii au încetat să mai aibă o conducere a lor, o elită în nume românesc, aidoma elitelor recunoscute (adică așa cum aveau sașii, secuii ori ungurii). Cu alte cuvinte, nu au mai avut o pătură bogată,

acceptată oficial și liberă, ca să poată participa la putere. Au rămas în frunte cu mărunți posesori rurali – cnezi sau cnezi înnobilați – reduși treptat la starea țăranilor. Românii bogați – cavaleri și posesori de moșii – spre a-și păstra condiția și a deține în continuare puterea, au făcut slujbe credincioase regelui, s-au catolicizat treptat și au intrat în rândul marii nobilimi. De pe la 1500 însă, nobilimea devine sinonimă cu maghiarimea. Cu alte cuvinte acești nobili români care au continuat să participe la putere s-au desprins în timp de masa poporului lor, pe care au încetat să-l mai reprezinte.

Mecanismul producerii acestor procese, fapte și întâmplări se leagă, prin urmare, după opinia noastră, de putere, de raportul pe care acești români (ca și comunitate) l-au avut cu puterea. În continuare, se va vedea în ce fel românii au participat la exercitarea puterii în Transilvania și Ungaria, în ce împrejurări s-au produs îndepărtarea lor de la conducere și cum au funcționat instituțiile medievale în Țara Românească și Moldova, unde supușii și stăpânii aveau, în linii mari, aceeași etnie, românească.

Locul românilor în Evul Mediu

Poporul român este singurul moștenitor actual al romanității orientale și cel mai numeros popor din sud-estul Europei, numărând circa 20 de milioane de membri trăitori în România și încă circa 10 milioane, situați în țările din vecinătatea României (mai ales în Republica Moldova), în Balcani, în unele țări europene occidentale (Italia, Spania, Germania, Franța etc.), în SUA etc. Limba română face parte din grupul limbilor neolatine și are patru dialecte: cel daco-român, vorbit de majoritatea românilor din România, Republica Moldova, Ucraina, Serbia, Ungaria și din diaspora; cel macedo-român sau aromân, cel meglenoromân și cu cel istroromân, vorbite azi tot mai puțin în Peninsula Balcanică, din Grecia și Bulgaria până în Albania și Peninsula Istria. Temeiurile poporului român au fost puse în antichitate, în epoca în care statul roman s-a

extins până în Balcani și la Carpați și a cunoscut aproape toate epocile importante și curente de civilizație specifice continentului european. România este formată din trei mari regiuni istorice, numite Țara Românească (Valahia Mare sau Valahia dinspre Ungaria), Moldova (Valahia Mică sau Valahia dinspre Rusia) și Transilvania. Țara Românească se subîmparte în Oltenia, Muntenia și Dobrogea, Moldova este formată din Bucovina, Basarabia și Moldova propriu-zisă, iar Transilvania are în componență Voievodatul Transilvaniei (regiunea intracarpatică), Banatul, Crișana și Maramureșul.

Cronologia Evului Mediu românesc

Evul Mediu românesc este, din multe puncte de vedere, similar celui european, dar are, așa cum este firesc, o serie de particularități. Limitele cronologice fixate pentru Europa Occidentală, mai exact căderea Imperiului Roman de Apus din 476 d. Hr., ca moment de început și cumpăna secolelor al XV-lea și al XVI-lea (circa 1500), ca moment final, nu au relevanță directă pentru spațiul românesc. Pentru provincia Dacia fondată de împăratul Traian (și reorganizată apoi de mai multe ori), viața statală oficială s-a încheiat în anii 271-274 d. Hr., odată cu retragerea autorităților romane și a unei părți a populației daco-romane la sud de Dunăre, dar revenirea Imperiului Roman de Răsărit pe valea marelui fluviu și chiar la nord de acesta s-a produs ulterior în mai multe rânduri, până în preajma anului 1000. Pe de altă parte, nici Renașterea și umanismul din Occident, nici descoperirea Americii (1492), nici Reconquista spaniolă, nici Reforma luterană (1517) ori cea calvină nu au avut asupra românilor un impact decisiv, care să le schimbe viața. De mai mare importanță, ca limită cronologică, a fost pentru români căderea Constantinopolului sub otomani (1453), dar aceasta nu a fost percepută ca o schimbare fundamentală atunci, ci mai târziu, pe de o parte, și nici nu a schimbat, în timp, specificul societății românești în sensul unui

impuls spre modernitate, pe de altă parte. De aceea, limitele cronologice ale societății medievale românești sunt altele, apropiate de cele occidentale, dar ușor decalate. Cel mai important proces istoric derulat în mileniul I pe teritoriul de azi al României și în vecinătate a fost etnogeneza (și glotogeneza) românilor. Început în perioada primelor cuceriri romane ale unor teritorii locuite de traci și daco-geți (secolul I î. Hr.) și terminat prin secolele VIII-IX, când românii apar în surse străine, procesul a marcat formarea în regiune a unicului moștenitor de astăzi al romanității orientale. Poporul român s-a format, ca orice popor romanic, din trei elemente etnice principale (cu rol diferit însă, în etnogeneză): elementul preroman (autohton, vechi), adică traco-daco-geții; elementul cuceritor, adică romanii (latinofonii) și elementul migrator, mai ales slavii. Firește, elementul care a dat specificul românilor a fost cel roman, care s-a impus până la urmă. Această schemă este valabilă și în cazul formării limbii române: peste substratul traco-daco-getic (limbă indo-europeană din grupul „satem”), a venit stratul limbii latine vulgare (limbă indo-europeană din grupul „centum”), iar apoi, când noua limbă romanică era, în linii mari, structurată, s-a adăugat superstratul slav. Din această perspectivă, momentul de început al Evului Mediu pentru spațiul românesc poate fi considerat, în mod convențional, anul 602 d. Hr., când s-au petrecut fapte semnificative pentru viitor: răscoala trupelor bizantine de la Dunărea de Jos (conduse de centurionul Phocas) a lăsat linia fluviului fără apărare și a permis revărsarea triburilor slave din nord în Peninsula Balcanică, zonă care-și schimbă definitiv profilul etnic după această dată; la nord de Dunăre, după 602, presiunea slavilor se reduce substanțial, populația slavă se reduce mult numeric, ceea ce permite biruința romanității și afirmarea românilor timpurii; după 602, centrul principal al romanității estice se mută la nord de fluviu, unde latinitatea se reafirmă puternic și definitiv. Între secolele VII și XII-XIII, se produce conviețuirea dintre românii timpurii și slavii rămași, care sfârșesc prin a fi asimilați de români, pe parcursul acestor

6-7 secole, nu înainte de a lăsa în limba română urme semnificative ale acestui proces.

Numele etnice medievale ale românilor

Românii, ca și multe alte popoare, au două nume etnice, unul intern sau endonim (endoetnonim), dat de ei înșiși, acela de român sau rumân, și unul extern sau exonim (exoetnonim), dat de străini, acela de vlah sau valah, cu multe variante. Evul Mediu românesc timpuriu, din secolele VII-IX, se caracterizează prin predominarea vieții rurale, agrar-pastorale și prin trecerea unor noi grupuri de migratori prin sud-estul Europei. După retragerea aureliană (la finele secolului al III-lea), viața de stat romană s-a perpetuat în forme rudimentare și, treptat, s-a topit în alte forme de organizare. Daco-romanii s-au grupat în nuclee de viață romană, denumite *Romanii populare* (*Romaniae*), continuând să aibă organe de conducere și de ordine, în frunte cu *iudices*, să asculte de „oamenii buni și bătrâni” (*boni et seniores homines*) și de „dregători” (de la latinescul *dirigo, -ere*) și chiar să mai trăiască, pentru un timp, în vechile orașe. Nemaifiind opriți de frontiere, unii latino-foni din vechea provincie romană (în căutare de noi pământuri roditoare și de pășuni) s-au revărsat în vecinătate, spre est, spre nord și spre vest (în viitoarele provincii istorice Moldova, Maramureș și Crișana, extinzând romanitatea și apoi românitatea. Primele valuri „barbare” (din secolele IV-VI), formate din goți (vizigoți și ostrogoți), huni, gepizi și avari, au tulburat grav viața locuitorilor daco-romani și i-au determinat pe aceștia să părăsească orașele vechi fortificate (prima țintă a migratorilor) și să se adăpostească în regiuni ferite, împădurite, din zone colinare și montane. Dar, puțini dintre acești migratori din primul val au rămas statornic printre localnici. Cei care au rămas au fost slavii, meniți, de aceea și din alte motive, să și influențeze în profunzime viața daco-romanilor pe cale de a deveni români. Spre finalul mileniului I și la începutul mileniului următor, au mai trecut pe

la nordul Dunării de Jos, mergând adesea spre Balcani ori spre vest, bulgarii (proto-bulgarii), ungurii, pecenegii, uzii și cumanii. Începând cu secolul al IX-lea, românii sunt tot mai des menționați în cancelariile bizantine și în cele occidentale, dar și în unele izvoare orientale, cu numele lor consacrat de *blachoi*, *blaci*, *vlachi*, *valachi*, *olachi*, *volohi*, *ulag*, *ilac* etc.

Formațiuni politice românești

Tot atunci, apar în surse și primele formațiuni politice medievale de pe teritoriul României, unele fondate de conducători români, altele de slavi sau turcici, dar și cu participarea românilor. Astfel, în jurul anilor 900, în nordul Transilvaniei, este desemnat ducatul (voievodatul) lui Gelou, „un anumit român” (*quidam Blacus*), care „avea domnia/ stăpânirea” (*dominium habebat*) în țara numită „de dincolo de pădure” (*Ultrasilvam*). În Crișana, este desemnat tot atunci un conductor (duce) numit Menumorout, iar în Banat un altul chemat Glad. Viața statală s-a structurat treptat în „două libertăți românești” (Nicolae Iorga) adică în două principate libere (voievodate) numite Țara Românească și Moldova, formate în secolele XIII și XIV și într-o „stăpânire străină”, adică Transilvania, care, până la urmă, în secolele XI-XIII, a ajuns să fie, prin cucerire, un voievodat în cadrul Regatului Ungariei. Cele trei regiuni istorice care aveau să formeze România sunt numite generic Țările Române, deși Transilvania, fiind înglobată în Regatul Ungariei, nu a avut o conducere românească în Evul Mediu. După terminarea cuceririi Transilvaniei (circa 1200), Regatul Ungariei a încercat să înglobeze prin cucerire și țările românești extracarpătice. În urma eșecului, s-au instituit între aceste țări raporturi de suzeranitate-vasalitate, în sensul că principii români se recunoșteau vasalii regilor Ungariei. În cazul Moldovei, vasalitatea a fost dublă, fiindcă, de la finele secolului al XIV-lea, s-a instituit și suzeranitatea Poloniei. Aceste relații au permis, în ciuda unor episoade încordate, dezvoltarea de-

sine-stătătoare a Țărilor Române și chiar protecția lor în fața asalturilor otomane, destul de insistente începând cu secolul al XV-lea. Voievodul Transilvaniei era un înalt dregător ungar numit de rege și conducea țara prin comiți (*comites*), reprezentanții săi la teritoriu. În vederea stăpânirii și administrării Transilvaniei – aflate în stare de perpetuă neliniște și de periodice răzvrățiri ale locuitorilor cucerți, românii – regalitatea a așezat aici (în secolele XII-XIII) unele populații străine, între care sunt secuii (probabil de neam turcic) și sașii (germanici). Aceștia erau de credință apuseană și au fost dăruiți cu privilegii colective, cel mai adesea în detrimentul românilor. S-au mai făcut (de către regalitatea ungară, sub egida Sfântului Scaun) încercări de colonizare în zonele carpatice a Cavalerilor Teutoni (1211-1225) și a Cavalerilor Ioaniți (1247), dar acestea au eșuat.

Creștinismul românilor

Plasarea geografică a românilor și Marea Schismă din 1054 i-au determinat pe aceștia să fie creștini de tip răsăritean sau bizantin. Spre deosebire de toți vecinii lor, românii nu au o dată precisă, simbolică, a creștinării lor, deoarece, nefiind plasați în regiune în timpul invaziilor migratoare, ei nu au fost creștinați prin voința unui conducător, botezat la un moment dat (ca la bulgari/proto-bulgari, polonezi, ruși, sârbi, unguri etc.). Românii s-au creștinat treptat, pe parcursul câtorva secole, începând cu strămoșii lor daco-romani. Între primii militari și coloniști, veniți în secolele II-III d. Hr. în provincia Dacia *ex toto orbe romano* („din toată lumea romană”) s-au aflat, confirm surselor arheologice și epigrafice, și unii creștini. Această creștinare sporadică, secretă și neorganizată, realizată din aproape în aproape, din om în om, în condițiile grele ale persecuțiilor, a primit un impuls deosebit după Edictul de la Mediolanum/ Milano (313), al împăratului Constantin cel Mare. Atunci, deși Dacia Traiană nu se mai afla între frontierele oficiale ale Imperiului Roman, misionarii de la sud de Dunăre au trecut liberi la nord, între latinofoni și au

predicat cuvântul Domnului în limba înțeleasă de aceștia – limba latină. Acest proces a continuat în secolele următoare. Faptul că protoromânii ori străromânii s-au creștinat în limba latină este dovedit nu doar de sursele de epocă, de textele scrise și de datele arheologice, ci și de limba română – un adevărat document viu. Aproape toți termenii referitori la esența credinței creștine (la conținut sau la dogmă) provin în românește din limba latină: Dumnezeu, domn, împărat ceresc, creștin, credință, botez, cuminicătură, rugăciune, altar, cruce, închinare, sânt (sfânt), sărbătoare, păcat, iertare, biserică, îndurare, Păresimi, Câșlegi, Paști, Florii, Rusalii, Crăciun, Sângeorz, Sânpetru, Sânzienne etc. Însă unii dintre termenii românești referitori la organizarea bisericii, la rit, la anumite sărbători mai târzii, la tradiția bisericească formată treptat etc. își au rădăcinile în slavă: popă, vlădică, slujbă, buche, slovă, prescură, Blagoveștenie, vecernie, utrenie, pomană, pomelnic etc. Cum se poate explica această dualitate? Sub aspectul logicii, nu există decât o cale de explicare, care are și susțineri serioase pe terenul evoluției istorice, al mărturiilor rămase: dacă creștinarea românilor s-a făcut în limba latină, organizarea temeinică a bisericii, statornicirea tipicului, ierarhia etc. s-au făcut în formă slavă.

Se cunoaște în detaliu că, după criza Imperiului Roman din secolele III-V, după mutarea capitalei la Constantinopol și după divizarea statului, partea răsăriteană a lumii romane s-a grecizat în mare parte sau, mai exact, în aceste regiuni, grecoitatea a ieșit din nou la suprafață, s-a reafirmat. Marea migrațiune a slavilor în sud-estul Europei a schimbat însă, în parte, etnicitatea acestei zone. S-a produs, în secolele VI-VII (mai ales după anul 602), un proces intens de slavizare a Peninsulei Balcanice¹. La 679-680, pătrund la sud de Dunăre triburile bulgare

(protobulgare), conduse de Asparuh, care întemeiază în 681 Primul Țarat Bulgar. Odată cu aceasta, începe și procesul intens de slavizare a bulgarilor, care vor lăsa numele lor turcic unui popor slav. La 864-865, hanul bulgar Boris se botează (cu numele de Mihail), împreună cu o parte a nobilimii, prin acțiunea bisericii de la Constantinopol și își ia titlul de țar. După încercări nereușite de a-și organiza ierarhia ecleziastică prin biserica de la Roma, Boris/Mihail făurește o biserică bulgară autonomă, dependentă nominal de patriarhul Noii Rome, adică al Constantinopolului. Toate aceste evenimente au modificat pentru totdeauna soarta romanilor/românilor de la sud și de la nord de Dunăre.

Dacia a fost o provincie romană imperia-lă, cu o cultură de tip occidental, latin și nu greco-oriental. Mutarea capitalei la Constantinopol (în anul 330), apoi divizarea oficială a Imperiului (în anul 395) și căderea Imperiului Roman de Apus (în anul 476), domnia lui Iustinian (între anii 527-565), cu extensiunea statului lui până la Dunăre, au fost cauze importante ale orientării romanilor de la Dunărea de Jos și Carpați spre Noua Romă și spre Imperiul Bizantin. Invazia și stabilirea slavilor în Peninsula Balcanică (masivă după frângerea frontierei dunărene la 602) și formarea statelor slave la sud de Dunăre, pe o largă fâșie, de la Marea Neagră la Marea Adriatică, au avut ca efect întreruperea legăturilor directe dintre romanicii carpato-dunăreni și Roma. Ultimul episcop cunoscut de pe teritoriul României de azi, care a avut o corespondență în limba latină cu papa Virgilius al Romei a fost Valentinian al Tomisului (azi Constanța, pe malul Mării Negre). Tot el, Valentinian de Tomis, a avut și legături directe cu biserica din Constantinopol. Dar aceste procese istorice, care au dus la slavi-

¹ Prin Peninsula Balcanică înțelegem acea regiune europeană mărginită la sud de Marea Mediterană, la vest de Marea Adriatică, la est de Marea Egee și de Marea Neagră și la nord de valea Dunării de Jos. Ca urmare, Ungaria, România (90% din teritoriul său), Slovenia și, în parte, Croația nu fac parte sub aspect geografic din Peninsula Balcanică. România este un stat sud-est european din aria carpato-danubiană.

zarea Balcanilor și la întreruperea raporturilor romaniceilor dunăreni cu Roma, au însemnat și îngreunarea legăturilor acestora din urmă cu Noua Romă. În aceste condiții de izolare în raport cu cele două mari centre ale creștinismului european, localnicii romanici nord-dunăreni (protoromânii și românii timpurii) au trăit o perioadă îndelungată de „creștinism popular”, fără o ierarhie canonică și fără putința organizării temeinice a unei/unor biserici proprii. Firește, tipicul organizării a rămas cel bizantin, dar modelul direct de organizare nu a putut fi decât unul slav, mai precis cel bizantino-slavo-bulgar.

Biserica medievală a românilor.

Slavonismul bisericesc, cultural și de cancelarie

Biserica bulgară, organizată, cum s-a arătat, de către Boris-Mihail (în a doua parte a secolului al IX-lea) și legată ierarhic de patriarhul de la Constantinopol, a devenit singurul și cel mai apropiat model pentru făurirea bisericii canonice a românilor. Dar aici nu este vorba numai de imitarea unui model, ci și de impunerea acestuia. Statul bulgar, extinzându-și temporar dominația politică (în secolele IX-X) și asupra unor regiuni întinse de la nordul Dunării de Jos, inclusiv în sudul Transilvaniei (până spre

văile Mureșului și Târnavelor), va fi și impus în aceste zone, în colaborare cu ierarhia sa religioasă, propriul tip de organizare a bisericii. Această organizare includea, alături de alte elemente, și limba cultului. Or, în ultimele două decenii ale secolului al IX-lea, grație activității desfășurate de Clement și Naum (discipolii fraților Chiril și Metodiu), veniți din Moravia și Pannonia, alfabetul chirilic se generalizează în Bulgaria, ca veșmânt firesc al limbii slave, recunoscute în *Commonwealth*-ul bizantin – după expresia exegetului Dimitri Obolensky – drept limbă canonică de cult, alături de greacă. În acest fel, în biserica de limbă și de tradiție latină a românilor – biserică populară, fără organizare canonică – se impune în secolele IX-X modelul bizantino-slav sud-dunărean. Acest model includea drept element exterior esențial limba de cult slavonă și alfabetul chirilic. Faptul a fost posibil nu doar datorită vecinătății și dominației politice, ci și prezenței de câteva secole a elementelor etnice slave alături de români și între români și strămoșii lor daco-romani. Treptat, aceste grupuri slave au fost asimilate, nu înainte de a lăsa importante urme în limba și cultura românilor. Cu alte cuvinte, elita românească (formată până în secolele XII-XIII din elemente etnice românești, amestecate cu altele slave, pecenegi-cumane etc.) a adoptat liturghia slavă, limba de cancelarie slavă, tradiția slavă. Cum s-a

ajuns de la liturghia slavă la cultura scrisă în limba slavonă? În Evul Mediu – deopotrivă în Apus și Răsărit, dar mai pregnant în Răsărit – nu se poate imagina cultura scrisă în afara bisericii. Biserica era marea patroană a culturii, a tuturor compartimentelor sale. Odată adoptată liturghia slavonă – adică limba slavonă ca limbă a cultului – și celelalte produse scrise s-au adaptat modelului slavon. Așadar, deși slavonismul etnic dispăre la nord de Dunăre în secolele XII-XIII, românii au păstrat ca pe o prețioasă tradiție cultura bisericească și politică a slavilor încă vreo patru secole, iar alfabetul chirilic până pe la jumătatea secolului al XIX-lea. Cu alte cuvinte, slavonismul cultural la români nu trebuie confundat cu slavonismul etnic, deoarece clasa superioară din societatea românească, purtătoare a limbii culte slavone și a creațiilor spirituale în această limbă (în secolele XIV-XVII), nu era slavă (elementele slave fuseseră asimilate pe parcursul a 5-6 secole de conviețuire), ci românească. Tot așa, vectorii limbii latine din Occidentul medieval nu mai erau romani, ci italieni, francezi, germani etc. O mărturie impresionantă a acestui dualism medieval al românilor, cu o limbă cultă scrisă (slava) și o limbă vernaculară vorbită (româna, de origine latină), datează de dinainte de 1473 și aparține lui Nicolae, episcop de Modrușsa, un apropiat colaborator al papei Pius al II-lea. Pe când umanistul Enea Silvio Piccolomini (viitorul papă menționat) își redacta vasta sa scriere geografică în care expunea pe larg teoria originii romane a românilor (însoțită și de unele deducții etimologice fanteziste), Nicolae de Modrușsa, în lucrarea *De bellis Gothorum* („Despre războaiele goților”), nota: „Românii aduc ca argument al originii lor faptul că deși se folosesc cu toții [în scris] de limba moesilor, care e ilirică, totuși ei vorbesc din leagăn o limbă populară, care e latina, al cărei uz nu l-au părăsit deloc; și când se întâlnesc cu necunoscuți cu care încearcă să intre în vorbă, îi întreabă dacă nu știu să vorbească romana” (*Valachi originis suae illud praecipuum prae se ferunt argumentum, quod quamvis Mysorum lingua, quae Illyrica est, omnes utantur, vernaculo tamen*

sermone hoc est latino haud prorsus obsoleto ab incunabulis loquuntur; et cum ignotis congressi, dum linguae explorant commercium, an Romane loqui nolint interrogant). Mărturia lui Nicolae de Modrușsa (care a călătorit în Europa Central-Orientală, a vorbit personal cu episcopul de Oradea, umanistul Ioan Vitez și l-a cunoscut la curtea regelui Matia Corvin, la 1463, pe principele român Vlad Țepeș, viitorul Dracula din imaginarul occidental), este importantă cel puțin din două motive: 1) ea arată că unii români aveau conștiința romanității lor în Evul Mediu și 2) că aceștia constatau ei înșiși deosebirea dintre funcția limbii române (latina) folosită de popor (*loquuntur*) și cea a limbii slave (moesice sau ilirice), utilizată ca instrument de exprimare a culturii scrise (*utantur*).

Limba slavonă se învăța ca limbă cultă în mănăstirile din Țările Române și era o limbă moartă, cu anumite influențe ale limbilor slave vii (bulgară, sârbă, rusă) și ale limbii române. Limba slavă bisericească la români era limba în care Chiril și Metodiu traduseseră cărțile bisericești cu ocazia creștinării slavilor. Principalele texte bisericești scrise de români și pentru români datează din secolele XIV-XVII, perioadă din care s-au păstrat și texte de cronici (istoriografie), cărți de legi (literatură juridică), povestiri și acte de cancelarie (mai ales documente de proprietate), porunci princiare, corespondență diplomatică și particulară. Existau centre ale scrisului slavon în mănăstiri și pe lângă biserici, dar și în cancelariile de la curțile domnești și din orașe. Slavona se învăța și la curtea domnească și la unele curți boierești. Ulterior s-au creat și academii princiare în limba slavonă. Există încă din secolul al XVI-lea importante biblioteci, mai ales la mitropolii, episcopii, mănăstiri și biserici. Tiparul, introdus la români în 1508, a fost și el inițial în limba slavonă, trecându-se abia după câteva decenii, prin munca diaconului Coresi și a ucenicilor și urmașilor săi, și la cărți imprimate în românește (dar tot cu litere chirilice). În secolul al XVII-lea se produce o adevărată „renaștere ortodoxă” în Țările Române, însoțită de tipărirea unor valoroase cărți în

limba română, dar și în slavonă, prin eforturile principilor Matei Basarab și Vasile Lupu, sprijiniți de Petru Movilă, mitropolitul de origine română al Kievului (oraș aflat atunci în Uniunea Polono-Lituaniană).

Interesant este faptul că și elita românească din Transilvania, Banat și Părțile Vestice – formată din mărunți feudali numiți inițial cnezi/ juzi, din clerici și puțini orașeni – avea ca limbă a cultului și a culturii tot slavona. Faptul este evident din cărțile care circulau, din pisaniile bisericilor și mănăstirilor ortodoxe, din atelierile de copisti, din arhivele și bibliotecile păstrate. În plus, pe verso-urile unor documente de danie emise în limba latină de către regii Ungariei pentru pomeniții cnezi și nobili români din anumite regiuni (Hațeg, Banat), în secolele XV-XVI, se găsesc însemnări personale ale donatarilor (beneficiarilor) în limba slavonă, cu nume proprii și cu un fel de explicații a ceea ce conțineau înscrisurile respective în latină. De altminteri, biserica românilor din Transilvania a fost în permanentă legătură cu mitropoliile și episcopiile din Țara Românească și Moldova. Mitropolitul Țării Românești era încă din secolul al XIV-lea „exarh” al Transilvaniei și Ungariei, iar ierarhii transilvăneni și unii dintre preoți și protopopi se hirotoniseau la sud de Carpați. Din secolul al XV-lea se observă un fel de patronaj spiritual al Mitropoliei Moldovei asupra românilor din Transilvania, mai ales asupra celor din regiunile nordice și estice ale provinciei intracarpatice.

Începuturile culturii scrise în limba română se produc în secolul al XV-lea, prin anumite texte religioase rotacizante, elaborate tot în Transilvania, regiunea cu cele mai puternice influențe occidentale. Tot aici apar și primele școli românești, primele traduceri de cărți în românește, aici se trece la primele tipărituri românești, ca și la scrierea cu caractere latine. Din secolul al XVI-lea începând, influența Occidentului latin și neolatin devine tot mai puternică, cu precădere în Transilvania, și odată cu aceasta se restrânge aria slavonismului cultural la români.

Instituțiile medievale

Societatea era formată din stăpâni de pământ și de supuși, numiți juzi/ cnezi (*iudices, kenesii, maiores terrae, potentes*) și din țărani (*rustici, Olachi populani*). După constituirea și consolidarea statelor medievale, s-a constituit o elită oficială formată din boieri și o țărănime dependentă, continuând să existe, în întreg Evul Mediu, o numeroasă țărănime liberă. În Transilvania, structurile locale s-au adaptat modelului feudal apusean, fortificat în secolele XIII-XIV și mai ales după 1300, odată cu venirea în fruntea Ungariei a dinastiei de Anjou. Aici, clasa conducătoare era nobilimea, în cadrul căreia au reușit să pătrundă și anumiți cnezi români, recunoscuți ca nobili. Din secolul al XIV-lea (1366), condiția recunoașterii stării de nobil era existența actului de donație regală și aderarea la credința romană (latină). De aceea, stăpânii români tradiționali – posesori fără acte de donație și aderenți ai credinței bizantine (răsăritene) – nu puteau deveni membri ai nobilimii decât dacă se puneau în serviciul Coroanei și dacă treceau la biserica latină. Orașele cu aspect de burg occidental, înconjurate cu ziduri – de creație recentă în Țările Române – au fost opera „oaspeților” (coloniștilor) germani din Transilvania, care au trecut și spre sud și est de Carpați.

Instituțiile românești medievale s-au organizat după modelul romano-bizantin, penetrat masiv de influențele bizantino-slave și de cele occidentale și central-europene (cu precădere, în Transilvania). În fruntea Țării Românești și Moldovei se afla principele, purtând titlul de mare voievod și domn, cu putere autocratică, derivată de la Dumnezeu. Tronul țării se transmitea în mod ereditar-electiv, în sensul că puteau domni, prin alegere, membrii bărbați din familia domnitoare și nu doar fiii domnului în funcție. Principele era ajutat în conducere de consiliul princiar, format din 12-15 membri, între care cei mai importanți erau vornicul (palatinul), logofătul (cancelarul), spătarul (comandantul oștii), postelnicul (*cubicularius*), stolnicul (șeful meselor domnești), comisul (*magister agasonum*, șeful her-

gheliilor domnești) etc. O altă instituție era cea adunarea țării sau adunarea stărilor, formată din clerici, boieri, curteni etc., care alegea domnul, avea atribuții de politică externă etc. În Transilvania, funcționau congregațiile nobilimii, ale sașilor și secuilor, ca și adunările locale ale românilor. De la finele secolului al XIII-lea, este consemnată adunarea (*congrgatio, universitas*) generală a țării, formată din nobili, sași, secui și români. După circa un secol de funcționare, românii sunt excluși din aceste congregații, dar nu din motive etnice, ci confesionale. Într-un regat catolic, cu „misiune apostolică”, de „luptă contra păgânilor, ereticilor și schismaticilor”, românii „schismatici” nu mai puteau să fie parte alcătuitoare de stat, adică să participe la exercitarea puterii politice. Stările din Transilvania medievală au avut însă de la început o structură *sui generis* și o componentă etnică, care se va accentua în timp, mai ales după biruința între grupurile privilegiate (nobili maghiari, sași și secui) a Reformei protestante.

Românii și Cruciada Târzie și dominația otomană

Între marile procese istorice care au marcat viața românilor în Evul Mediu a fost și Cruciada Târzie, declanșată după ce, în secolul al XIV-lea, turcii otomani au început cucerirea Peninsulei Balcanice, ajungând, în jurul anilor 1400, la Dunăre. Cei mai importanți dintre principii români, alături de țarii bulgari, de liderii sârbi și albanezi, de regii Ungariei și ai Poloniei, s-au angajat în adevărate cruciade și au aderat la ligi creștine, în vederea apărării „Republicii creștine”, a stăvilirii înaintării otomanilor spre Europa Centrală și chiar a eliberării teritoriilor cucerite de aceștia. Cei mai importanți au fost Mircea cel Bătrân (1386-1418), Vlad Dracul (1436-1437, cu o întrerupere), Vlad Drăgulea, poreclit Țepeș (1448; 1456-1462; 1476), Iancu de Hunedoara (lider al Transilvaniei și Ungariei între 1441-1456), Ștefan cel Mare (1457-1504), Radu de la Afumați (1522-1529, cu întreruperi), Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546), Mihai Viteazul (1593-1601). La 1438-1439, reprezen-

tanții românilor au participat la Conciliul de la Ferrara-Florența, și au militat pentru reunirea bisericilor, cu scopul apărării în comun a valorilor creștine europene. Vreme de câteva decenii s-a crezut că idealul unirii religioase fusese împlinit, fapt în urma căruia alianțele dintre catolici și ortodocși au condus la importante victorii antiotomane. Atunci, Țările Române au fost aliate cu Veneția, cu ducatul de Milano, cu Imperiul Romano-German, cu Ungaria și Polonia, sub egida Papei, formând adevărate ligi sfinte. În acel timp, românii, alături de celelalte popoare creștine din regiune, aflate în prima linie de luptă, au dobândit conștiința că țările lor erau adevărate „porți ale Creștinătății” și că ei deveniseră apărători ai civilizației europene în fața încercărilor de dizolvare a ei.

Spre jumătatea secolului al XVI-lea, s-a văzut că, în ciuda cruciadelor convocate aproape periodic, la fiecare patru ani, de Sfântul Scaun, în ciuda eforturilor de unitate creștină (cel mai adesea nereușite), otomanii înaintau tot mai mult spre Europa Centrală. Atunci s-a produs destrămarea Ungariei și impunerea suzeranității otomane efective asupra Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei. Aceste state și-au păstrat autonomia internă, dar au intrat în sfera de dominație a Imperiului Otoman. Conducătorii lor – principii sau domnii – erau aleși de adunările de stări, dar erau confirmați de sultan; Imperiul Otoman percepea anual un tribut care nu mai era prețul răscumpărării păcii, ci începuse să apese cu greu asupra economiei; comerțul acestor țări trebuia îndreptat cu predilecție spre sudul Dunării și spre Istanbul; politica externă era subordonată intereselor Porții; anumite teritorii, mai ales dinspre sud, sunt ocupate efectiv de otomani etc. Totuși, se menține o deosebire esențială între țările creștine de la sudul Dunării, transformate în provincii otomane și aceste principate nord-dunărene, care rămân să fie conduse de lideri creștini din sânul lor, își păstrează clasa stăpânitoare proprie, otomanilor nefiindu-le permis să dețină proprietăți imobiliare, să facă propagandă islamică, să construiască lăcașuri de cult musulmane pe

teritoriile menționate. Toate drepturile și obligațiile reciproce ale Imperiului și ale Țărilor Române erau prevăzute în „cărți de legământ” („ahid-name”, „ahd-name”), adică într-un fel de tratate încheiate de pe poziții inegale (cum erau mai toate în Evul Mediu).

Curentele culturale moderne timpurii

Pe fondul acestei dependențe indirecte față de Imperiul Otoman, în Transilvania, Țara Românească și Moldova, influențate de ideile Renașterii și Reformei, se pot dezvolta noi curente culturale și artistice, care încep să schimbe mentalitatea socială. Între 1550 și 1600, Țările Române mai oscilează între medieval și modern, dar spre finalul secolului al XVI-lea se văd tot mai evident semnele înnoirilor, odată cu trecerea la scrierile în limbile vernaculare, la promovarea tiparului cu litere mobile (inițial în Valahia, apoi în Transilvania și Moldova), la publicarea unor lucrări înnoitoare în domeniile teologiei, istoriografiei, dreptului, filosofiei și chiar beletristicii. Astfel, societatea celor trei țări intră treptat în sistemul de vase comunicante al Europei Occidentale și al dialogului dintre Răsărit și Apus, conform canoanelor lumii moderne.

Concluzii

Prin urmare, Evul Mediu românesc se derulează, în linii mari, pe coordonate comparabile celor occidentale, dar fără acuratețea regimului feudal bazat pe o ierarhie precisă, pe contract vasalic și pe feud, pe curente artistice și mentale care au făcut faima lumii de cavaleri și cruciați Europa carolingiană. Evul Mediu românesc se desfășoară pe parcursul unui mileniu, între secolele VI-XVI (circa 600 – 1600), într-un spațiu geografic dominat etnic de români, care erau însă presărați printre varii comunități etnice (unguri, sași, secui, armeni, turci, tătari, evrei, țigani etc.) și religioase și confesionale (catolici, musulmani, luterani, calvini, unitarieni, mozaici etc.). Influențele curentelor culturale occidentale sunt mai

puternice în Transilvania, de unde se răsfâng și spre sud și est de Carpați. Spațiul geografic de referință este nordul Dunării de Jos, cuprins între pomenitul fluviu la sud, Carpații Păduroși la nord, râul Nistru la est și Tisa la vest, adică o suprafață de peste 300 000 de km pătrați. Este vorba despre un spațiu extrem de complex și de variat, în care au funcționat în Evul Mediu, de la un timp, două principate românești, un voievodat autonom în cadrul Regatului Ungariei și alte câteva entități politico-administrative mai mici. Evul Mediu românesc a însemnat o perioadă și o arie de impresionantă interferență între modelul latin și occidental și cel bizantin (bizantino-

slav) și răsăritean. Transilvania, Valahia și Moldova sunt cele mai răsăritene țări europene în care stilurile arhitectonice consacrate în vest – romanicul, goticul, stilul Renașterii, barocul – coexistă cu stilul bizantin, cu elementele orientale slave, armene etc. și în care cele două biserici creștine tradiționale aveau ierarhii paralele și concomitente.

Handicapul vizibil al Țărilor Române și apoi al României în epoca modernă și contemporană are explicații istorice clare și provine din Evul Mediu, de când divizarea Europei a devenit tot mai clară și de când modelul bizantin (bizantino-slav) de civilizație a intrat în iremediabil declin. Restrângerea Bizanțului și apoi cucerirea

unei mari părți a Europei de Sud-Est și a Constantinopolului de către otomani, în paralel cu ridicarea Occidentului, stimulat de Reforma religioasă, de competiție și de modelul concurențial-individualist, au condus la o mare frântură între cele două Europe. Românii, ca și celelalte popoare de credință bizantină din zonă, și-au făurit viața lor medievală de o mie de ani supuși unor puteri străine și, mai ales, otomanilor, dar capabili să-și păstreze specificul lor etnic și, la sud și est de Carpați, chiar și pe cel instituțional. Evul Mediu este prima etapă istorică din existența românilor ca popor deplin constituit, cea care a pus premisele afirmării națiunii moderne de mai târziu.

Bibliografie selectivă

- Academia Română, *Istoria românilor*, vol. II-IV, București, 2001-2012.
- Armbruster, A., *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1993. Brown, Elizabeth A. R., *The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe*, în vol. „Debating the Middle Ages: Issues and Readings”, ediție de L. K. Little, Barbara H. Rosenwein, Oxford, 1998.
- Drăgan, I., *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*, București, 2000.
- Dumézil, B., *La société médiévale en Occident*, Paris, 2006.
- Flori, J., *Cavaliere e cavalleria nel Medioevo*, Torino, 1999.
- Fuhrmann, H., *Guida al Medioevo*, Roma-Bari, 2004.
- Iorga, N., *Studii asupra Evului Mediu românesc*, ediție îngrijită de Ș. Papacostea, București, 1984.
- Mercati, G., *Mercati, Notizie varie sopra Niccolò Modrusiense*, în „Opere Minori”, IV, Città del Vaticano, 1937.
- Niculescu, A., *Creștinismul românesc. Studii istorico-filologice*, București, 2017.
- Obolensky, D., *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe 500-1453*, London, 1971.
- Maxim, M., *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în Evul Mediu*, cu o prefață de prof. Halil Inalcik, București, 1993.
- Panaiteescu, P. P., *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1971.
- Panaiteescu, P. P., *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1947.
- Papacostea, Ș., *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988.
- Pernoud, Régine, *Pour en finir avec le Moyen Age*, Paris, 1979.
- Pop, I.-A., „Din mâinile valahilor schismatici...”. *Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XIV)*, ediția a II-a, revizuită, adăugită și ilustrată, Cluj-Napoca, 2017.
- Popa, R., *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, cu o prefață de Mihai Berza, ediția a II-a îngrijită de Adrian Ioniță, București, 1997.
- Prodan, D., *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, București, 1967.
- Rapp, F., *L'Église et la vie religieuse en Occident à la fin du Moyen Âge*, Paris, 1971.
- Reynolds, Susan, *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford, 1994.
- Spinei, V., *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1983.
- Vauchez, A., *Spiritualitatea Evului Mediu occidental*, București, 1994.
- Zugravu, N., *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997.

Emil BURZO

Relațiile dintre regii apostolici angevini și nobilimea română din Maramureș

Abstract

Regii din dinastia angevină au avut relații complexe cu lumea maramureșeană, marcate de opțiunile acesteia de a păstra ființa națională. Perioada evocată se referă la intervalul 1324 – 1384 și are în prim-plan figurile regilor maghiari Carol Robert de Anjou, fiul acestuia, Ludovic I cel Mare și pe mama lui Ludovic, regina Elisabeta, iar din Maramureș grupările conduse de voievodul Bogdan. În conținut se arată că, pe de o parte, conducătorii românilor au acceptat suzeranitatea regală (pax hunica), iar pe de altă parte au optat, în numeroase rânduri, pentru pax mongolica, văzând în ea perspectiva de a obține independența. În pofida unui parcurs istoric sinuos, brăzdat de conflicte și evenimente sângeroase, ambele linii de acțiune s-au dovedit a fi viabile fiindcă astfel s-a păstrat Maramureșul, în esență, românesc în cadrul statului ungar și, totodată, s-a creat al doilea stat românesc, Moldova.

Cuvinte-cheie: dinastia angevină, Maramureș, pax hunica, pax mongolica, suzeranitate, conflict, independență.

The Kings of the Angevine dynasty had complex relationships with the Maramuresh world, marked by their options of preserving the national being. The evoked period refers to the interval 1324 – 1384 and has in the foreground the figures of the Hungarian kings Carol Robert of Anjou, his son, Ludovic I the Great and Ludovic's mother, Queen Elizabeth, and, from Maramuresh, the groups led by Voivode Bogdan. In the content of the article it is shown that, on the one hand, the leaders of the Romanians accepted the Royal suzerainty (pax hunica) and, on the other hand, they opted many times for pax mongolica seeing in it the perspective to obtain their independence. Notwithstanding a sinuous historical way, full of conflicts and bloodsheds, both lines of action proved viable because thus Romanian Maramuresh was preserved, in essence, within the Hungarian state and, at the same time, the second Romanian state, Moldavia, was created.

Keywords: the Angevine dynasty, Maramuresh, pax hunica, pax mongolica, suzerainty, conflict, independence.

Perioada istorică la care ne referim este deosebit de importantă pentru istoria țării noastre: Basarab I unește toate formațiunile dintre Carpați și Dunăre și întemeiază Tara Românească, care obține independența, după bătălia de la Posada (1330). Totodată,

are loc întemeierea Moldovei, pentru început ca o marcă (1347) condusă de Dragoș, sub suzeranitatea statului ungar, devenită independentă în 1359 sub conducerea voievodului Bogdan.

Dinastia angevină a avut un rol deosebit

de important în evoluția istorică a regatului medieval al Ungariei, precum și al Europei Centrale și de Est. Descendenții familiei domnitoare a regatului napolitan s-au înrudit cu prima casă domnitoare a ungarilor, arpadienii. Regii angevini ai Ungariei, Carol Robert de Anjou (1288-1348) și respectiv, Ludovic I cel Mare (1323-1386), au introdus sistemul medieval occidental în Ungaria, precum și cel denumit *honor*, ce avea în vedere recompensarea celor ce aduc servicii regalității.

Preluarea tronului Regatului Ungar de Carol Robert a fost deosebit de dificilă. Între anii 1302-1312 a fost încoronat de 3 ori și totodată contestat de marea nobilime, printre care voievodul Transilvaniei, Ladislau Kun. Face cu greu față revoltei sașilor, pe care îi învinge la Rupea în anul 1324, cu ajutorul oastei voievozilor maramureșeni, precum și a celei din Tara Românească. La sfârșitul anului 1324, o oaste tătaro-moldoveană invadează Transilvania, Maramureșul având mult de suferit. Tătarii și aliații lor sunt învinși în anul 1326 de trupele maghiare și maramureșene, bătălie soldată cu un număr însemnat de invadatori morți. Carol Robert și oastea sa este însă învinsă de

români, în bătălia de la Posada, la data de 9 noiembrie 1330. În această bătălie se pierde sigiliul regal. La sfârșitul anului 1334, tătarii conduși de hanul Uzbek au prădat Transilvania, prezența lor pe acest teritoriu fiind resimțită aproape 7 ani, până la moartea hanului.

Carol Robert a impulsionat dezvoltarea orașelor, un rol important fiind atribuit Clujului, care în 1316 primește statutul de Civitas, precum și numeroase privilegii. Începe totodată construcția bisericii Sfântul Mihail. În perioada 1316-1323, capitala lui Carol Robert, ca rege al Ungariei, a fost orașul Timișoara.

Opera începută de Carol Robert, de a crea un stat ungar puternic, a fost desăvârșită de fiul acestuia Ludovic I cel Mare, rege al Ungariei (1342-1382) și totodată al Poloniei (1370-1382), urmând la domnie, în Polonia, pe unchiul său. A fost implicat în multe războaie, printre care de interes pentru locuitorii Maramureșului a fost învingerea tătarilor Hoardei de Aur, la est de Carpați, între anii 1345-1347, campanie condusă de voievodul Transilvaniei, Andrei Lackfi. Mulți maramureșeni au participat la aceste confruntări dând dovadă de fapte de vitejie, răsplătite de suveran.

Relațiile regilor din dinastia angevină cu nobilimea română din Maramureș au fost deosebit de complexe și totodată diametral opuse cu privire la atitudinea față de statul ungar. O parte a nobilimii maramureșene acceptă suveranitatea regatului ungar, *pax hunica*, în timp ce alții militează pentru formarea unei entități teritoriale independente, chiar dacă în prima fază ar fi rămas sub suzeranitatea tătarilor (*pax mongolica*).

Adeptă a independenței față de regatul maghiar s-a situat gruparea condusă de voievodul Bogdan (1300-1367). Pentru început, Bogdan se afla în relații de suzeranitate, regele Carol Robert de Anjou conferindu-i calitatea de voievod de Maramureș, voievodatul având centrul la Cuhea, în compunerea căruia se aflau 22 de sate. Conflictul cu regalitatea ungară pornește de la dorința acestuia de a obține independența Maramureșului, precum și păstrarea proprietăților moștenite în contextul

pătrunderii în Maramureș, a unor feudali maghiari.

Această atitudine a lui Bogdan, asociată cu tendința de a nu interveni în disputele cu tătarii, îl determină pe regele Carol Robert să îl strămute din Maramureș. După cum rezultă dintr-un document datat 6 octombrie 1335, regele Carol Robert a dispus ca arhiepiscopul din Kalocsa să „discute” cu voievodul Bogdan, fiul lui Mikula „transferarea din țara sa în Ungaria”. Arhiepiscopul însărcinează pe Thouka, castelanul din Ersomlo și Craseeu, să se ocupe de cele necesare pentru „translacione Bogdan Woyvode”. Cităm din acest document „... deși strămutarea acestuia nu îngăduia deloc vreo zăbavă, a luat mult timp ca treaba să fie zorită și să se facă, deoarece avea nevoie să treacă pe la hotarele acelor părți și să zăbovească acolo din pricina menționată, trebuise să-și stabilească popasul acolo, în părțile mărginașe ale regatului, în slujba noastră, întâia oară de la sărbătoarea Tuturor Sfinților (2 octombrie 1334), până la Sărbătoarea Botezului Domnului (6 ianuarie

1335), după aceea până la sărbătoarea Rusaliilor și a treia oară, în sfârșit, până la sărbătoarea Chemării la Cer a Sfintei Fecioare (15 august 1335) și pentru aceasta fusese nevoit să facă și să se încarce cu poverile celor mai mari ale cheltuielilor și banilor și din această cauză el a împovărat... niște moșii, în speță numite Jam și Sângeorge” (localități situate la granița cu Serbia). Prin actul datat 6 octombrie 1335, regele Carol Robert absolvă pe magistrul Thouka de daunele cauzate, „socotind că pomenitele străngeri de plăți au fost făcute în slujba noastră... și am dat scrisoarea noastră deschisă pentru scoaterea de sub orice răspundere și dezvinovățirea aceluiași Thouka”. Din acest document reiese că strămutarea lui „Bogdan Woyvode” a fost finalizată și a implicat mari cheltuieli.

În cursul lunii august 1342, tătarii însoțiți de pâlcuri de oaste moldovene pătrund în Maramureș prin trecătorile din Nordul Carpaților, jefuind și distrugând localități din voivodat. Populația Maramureșului, în frunte cu cnezii și voievozii români, alături de armata maghiară condusă de voievodul Transilvaniei Andrei Lackfi, ripostează puternic. Mulți dintre românii maramureșeni, au participat la confruntările cu invadatorii. Pentru fapte de vitejie, mulți dintre aceștia au fost răsplătiți de regele Carol Robert prin recunoașterea sau acordarea unor posesiuni, precum și prin titluri nobiliare.

În anul 1342, este menționată prezența voievodului Bogdan în Maramureș, probabil reîntors din exil. Din documentele existente, privind această perioadă, nu rezultă că împreună cu oamenii săi ar fi luptat contra tătarilor. Profitând însă de prezența acestora, în iarna anului 1342, atacă moșia lui Dyonisiu de Kölcz (român cu nume maghiarizat), apelând totodată la sprijinul cumnatului său, Crăciun voivod de Bilke. Acesta, implicat în luptele contra tătarilor, refuză să îl sprijine.

În actul emis de regele Ludovic, la data de 21 octombrie 1343, rezultă că Dyonisiu de Kölcz „... a pornit sau are de gând să pornească o pâra contra lui Crăciun și a celor doi fii ai săi în legătură cu cearta pe care Bogdan, fost voievod de Maramureș, necredinciosul nostru, a

Maramureș

avut-o în iarna trecută, pe care pomenitul Ioan fiul lui Dyonisiu o făcuse contra lor". Prin scrisoarea menționată Ludovic dispune „... aflând noi nevinovăția pomenitului voievod Crăciun și a fiilor săi îl slobozim prin scrisoarea de față pe acel Crăciun și pe fii săi de chemarea în judecată pe care pomenitul Ioan, fiul lui Dyonisiu o făcuse împotriva lor". Bogdan, deși autor al acestei incursiuni militare, nu este chemat în judecată. Singura explicație ar fi, că la data pârrei, acesta era refugiat în Moldova, unde a găsit adăpost. Este de presupus însă că, pe parcursul anilor, acesta a revenit frecvent în Maramureș. În același an, regele Ludovic confirmă lui Crăciun, posesiunea moșiei Bilke, în condiții similare cu cele date de părintele său Carol Robert de Anjou.

La data de 15 septembrie 1349, regele Ludovic se adresează „... credinciosului său Ioan, fiul lui Iuga, voievodul românilor din Maramureș” ca urmare a plângerii lui Giula, fiul lui Drăguș, deoarece „Stefan, fiul aceluiași Iuga și fratele său, care în ultima vreme a căzut în vina trădării alăturându-se lui Bogdan, fost voievod, unchiul său, necredincios învederat al nostru și al țării, i-a izgonit de pe moșiile lor numite Giulești și Nyres pe care odinioară, prealuminatul principe, domnul Carol le hărăzise aceluiași Giula”.

După o săptămână, la data de 21 septembrie 1349, Ioan, fiul lui Iuga, voievodul românilor din Maramureș și Nicolau, fiul lui Petru, apropiat al magistrului Andrei Laczki, comunică regelui Ludovic „... am dat în stăpânire și am consemnat aceluiași Giula și fiilor săi...satele Giulești și Nyres împreună cu folosințele și hotarele vechi, fără să existe nici un împotrivitor...”. La data de 12 octombrie 1355, regele Ludovic transcrie și confirmă stătuirea lui Giula, fiul lui Dragomir în moșiile menționate, hotărând însă „să fie ținuți a da mereu taxele cuvenite și să arate cu nădejde majestății regale că se mențin în limitele obșnuitelor cutume ale românilor”. Se pare că atitudinea lui Ștefan, fratele lui Ioan, față de rege, s-a modificat chiar în anul 1349, acceptând retrocedarea satelor menționate vechilor proprietari și totodată suzeranitatea regelui Ludovic. La data de 14 mai 1353, Conventul din Agria (Eger) adevărește că la

mandatul regelui Ludovic, se face fără contrazicere „... reambalarea metale a posesiunii capitale și principale Cuhea ... și a pertinențelor ei pentru românii Ștefan și Ioan, fii voievodului Iuga...”. Urmărind descrierea limitei proprietății din document, într-o porțiune situată la răsărit este menționat faptul că se învecinează cu proprietatea voievodului Bogdan, și anume „... iar de aici merge spre un deal numit Dealul Maximului unde desparte moșia Cuhea de pământurile sau moșiile voievodului Bogdan, unchiul lor și înaintând puțin se întoarce...”. Moșia principală Cuhea a aparținut însă în totalitate voievodului Bogdan. Regele Ludovic, deși îl denumeste „fostul voievod de Maramureș necredinciosul nostru”, nu i-a confiscat timp de aproape 20 de ani proprietățile. Probabil se spera ca acesta să accepte, până la urmă, ceea ce denumim „pax hunica”, deci suzeranitatea regelui ungar.

La data de 24 iunie 1360, regele Ludovic confirmă actul redactat de Conventul de la Eger. În acesta se spune, „... că Ștefan, fiul lui Iuga, voievodul nostru maramureșean, iubit nouă și credincios, prezentându-se înaintea înălțimii noastre, în numele său și a lui Ioan, fratele

său bun...în legătură cu legiuita rehotărnicie să o încuviințăm". În continuare se spune „... rehotărnicirea o adevărim și o întărim pe veci pentru aceiași fii a lui Iuga și moștenitorii lor, prin autoritatea regească, prin mijlocirea pavezei privilegiului nostru”.

Interesant îl constituie faptul că la data de 2 februarie 1365, moșia Cuhea este confiscată de la voivodul Bogdan, care, se pare că nu o mai deținea în totalitate. Aceasta este dăruită lui Balc, fiul lui Sas și fraților săi. În document se spune: „am hărăzit o moșie a noastră numită Cuhea... împreună cu satele aparținătoare... totodată cu toate folosințele noastre... trecute în mâinile noastre regești de la voivodul Bogdan și fii săi, adică de la necredincioșii noștri învederați...”. Nu s-a găsit nici un act prin care să se dispună confiscarea unor părți din moșia Cuhea de la Ioan și Ștefan Iuga. Probabil că trecerea în Moldova a lui Ștefan, în anul 1362, care s-a alăturat unchiului său, să fi generat această situație, familia fiind generic menționată sub denumirea de „Bogdan și fii săi”. Ștefan devine voivod în Moldova după moartea unchiului său, în anii 1367-1368.

Documentele menționate arată că o mare parte a nobilimii române maramureșene a acceptat suzeranitatea regatului ungar în timp ce alta parte, pentru început a oscilat, în funcție de interese, precum o parte a familiei Iuga. În toată această perioadă, ferm pe poziția adoptată s-a situat voivodul Bogdan.

Introducerea sistemului feudal medieval occidental în Maramureș, precum și în Transilvania, determină mulți români să treacă în Moldova, după cum relatează cronicarul Ioan de Küküllo (Târnava). *Bogdan un român din Maramureș aducând la el pe românii din acel district a trecut în Tara Moldovei, care era supusă coroanei Ungariei, dar din cauza vecinătății tătarilor de mult timp părăsită de locuitori. Și cu toate că a fost combătut mai adeseori de oastea regelui însăși, totuși crescând marele număr al românilor locuitori în această Țară, s-a dezvoltat ca Țară.* După unii istorici, în perioada 1347-1349 are loc o migrație a populației din Transilvania și Maramureș în Moldova, fapt de altfel menționat în *Chronicum Budense*. Dat fiind vecinătatea

moșiei lui Bogdan cu Moldova, așa cum am menționat, probabil că acesta a revenit frecvent în Maramureș, păstrând legătura cu unii din apropiații săi.

Maramureșul a fost deseori prădat de cete de tătari și moldoveni, aceștia provocând distrugeri importante și jafuri. Urmările acestor acțiuni sunt consemnate în documentele epocii. Spre exemplu, la data de 6 aprilie 1407, regele Sigismund acordă nobililor Mihail, fiul lui Opriș și Mihail, fiul lui Luca din Apșa, trei pătrimi din moșia Apșa de Jos, care au fost în posesia lor din vechime, dar... „literele lor privilegiate s-au nimicit împreună cu casele lor prădate și arse cu ocazia invaziei moldovenilor”. Aceste incursiuni, urmate de distrugeri, jafuri și oameni înrobiți trebuiau oprite. Pe de altă parte, regatul ungar a urmărit să-și consolideze puterea în fostele teritorii supuse tătarilor. Astfel, Ludovic de Anjou a luat decizia de a crea o marcă la Est de Carpați, în anii 1352-1353. Aceasta cuprindea doar o parte a Moldovei medievale, eliberată de sub dominația tătarilor. Drept recunoaștere a meritelor maramureșenilor, la eliberarea acestui teritoriu de sub dominația tătarilor, conducător a fost desemnat Dragoș din Bedeu. Dragoș a condus această marcă în jur de doi ani, urmat la conducere de fiul său Sas, în jur de patru ani. Dependența de coroana ungară, aspirațiile la o viață politică proprie, a condus la nemulțumiri în rândul clasei stăpânitoare autohtone și a românilor refugiați din Transilvania, în particular din Maramureș.

Având ajutorul românilor refugiați în Moldova, văzuți drept „rebeli” de regalitatea maghiară, precum și al localnicilor, în anul 1358, Bogdan va începe o campanie militară contra mărcii conduse de Sas, fiul lui Dragoș. După doi ani de lupte, Bogdan învinge oștile regatului maghiar, cantonate în Moldova, Sas, conducătorul mărcii fiind, se pare, ucis. Astfel, Moldova, în anul 1359 se afirmă ca un stat independent și suveran, sub conducerea lui Bogdan. În general, se afirmă că Bogdan, împreună cu apropiații săi au venit din Maramureș în anul 1359. O asemenea migrare a populației, ar fi fost menționată în cronicile vremii și pledează

pentru prezența lui Bogdan în Moldova, anterior acestei date. Refuzul lui Bogdan de a accepta suzeranitatea regatului maghiar, îl determină pe Ludovic, la sfârșitul anului 1359, să trimită în Moldova un corp de oaste maghiar și contingente maramureșene, care preiau în stăpânire o parte din acest teritoriu. Prin diploma din 20 martie 1360, regele Ludovic conferă românului maramureșean Drăguș, fiul lui Giula, precum și fiilor săi, sub titlu de donație nouă, mai multe moșii pentru că „... el a arătat aceste dovezi de credință majestății noastre și a săvârșit aceste slujbe după starea sa și pretenția putinței sale, în foarte multe treburile noastre în campaniile militare date și încredințate lui, cu osebire însă în restabilirea țării noastre moldovene, prin reducerea după zeloasa sa viteză la respectarea unei statornice credințe față de coroana regească”. După doi ani de confruntări (1360-1361), Bogdan reușește să învingă pe Balc și Drag, profitând de faptul că regele Ludovic

era implicat în unele conflicte europene. În anul 1364, regele Ludovic trimite o nouă expediție militară pentru readucerea Moldovei sub suzeranitatea maghiară. Expediția militară, condusă de Balc, va fi însă învinsă de oastea condusă de Bogdan. Diploma, din 2 februarie 1365, este revelatoare pentru recunoașterea de către Ludovic I a desprinderii Moldovei de sub suzeranitatea maghiară. Prin această diplomă, așa cum am menționat deja, regele Ludovic donează lui Balc, fiul lui Sas și fraților săi Drag, Dragomir și Ștefan, în recompensă pentru serviciile făcute, moșia Cuhea cu pertinențele sale Ieud, Bocicoel, ambele Vișee, Moisei, Borșa și ambele Săliște, confiscate de la Bogdan Vodă „... eșit la Moldova și căzut sub nota de infidelitate”.

Opțiunea *pax hunica* de a rămâne sub suzeranitatea regilor angevini a fost urmată de majoritatea nobilimii românești din Maramureș. Astfel, românii din Maramureș, participă la războaiele purtate de regii din dinastia angevină. Conform principiului *honor*, regii angevini acordă recompense pentru faptele de viteză ale acestora, începând cu Carol Robert de Anjou. Menționăm spre exemplu:

- La data de 22 septembrie 1326 conferă lui Stanislau cneazul, fiul lui Stan, moșia Strâmtura și îl scutește de sub orice jurisdicție
- În anul 1336 retrasează hotarele posesiunii Bedeu în favoarea românilor Drag și Dragoș

În cursul lunii august 1342, tătarii pătrund din Moldova în Transilvania, prin trecătorile din nordul Carpaților, ajung în Maramureș, jefuind populația și provocând distrugerii importante. În luna mai 1343, regele Ludovic solicită colaborarea românilor din Maramureș pentru formarea unei oștiri contra tătarilor. Drept răspuns la atacurile tătarilor, regele Ludovic trimite în anul 1343 pe căpitanul regal Dragoș în Moldova, pentru izgonirea tătarilor și pacificarea moldovenilor. Ca urmare a năvălirii tătarilor în Transilvania, în anul 1345, regele Ludovic dispune strângerea unei armate sub conducerea voivodului Transilvaniei, Andrei Lackfi, la care, așa cum am mențio-

nat anterior, participă și români din Maramureș, conduși de voievozii lor, precum și oastea lui Nicolae Alexandru Basarab. Oastea tătară, învinsă, se retrage în Moldova, după cum se relatează în *Chronicon Dubnicense*.

Pentru faptele de vitejie ale maramureșenilor, în special în luptele cu tătarii, aceștia sunt răsplătiți de regele Ludovic I cu donații importante. Menționăm unele dintre acestea, în adăție la cele deja prezentate, după cum rezultă din colecția de diplome maramureșene din sec. XIV, a lui Ioan Mihalyi de Apșa.

- La 28 decembrie 1345 confirmă moșiile date de tatăl său unor persoane în cnezatul Sărăsău.
- La 9 aprilie 1346 confirmă donația moșiei Strâmtura făcută de către tatăl său, sub condiția ca posesorii acesteia să se supună judecății regale.
- La 1 aprilie 1350 conferă cnezatul satelor Lipceni și Herincea fiului voievodului Crăciun.
- La 20 martie 1360 conferă românilor maramureșan Drăguș și fiilor acestuia moșiile Slatina, Brebu, Copăcești, Desești, Hernicești și Satu-Șugatag.
- La 14 mai 1360 donează satul Varalia lui Vanciuc, fiul lui Farstan.
- La 14 mai 1360 donează posesiunea Rona de Sus lui Stan, fiul lui Petru.
- La 14 mai 1361 dăruiește fiilor lui Lucovoi, cnezatul Ozon, pentru slujbele credincioase.
- La 10 februarie 1364, regele Ludovic emite mandatul către credincioșii săi români: Giula, fiul lui Drăguș și fii săi, prin care aceștia se îndatorează a lăsa moșiile Slatina, Brebu, Copăcești, Desești, Hernicești și Șugatag în folosința fratelui lui Drăguș, fiul lui Giula, căruia le-a conferit nu de mult, etc.

Pierderea suveranității asupra Moldovei, precum și „infidelitatea” domnitorului muntean Alexandru Nicolae Basarab îl face pe regele Ludovic să ia măsuri contra românilor. Eventuala întoarcere a lui Bogdan în Maramureș și o revendicare, de către acesta a voievodatului, putea prezenta un pericol

mare pentru regatul ungar. Ludovic I dă un edict la Turda, în anul 1366, cu consecințe nefaste pentru români. Prin acest decret s-a urmărit eliminarea influenței Bisericii Ortodoxe în Regatul Ungar. Pe de altă parte, formarea unor state românești la sud și la est de Transilvania a „acutizat” percepția unui pericol schismatic, la care era expus regatul maghiar, și în mare măsură, „infidelitatea” unei părți din feudalii maramureșeni români, care l-au urmat pe Bogdan. Documentul formulează explicit o atitudine negativă a regelui făcută de români ... *datorită faptelor celor ale multor răufăcători, în special români, care trăiesc în aceste locuri... pentru eliminarea și distrugerea răufăcătorilor de orice nație din această țară, în special a românilor*. Este prima dată când în Transilvania se emit legi discriminatorii bazate pe criterii etnice. Actul emis la Turda stabilea totodată condițiile de accedere la statutul nobiliar și anume apartenența la Biserica Romano-Catolică și respectiv posesia unei diplome de donație regală.

Prevederea cu privire la apartenența la religia Romano-Catolică se pare că nu a fost respectată, după cum reiese din documentele emise de regele Ludovic I, prin care acesta donează proprietăți unor nobili maramureșeni.

- La 15 martie 1368 regele Ludovic introduce pe Ivan, fiul lui Dragomir, în posesia moșiei Rona.
- La 3 iulie 1368 monarhul precizează că moșiile Breb, Copăcești, Desești, Hernicești și Șugatag sunt donate numai lui Dragoș și fiilor săi, nu fraților săi.
- La 5 septembrie 1371, dăruiește fiilor lui Stanislau, voievodul de Ung, cnezatul moșiei Nereșnița de Sus.
- La 4 septembrie 1373 introduce pe Balc, Drag și Ioan în posesia moșiei Buștina
- La 22 iulie 1374 se rehotărâncește posesiunea Nireș a lui Balk, fiul românilor Zolon de Nires.
- La 18 noiembrie 1378 dispune ca Balc și Drag să restituie o parte din terenul situat între Taras și Criva, fiilor lui Petru de Criva

Persoanele beneficiare ale donațiilor nu și-au schimbat însă religia. Edificator în acest context este înființarea mănăstirii Peri de către Balc și Drag la 13 august 1391 cu binecuvântarea patriarhului Constantinopolului.

Pe de altă parte, Ludovic I, aflat la Bistrița, în anul 1366 participă la judecarea unei cauze între românii din Sân Petru (azi Periș-Bistrița) și sașii din localitatea Satul Nou, în care s-a dat drept de câștig românilor.

Documentul, redactat în limba latină, prezintă interes mai ales prin faptul că se referă la vechimea populației românești (blacii) pe teritoriul transilvan. Din acest document rezultă că românii din Sân Petru au respins argumentația folosită de sași privind proprietatea asupra unei păduri, prin următoarele: „Blacii din Sân Petru cu necaz au adus înainte, că teritoriul lor, peste o mie de ani posedat (stăpânit) prin ei și prin strămoșii lor mai de multe ori cu sânge răscumpărat, s-ar

risipi...”. La finalul procesului, hotărârea luată, aprobată de către regele Ludovic afirmă: „În privința acestei discordii, după cum am ținut între noi sfat matur, am aflat, a fi drept și echitabil, că deoarece teritoriul, hotarele încă cu ocazia intrării Hunilor, desemnate și prin ducii acestora sub grea pedeapsă oprite, sunt imutabile, această pădure să rămână în stăpânirea satului Blacilor, că acea din bătrâni fusese, arată situațiunea și notița publică”.

După unii istorici, începând cu anul 1360, regele Ludovic se îmbolnăvește, această situație determinând unele stări de depresiune și instabilități emoționale. După înfrângerea armatei lui Ludovic I de către Radu I, domnitorul țării Românești, la 7 iunie 1377, bolnav și deprimat, se retrage la o mănăstire, lăsând problemele coroanei în grija mamei sale, regina Elisabeta.

Regina Elisabeta, conștientă de deciziile greșite luate de fiul său, Ludovic I, emite mai multe acte prin care ia apărarea comunității românești atât înainte cât și

după edictul de la Turda. Astfel, la 27 septembrie 1364, emite un mandat prin care dispune să nu se judece cauza începută pentru moșiile Rakolcz și Misztice în contra fiilor lui Crăciun, deoarece aceste moșii ea le-a dat numiților români. Comunității românilor din comitatul Bereag îi acordă dreptul de a alege voievodul, care să judece procesele între dâșii și să administreze veniturile regiunii, conform unui document datat 30 septembrie 1364.

Mai important este faptul că la 28 octombrie 1366 emite la Buda o dispoziție regală prin care românii și iobagii lor să fie cercetați doar înaintea domnilor lor *poruncindu-vă cu toată strășnicia, ca de acum înainte să nu mai îndrăzniți în nici un fel să judecați pe pomeniții români și pe iobagii pomeniților români pe moșiile voastre și în mijlocul vostru în orice pricină, afară de hoții, tâlhării și alte fapte obștești criminale... iar dacă unii dintre voi au vreo plângere împotriva acestor români și iobagi, sau vor avea, vor urmări în prezența acelorăși domni ai lor, care vor arăta din partea lor împlinirea dreptății oricărui pricinăș.*

La 25 septembrie 1370, regina Elisabeta hotărăște ca procesele de posesiuni ale românilor să fie judecate de către comitele suprem, iar cele mici de voievodul român din Bereg. Totodată, se implică în rezolvarea unor probleme de proprietate. Astfel, la 3 aprilie 1380, oferă mai multor români din comitatul Bereg, munții pe care i-au deținut. Pe această linie se situează și regina Maria. Aceasta, la data de 27 februarie 1383, conferă fiilor voievodului Stanislav, cnezatul a două sate, Caratca și Cușnița, iar la 22 iunie 1384, confirmă donația făcută lui Balc și fraților acestuia, în 1365, a moșiei Cuhea și pertinențelor sale pentru succesele obținute în expediția contra lituanienilor.

Regii din dinastia angevină au avut relații complexe cu lumea maramureșeană, perioadă marcată de opțiunile acestora de a păstra ființa națională, acceptând suzeranitatea regală, iar pe de altă parte, de a opta pentru *pax mongolica* cu perspective de a obține ulterior independența. Ambele linii de acțiune s-au dovedit a fi viabile: a păstrat Maramureșul, în esență, românesc în cadrul

regatului ungar și respectiv, s-a creat al doilea stat românesc, Moldova.

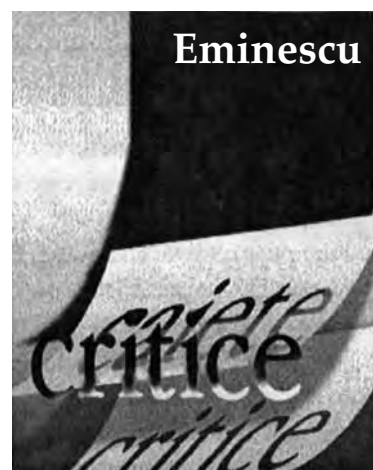
Puține familii nobile românești din comitatul Maramureș au fost maghiarizate, în decursul anilor. Componenta românească s-a păstrat majoritară în cadrul nobilimii maramureșene din care s-a ridicat intelectualitatea vremii, contribuind esențial la păstrarea identității naționale, factor hotărâtor în înfăptuirea Marei Uniri din anul 1918.

Referințe

- Ioan Mihali de Apșa, *Diplome Maramureșene din sec. XIV și XV, colecția Historica, Ediția IV*, 2009
- Documente privitoare la istoria Românilor, Academia Română, vol. I, partea a 2-a
- Alexandru Filipașcu, *Enciclopedia Familiilor Nobile Maramureșene de origine română*, Editura Eikon, 2015

Dana LIZAC

Eminescu: o lectură închipuită la imnul homeric Către Hermes (I)

Abstract

Apollo și Hermes sunt frați, pentru că Zeus le este tată ambilor. Sunt în egală măsură poeți, dar Apollo nu este încă Zeul Poeziei cunoscut de noi. Hermes este cel care îi va da lira meșterită de el din carapacea unei broaște țestoase, împreună cu meșteșugul său poetic, în schimbul propriei sale recunoașteri ca Poet. Oferind o nouă interpretare a imnului homeric, eseul de față își propune să demonstreze în ce fel lectura acestui text a putut influența constituirea poeziei eminesciene.

Cuvinte-cheie: O nouă interpretare a imnului homeric Către Hermes; poetica eminesciană.

Apollo and Hermes are brothers (both sons of Zeus). To the same extent they are poets; however, Apollo is not yet God of Poetry, as he is known to us. It is Hermes who bestows upon him the lyre, (which he has made from the shell of a tortoise), as well as the poetic craft that goes with it. All of that in exchange of being, in his turn, recognized as a Poet. This essay offers a new interpretation of the Homeric hymn and aims to reveal its likely contribution to the emergence of Eminescu's poetics.

Keywords: A new interpretation of the Homeric hymn To Hermes; Mihai Eminescu's poetics.

Imnul *Către Hermes*, atribuit prin tradiție lui Homer¹, este actul de naștere literar al năstrușnicului copil al lui Zeus și al nimfei Maia. Datând probabil din secolul VI î.C., dar cu capacitatea de a se acorda perfect cu inteligența și sensibilitatea receptorului de astăzi, imnul făcea parte dintr-o categorie de discursuri încifrate, destinate, la vremea lor, unei elite educate care putea să-i perceapă subînțeleșurile.

Nu vom încerca să trecem în revistă bogata exegeză generată de acest poem, care și-a propus în cea mai mare parte să-i explice sensurile în contextul în care a fost compus. Vom încerca în schimb să ne închipuim cum va fi citit Eminescu istorisirea lui Homer, ca relevantă pentru preocupările lui poetice.

Cu un interes timpuriu pentru domeniul hermetic², auditor consecvent, la Berlin, la

Dana LIZAC, danalizac@hotmail.com

¹ Homer este numele dat de vechii greci autorului legendar al *Iliadei* și *Odiseii*, precum și al altor texte, printre care un număr de 33 de imnuri adresate zeilor. Primele studii referitoare la paternitatea acestor opere datează din antichitate, „chestiunea homerică” rămânând în actualitate până în ziua de astăzi. Vom folosi deci pentru autorul imnului *Către Hermes* numele convențional atribuit prin tradiție.

² Încă din poezia lui de debut, *De-aș avea*, Eminescu folosește o metaforă din domeniul alchimic: „Amalgam de-o roză-albie și de una purpurie”

cursurile egiptologului și hermetistului Carl Richard Lepsius, tânărul poet va fi făcut, la o primă lectură a imnului homeric *Către Hermes*, două observații.

În primul rând: Hermes, abia născut și coborât din leagăn, îi fură lui Apollo cincizeci de vite: imnul povestește gâlceava lor și modul în care ajung în final la o înțelegere. Dar cei doi frați, (căci Zeus le e tată ambilor), sunt și poeți: Apollo este Musagetul, conducătorul Muzelor, iar Hermes este cel care inventează lira și cântă prima teogonie, deci începătorul „adevăratei” poezii. El îi cedează lira și meșteșugul său poetic lui Apollo: în urma acestui schimb Apollo devine zeul Poeziei așa cum este îndeobște cunoscut. Poemul vorbește, deci (în mare măsură), despre problemele poetului și ale poeziei.

În al doilea rând: pe parcursul imnului, Hermes traversează mai multe vârste într-un interval scurt de timp (două zile, în fapt). La început mincinos și obraznic, zeul-copil se transformă într-un matur lucid și responsabil, stăpân pe sine și pe arta sa, pe care i-o cedează lui Apollo – așa cum apare la sfârșitul poemului. Imnul relatează deci evoluția unui poet.

Text comic și alert, în aparență simplu, imnul ridică fel și fel de întrebări: de ce inventează Hermes lira, câtă vreme tradiția îl consideră pe Apollo zeul poeziei lirice? De ce, după ce fură vitele, Hermes aduce o jertfă zeilor (ca un muritor), deși este zeu? De ce, când judecă pricina între cei doi frați, Zeus nu-l pedepsește pe Hermes, ci râde la teatrul pe care acesta îl joacă în fața lui? Vom încerca să ne închipuim cum a răspuns Eminescu la aceste întrebări.

Dar să începem cu începutul.

Nașterea lui Hermes și prima lui ispravă

Zeus o vizitează în secret nopțile (când Hera doarme dusă) pe nimfa Maia cea cu plete bogate, ființă sfioasă și retrasă, care locuiește departe de tovărășia zeilor, într-o peșteră din muntele Kyllene. Din această legătură se naște un copil. În continuare, Homer înșiră o parte dintre atributele contradictorii ale celui care va deveni zeul Hermes:

„...îndatornicul crainic al zeilor...

... pruncul viclean și bun de-nșelăciuni,
Tâlhăr și răpitor de turme și călăuză pentru vise

Iscoada nopților, pândarul intrărilor, cernăptui

De timpuriu isprăvi vestite în rândul veșnicilor zei”.³

După această introducere începe derularea unei povești uimitoare. De îndată ce se

³ Toate citatele din imnul *Către Hermes* sunt preluate din volumul *Homer. Imnuri, Războiul șoarecilor cu broaștele*, traducere, prefață și note de Ion Acsan, Biblioteca pentru toți, Editura Minerva, București, 1971, pp. 61-86

naște, pruncul coboară din leagăn și pornește să caute cirezile lui Apollo, din care vrea să fure niște vite. Poate părea bizar acest plan al unui nou născut, dar pentru că suntem pe tărâmul poeziei, trebuie să-l privim metaforic: Hermes pornește, ca mânat de o forță nevăzută, spre împlinirea destinului său. Ceea ce îi justifică acțiunile este faptul că la naștere are statutul unui bastard: pentru că deși Zeus îi este tată, mama lui e numai o nimfă. Nu e primit în Olimp, nu se bucură de niciun drept – spre deosebire de fratele lui mai mare, Apollo, tânăr în putere, zeu între zei, ținut aproape de Cronidul⁴, care îl ia părtaș la toate gândurile și hotărârile lui. Așa că noul născut va lupta "... pentru a obține de la Zeus, tatăl său și stăpânul lumii, partea lui de timê⁵ și integrarea lui în ordinea divină. ... micuțul este din naștere dăruit cu calități, e viclean, rapid, iute de mână⁶ – dar acestea trebuie să-i fie validate prin obținerea unui statut care să-i definească funcțiunile în Panteon, și pe cale de consecință, cultul său religios în lumea oamenilor"⁷

Când va fi citit imnul, în tinerețe, Eminescu va fi considerat că se găsește în aceeași situație cu Hermes-copil: deși se știa ales de zei, născut poet de geniu, era departe de a exista, propriu-zis ca poet, de a fi recunoscut ca atare de poeții cu greutate, "nemuritorii" vremii lui – și de a fi primit între ei. Era, ca să spunem așa, un poet de geniu în stare virtuală, în căutarea împlinirii sale.

Hermes iese deci din peșteră, cu gândul să caute cirezile lui Apollo, dar abia trece pragul că zărește o broască țestoasă în iarbă. Îi aduce întâi laude, apoi o duce în casă, o

măcelărește cu cruzime, îi taie membrele, apoi cu o daltă de fier îi scoate trupul moale din carapace și din aceasta face prima liră. „Cât vei trăi, ți-e dat a pune pe fugă farmecele rele.”⁸ Iar dacă moartea te-o răpune vei ști să cânti cu măiestrie”, îi spune el. Profetice cuvinte, pentru că anticipează marea temă a jertfei de sine a creatorului. Iar Hermes cel abia născut se comportă cu broasca așa cum se va comporta mai târziu, ca Zeu, față de oricare poet pe care îl va alege să-i slujească.

Homer explică pe îndelete modul în care copilul confecționează lira: taie tulpinițe de trestie și le fixează în carapace, apoi pe ele întinde o piele de bou, că să formeze cutia de rezonanță. Montează coarnele și o piesă în cruce, pe care întinde șapte coarde făcute din intestine de oaie. După ce lira e gata, încearcă fiecare coardă și acordează instrumentul. Ne întrebăm de ce detaliile acestei construcții sunt expuse cu atâta amănunțime. Răspunsul nostru este că, deși prea „necopt” ca să fie conștient de semnificația acestei „jucării” ce și-o meșterește, zeul-copil face un obiect care în structura lui oglindește structura lumii⁹ și care prin sunetul ei îi exprimă armonia. Această primă creație îl definește pe Hermes ca poet: dar nu e un poet oarecare, căci îl are drept tată pe primul dintre zei – iar mica lui operă nu e o alcătuire întâmplătoare, ci o expresie a „chemării” lui, o dovadă a faptului că e ales, „menit”, cum zice Eminescu, pentru a transmite mesajul ordinii divine prin poezia lui. Este și un indiciu, poate, că tot ce se va întâmpla mai departe în imn va fi sub semnul poeziei – și că relatând în aparență isprăvile unui copil de zeu

⁴ Nume dat lui Zeus, ca fiu al lui Cronos

⁵ Recunoaștere, onoruri aduse unei forțe supranaturale prin intermediul unui cult religios

⁶ Calitățile lui Hermes trebuie citite metaforic

⁷ Claudine Leduc, «*Le pseudo-sacrifice d'Hermès. Hymne homérique à Hermès I, vers 112-42*», revista *Kernos* [online], 18 | 2005, publicat online pe 2 mai 2011, consultat pe 9 mai 2018. URL: <http://journals.openedition.org/kernos/1521>; DOI: 10.4000/kernos.1521

⁸ În antichitate se credea că broasca țestoasă alungă energiile negative și se făceau amulete de această formă

⁹ Liniile orizontale reprezintă nivele de existență, „scara lumii”, pe care o evocă Eminescu în *Luceafărul*, iar cele verticale sunt firele de corespondență între lumea de sus și cea de jos, „razele” din inventarul simbolic eminescian.

șturlubatic, Homer va vorbi tot timpul despre problemele creației și ale creatorului.

Lira sună minunat și Hermes cântă primul său cântec „cu stihuri făurite-n grabă, ca tinerii ce-n floarea vârstei/ Se dojenesc pe la ospete și se zeflemisesc pe rând”. În comentariul său la imnul *Către Hermes*, Athanassios Vergados¹⁰ consideră că primul cântec al lui Hermes mărturisește criza lui de identitate: nefiind sigur pe statutul sau, Hermes își cântă un imn¹¹ sieși, pentru a-și afirma originea divină. Zeii sunt de obicei lăudați de muritori, dar cum nimeni nu îl recunoaște pe noul-născut, el își cântă singur lauda.

Noi credem că acest prim cântecel reflectă în primul rând universul lui restrâns, de copil, de ființă neevoluată. Cântă despre sine și ai săi: își cântă părinții, casa, pe urmă lucrurile din casă, chiar și pe fetele care o slujesc pe maică-sa.

După ce sfârșește cântecul, Hermes își ascunde lira în leagăn și pleacă de acasă, „ca un tâlhar ce iese noaptea la drum”, pentru că, ne spune Homer, îl cuprinde dorința de a gusta carne.

Hermes fură vitele lui Apollo

Hermes este un zeu al vitezei și pentru el lucrurile se derulează repede.¹² În momentul în care a ieșit din casă, copilăria lui s-a sfârșit. Pofta de carne care pune stăpânire pe el este, credem, o metaforă a instinctualității lui de om deja tânăr, care începe să-l domine. Vrea să devină cât mai degrabă zeu (așa cum un poet tânăr este dornic de afirmare), să se bucure de avantajele acestei condiții, să fie la fel ca fratele lui mai mare, Apollo. Și pentru că tatăl lor, Zeus, nu se

grăbește să-i ofere acest statut, are de gând să și-l ia singur.

În termeni poetici, dacă prin construcția lirei Hermes s-a definit ca poet și și-a ilustrat „menirea” sau „chemarea”, pentru a exista ca Poet are nevoie de o operă care să-i legitimeze pretențiile – o operă consistentă, pentru că un cântecel copilăresc despre părinți și lucrurile din casă nu este de ajuns. Din acest motiv pornește să fure vitele lui Apollo.

În geografia simbolică a *Imnului* (pentru că în nici un caz nu putem citi literal topografia din poem)¹³, peștera Maiei se află undeva, în centrul lumii, ca o figură a pântecelui Mumei, în timp ce vitele lui Apollo, „juncanele nemuritoare/... pasc în pajiști minunate și necosite niciodată”, alături de alte cirezi ale zeilor, undeva în „lumea de sus”, pe munții din Pieria – pe câmpii cu asfodele, spune (și repetă de mai multe ori pe parcursul imnului) Homer. Asfodelele erau flori asociate de vechii greci cu tărâmul celălalt: această floră semnalează faptul că vitele lui Apollo nu sunt animale vii, ci entități ale lumii de dincolo – de dincolo de timp, din lumea eternă a zeilor și a principiilor. Asfodelele pe care le pasc aceste vite cerești sunt flori albe, cu șase petale așezate în formă de stea cu șase raze: structura lor hexagonală reproduce marea figură a Creației, care ilustrează macrocosmosul și microcosmosul. Câmpiile cu asfodele sunt, la nivel simbolic, una cu cerul cu stele.

Ce fură, deci, Hermes?

Răspunsul nostru este că zeul-copil își dobândește accesul la ceva de natura Lânii de aur, sau a merelor de aur din grădina Hesperidelor, ceva de ordin divin, abstract, de esența adevărilor eterne și a arhetipurilor, iar furtul acesta este în ultimă instanță, ca și alte furturi ale lui,¹⁴ o cu-

¹⁰ Athanassios Vergados, *The Homeric Hymn to Hermes: Introduction, Text and Commentary*, Walter de Gruyter, Berlin/Boston, 2013, pag. 4 și urm.

¹¹ Este „un imn în imn”, observă Vergados, o „mise en abyme” (pag. 9 și urm) prin care Homer își pune arta sub semnul Zeului

¹² Unitățile de timp sunt aici simbolice: o zi înseamnă un ciclu de evoluție

¹³ Geografia simbolică a acestui imn este geografia tradițională a celor trei lumi și a celor trei mari sfere de existență: „cerul”, lumea de sus (a spiritului), „pământul”, lumea de jos (lumea materială) și „natura”, lumea de mijloc, a interacțiunilor dintre cele două.

¹⁴ Hermes este cunoscut pentru a fi furat cingătoarea Afroditei, uneletele lui Hefaistos, tridentul lui Neptun, ba chiar și fulgerele lui Zeus

noaștere, o inițiere. Dar o inițiere dobândită „cu forță”, de unul singur, nu prin integrarea într-un lanț al transiterii. Citind mai multe traduceri ale imnului, ne-a frapat faptul că vitele lui Apollo sunt denumite când boi, când vaci, uneori în interiorul aceleiași fraze.¹⁵ Având în vedere că pe teritoriul inițiativ relația între păstor și animalele păstorite este o relație spirituală, de conducere de suflete, de formare a personalităților și de ucenicie, de transmisie și însușire a tradiției, putem să ne închipuim că pe aceste pășuni poetice entitățile care „pasc” asfodelle sunt arhetipuri ale operelor hermetice. Le vedem pe cele de gen feminin ca arhetipuri ale operelor de creație artistică, iar pe cele de gen masculin ca arhetipuri ale creatorilor hermetici: aceștia sunt la rândul lor opere de gradul II ale înaintașilor, căci

orice creator hermetic funcționează într-o tradiție și își creează, pe lângă operă, discipoli, succesori. Aceștia, formați de el, sunt opere de gradul II.¹⁶ Putem să ne gândim la o metaforă: dacă arhetipul creației divine este figura hexagonului, format din două triunghiuri care se întrepătrund (semne ale macrocosmosului și microcosmosului), arhetipurile operelor sunt ca niște fulgi de zăpadă. La urma urmelor, orice fulg de zăpadă este un cristal de gheață, cu o formă unică, irepetabilă, care este însă o variațiune a tiparului hexagonal. Arhetipul unei opere hermetice repetă în sine arhetipul Creației divine și are, deci, statut de Adevăr universal și absolut. Este Opera, una cu Opera divină.¹⁷

Revenind la vitele noastre: ordinea divină se traduce în plan poetic în ordinea

¹⁵ În versiunea românească, traducătorul, Ion Acsan, le spune mereu „juncane”.

¹⁶ Un indiciu poate fi faptul că singura parte anatomică a acestor vite la care se referă Homer (în mod repetat) este capul: ele au „capul zdravăn”, „cap vânos”, „creștet falnic”, „frunte lată”, „frunți semețe”, coarne „falnice” și „răsucite”.

¹⁷ Să ne gândim că și schema unui animal este hexagonală (cap, coadă și patru membre).

Tradiției poetice. Ca paznic al turmelor cerești, Apollo e un paznic al divinei armonii și al fireștii succesiuni în Tradiția poetică, așa cum se găsește ea proiectată în eternitate, pe tărâmurile virtualității, pe pășunile zeilor.

Hermes urcă deci în Pieria și fură cincizeci de vaci din cirezile lui Apollo. În relatarea furtului, Homer insistă pe referința la ochi, ceea ce întărește ideea că este vorba despre fapte care se petrec în viziune, înțelegere și gândire:

În locu-acela Argicidul¹⁸ cu ochiul ager,
fiul Maiei,

Și-a însușit din grosul turmei cincizeci de
vaci mugind avan

Odată ce și-a însușit cunoașterea unor adevăruri universale, Hermes începe drumul coborâtor. De la munte, coboară cu vitele pe malul nisipos al mării și pe pășunile verzi din Onchestos, până într-un loc din lumea de jos, numit Pylos, pe malul râului Alfeu. Drumul cu vitele furate este absolut spectaculos, pentru că zeul își ia măsuri nemaivăzute ca să-și încurce urmele și astfel să nu poată fi găsit de păgubaș :

Și le-a mânat – dibace cursă – prin niște
locuri nisipoase.

De-a-ndoaselea. N-a vrut să uite de
șiretlicurile sale,

Făcând s-apară înainte copitele de dina-
poi

Și cele dinapoi, în față; anapoda mergea
el însuși.

... mergea-n cruciș și-n curmeziș,

Mâna de-andoaselea cireada, cu capul
vitelor spre el!

Urmele lăsate de copitele sucite ale vite-
lor fac privitorul să creadă că cireada merge

în sus, spre câmpia cu asfodele – în timp ce ea merge de fapt în jos, către câmpiile muritorilor. În plus, Hermes își face niște sandale din crengi de copac, astfel încât urmele lui să nu trădeze hoțul. În cale întâlnește o singură ființă omenească, un bătrân care-și îngrijea via – pe care îl amenință să-și țină gura despre cele văzute. În fine, ajunge la Pylos, pe malul râului Alfeu (unde vedem flora de pe pășunile obișnuite ale muritorilor, formată din trifoi și iarbă) și îngrămădește turma într-o peșteră înaltă, care servește de staul. Lexicul folosit de Homer indică faptul că, de-a lungul acestui drum, Hermes a transformat vitele din ființe divine în animale comune, „agrauloi boes”, a căror soartă este înmulțirea și sacrificarea în vederea consumului.¹⁹

Dacă transpunem această secvență în plan poetic, putem să spunem că Hermes a dobândit (în urcare, pe direcția hermetică a reflectării) cunoașterea unor arhetipuri/adevăruri universale și le-a transformat (în coborâre, pe direcția hermetică a creației) într-o operă poetică, reprezentată metaforic de cireada adunată, „coagulată” în peștera din Pylos. Acestea vor fi multiplicare și oferte oamenilor (difuzate, am zice noi astăzi)²⁰ pentru hrană – pentru a fi „consumate”, cunoscute, receptate. Vitele îngrămădite în staulul din Pylos ar putea fi pentru noi, cititorii erei tiparului, imagini ale operelor, care, sunt în ultima lor ipostază, obiecte, volume adunate pe o masă, sau într-un raft, care constituie opera poetului.

În ce privește procedurile excentrice prin care Hermes își ascunde urmele – pe acestea le vedem ca pe o metaforă pentru „ocultarea” sensurilor, pentru expresia încifrată, trăsătură definitorie a poeziei care îi va purta numele. Poezia hermetică nu este pur și simplu versificarea unor idei, păreri, stări, sau sentimente, ori un joc gratuit precum cel al tinerilor la ospete, despre care a fost

¹⁸ *Argicidul*, atribut al lui Hermes care înseamnă *cel care l-a ucis pe Argus* (gigant cu multe perechi de ochi pe corp și vedere în toate direcțiile).

¹⁹ Laurence Kahn, *Hermès passe*, Francois Maspero, Paris 1978, pag.47

²⁰ În condițiile unei difuzări orale, multiplicarea putea avea atunci sensul de preluare în repertoriul rapsozilor, iar consumul, pe cel de audiție/receptare

vorba mai înainte. Acest tip de poezie dă glas unor adevăruri universale, în ultimă instanță Adevărului – și se exprimă încifrat. Este o poezie care înalță receptorul, pentru că îl cheamă să facă un efort de gândire, de des-cifrare: efortul pe care Luceafărul i-l va cere Cătălinei.

„Pseudo-sacrificiul” lui Hermes

După ce își duce vitele în peșteră, Hermes face o groapă în pământ, în care aprinde primul foc (căci el e și inventatorul focului). Când vâlvătaia e în toi, cu o forță titanică, sacrifică două vite, le tranșează, înfige bucățile de carne și grăsime în frigări și le frige. Copilul cel voinic pregătește, în mod evident, o jertfă către zei. Din întregul imn, „pseudo-sacrificiul” lui Hermes este episodul cel mai discutat de comentatori – pentru că jertfa lui nu respectă regulile obligatorii în lumea antică. În cartea ei *Hermès passe*, Laurence Kahn arată că deși era obligatoriu ca vitele să fie sacrificate fără suferință, Hermes le ucide cu bestialitate, dar fără să împrăstie sângele lor, cum se cerea; când taie, prăjește și împarte nu ține seama de regulile care impuneau diferențierea între diversele categorii de carne. Și deși ar fi trebuit să aștepte până la sfârșit, câtă vreme carnea încă sfârâie pe foc, întinde cele două piei pe o stâncă la uscat. În fine, deși i se face o poftă grozavă și râvnește să mănânce din ofrande, se abține. Autoarea arată că tocmai consumarea părții rezervate muritorilor din carnea jertfei de către sacrificator, lăsând cealaltă parte ca ofrandă pentru zei, dă sens unui astfel de ritual: „... În acest moment, al consumului, opoziția între termenii *hiéros* și *hosios*²¹ își va îndeplini funcția, exprimând opoziția între ceea ce revine zeilor și ceea ce revine oamenilor, stabilind sfere de influență diferite, adică o organizare rațională acolo unde nu existase decât nediferențierea Vârstei de

Aur, un regim al discontinuității acolo unde nu existase decât continuitate. Repetare a acestei întemeieri, jertfa joacă și re-joacă la infinit acest scenariu al ordonării lumii”.²²

Comentatorii au discutat foarte mult pe tema faptului că Hermes aduce jertfă zeilor, ca un muritor, dar neconsumând din partea rezervată muritorilor, se comportă ca un zeu: zeii nu mâncau din jertfă, ci doar veneau să adulmece aburii care se ridicau de pe masa de ofrandă. Neconsumând, din sacrificator Hermes devine destinatar al jertfei.

Din carnea friptă copilul face douăsprezece porții (sau pachete, că să folosim termenul de la pomenile noastre), trăgând bucățile de carne la sorți. Dar nu lasă, cum se făcea, aceste pachete pe masa de ofrandă, pentru zei – ci le duce în staul și le atârână sus în grindă, „serbându-și proaspăta hoție”, zice Homer.

În urma acestei ofrande, Hermes se consideră pe sine zeu. Venind la nivelul poetic, poetul a dobândit acces la adevărurile universale, le-a transformat, „vrăjit”, folosind o expresie încifrată și măiestrită, le-a dat o formă materială, a reușit să „conglomereze”, să „coaguleze”, în termeni hermetici, o operă. Iar ofranda, terminată cu ridicarea în grindă a pachetelor de carne, pe direcția ascendentă a receptării și autocunoașterii, ne face să credem că gestul semnifică propria sa recunoaștere ca zeu. În mod normal, pe drumul ascendent al autocunoașterii, străbătând tenebrele lumii de dincolo către lumină, poetul trebuie să meargă în urma receptorului. Cunoașterea receptorului va reprezenta cunoașterea de sine a poetului. Dar făcându-și opera sub semnul originalității absolute, Hermes se afirmă ca artist – și în același timp acționează ca propriul său receptor: el își cunoaște opera, el se autocunoaște, el se recunoaște, el se proclamă pe sine Zeu/Poet.

Deocamdată se oprește aici, arde rămășițele celor două vite (căpățânile și

²¹ *Hiéros* și *hosios*: sacru/divin și profan

²² Laurence Kahn, op. cit., pag. 43

copitele) și petrece restul nopții acoperind cu nisip focul și toate urmele ritualului (dar lasă la vedere pieile puse la uscat). În zori se întoarce acasă, și intră ca un fum, „aidoma cu boarea toamnei, ca negura unduitoare” pe sub închizătoarea ușii, se culcă în leagăn, se învelește cu scutecele lui și își potrivește lira sub braț, ca pentru a ne spune că tot ce făcuse, făcuse în numele poeziei.

Faptul că deși a făcut fapte grozave, zeul păstrează un trup de copil mic arată, credem, că e încă neevoluat din punct de vedere spiritual. Mama lui, Maia, care îl surprinde la întoarcere, îl ceartă amarnic – iar el, cu trup de sugar și minte de om tânăr îi răspunde:

... Nu pot răbda
Ca printre zeii fără moarte să fim lipsiți
de rugi și daruri
Și veșnic să fim dați deoparte noi amân-
doi, cum vrei matală.
E mai plăcut să stai într-una de taină cu
nemuritorii,
Bogat și înstărit și fără griji, decât să zaci
chircit
Acasă-n bezna grotei tale; iar cât
privește preamărirea,
Voi dobândi pe drept eu însumi aceeași
slavă ca Apollo.
Și dacă tatăl meu nu-i gata să-mi dea ce-
i cer, ei bine, da,
Tot nu mă las, căci pot ajunge o
căpetenie de hoți.
Poftească numai să mă-nhațe feciorul
falnic al Latonei²³
Socot că grabnic îl va paște un alt necaz
cu mult mai mare
Atunci m-oi duce pân'la Pytho, răzbind
în marele-i lăcăș,

De-acolo voi căra trepiede, minunăție de
lighene,
Aurarie fără număr, grămezi de fier
strălucitor
Și straie multe.

Vedem din aceste cuvinte care sunt valo-
rile lui Hermes pe această treaptă de
evoluție: bogăția și gloria, recunoașterea
din partea muritorilor și din partea zeilor,
respectiv a tatălui său Zeus – răspunzând
nevoii de gratificare a egoului. Hermes
vorbește ca un om al lumii de jos – și
amenință ca un muritor oarecare, cu răzbu-
narea și cu furtul obiectelor de cult din sanc-
tuarul fratelui său de la Delphi.

Acest moment, al tinereții, putem să spu-
nem deci că este momentul unei afirmări de
sine și al unei revolte titanice, instinctuale,
împotriva zeilor olimpieni, care sunt zei ai
ordinii.²⁴ Copilul care dăduse dovadă de
forță titanică furând vitele și aducându-le
până la vadul Alfeului – și de o violență pe
măsură, sacrificând două dintre ele, vrea să-
și obțină cu forța avantajele condiției de zeu,
fără a recunoaște „establishmentul olim-
pic”,²⁵ ordine mai presus de sine din care și
zeii fac parte și pe care o respectă. În ter-
meni poetici, prea înzestratul poet, care și-a
înșușit prin forța gândirii și viziunii proprii
cunoașterea celor mai înalte adevăruri și a
produs o operă consistentă, vrea să se
impună ca Poet cu desăvârșire original, con-
vins de valoarea lui și nesocotind ordinea
poetică ce e mai presus de el, Tradiția poeti-
că din care face parte, prin naștere și prin
alegere, „menire”.

Judecata lui Zeus

Această ordine există însă. În vreme ce
pruncul se întorcea acasă, Apollo pornise

²³ Fiul Latonei/Leto este Apollo

²⁴ Se presupune că cele 12 pachete cu carne de ofrandă erau destinate celor 12 zei olimpieni - dar din numărul acestora face parte și Hermes, care, deocamdată, după cum știm, nu a fost primit în Olimp și nu are încă statut de zeu. Am putea să ne gândim (zâmbind) că jertfa este închinată de fapt celor 12 titani, zei ai instinctualității, care l-au ajutat să-și ducă la îndeplinire planul - și de care de care e legat prin mama lui Maia, fiică a titanului Atlas

²⁵ Expresia îi aparține lui Vergados (op cit., pag. 9)

deja să-și caute vitele furate și ajunge la revărsatul zorilor în Onchestos, unde îl întâlnește în cale pe bătrânul vier care-l văzuse pe Hermes mânând vitele dandara-telea. Din cuvintele lui, zeul înțelege cine e făptașul. Însă văzând urmele lăsate pe pământ de cireada lui furată, e cuprins de uimire:

„O, zeilor, minune mare în fața ochilor
zăresc!
Aceleste urme sunt lăsate de vacile cu
frunți semețe
Dar uite, toate sunt întoarse spre pajiștea
cu asfodele.
Desigur, pașii de alături nu-s de bărbat,
nici de femeie,
Și nici de lup cu blana sură, ba nici de urs
și nici de leu,
Nu cred să fie nici centaur cu coama
mare pe grumaz,
Să poată merge, și-încă iute, cu-așa
picioare fioroase.
În stânga drumului te sperii, în dreapta
lui e și mai și.”

După ce contemplă aceste urme (mărtu-rii ale forței de expresie încifrată a poetului Hermes), Apollo pornește vijelios către Kyllene. Ceea ce urmează e o scenă de comedie: Hermes în leagăn, ținând lira sub braț, își trage scutecele pe cap. Luat la rost de Apollo răspunde mincinos și obraznic că nu știe nimic despre vite și în nici un caz un nou născut nu ar fi putut fura o cireadă – iar cel care ar reclama un astfel de furt s-ar face de râs. Apollo, furios, face o percheziție în casă, descuie cu o cheie trei dintre cămările Maiei, în care vedem obiecte de cult, nectar, ambrozie, veșminte prețioase. Negăsind nimic, îl amenință pe Hermes că-l va arunca în Tartar²⁶, pentru firea lui rea, de „ștrengar dibaci în șiretlicuri și vicleniri” deseori „zgândărit de pofta cărnii”, care, fără doar și poate, de multe ori va fura din casele oamenilor și din oile ciobanilor, lăsându-i „cu jalea-n suflet”.

La toate aceste amenințări Hermes dă ochii peste cap, se strâmbă și fluieră – dar pentru prima dată Apollo își dovedește forța:

... batjocoritor, privindu-l pe Hermes,
astfel i-a grăit:
„Nu-ți pierde firea prunc în fașă, copilul
Maiei și-al lui Zeus
Eu voi descoperi azi-măine juncanele cu
capul zdravăn
Așa cum sună prevestirea: ai să-mi arăți
tu însuși drumul”.

Vorbele lui Apollo, (prin care se rostește vocea Destinului) îl fac pe Hermes să sară în picioare din leagăn – și cei doi pornesc împreună spre Olimp, pe malul mării, certându-se pe drum. Apollo spune numai adevărul, iar copilul obraznic, care minte tot timpul, constată că Apollo este, totuși, cel puțin la fel de isteț ca el – așa că începe să-i meargă înainte, pe nisip, în drum spre judecata lui Zeus. Fusesse, aparent paradoxal, propunerea lui să se supună judecății Cronidului.

Suntem martori, credem, la un prim moment de metamorfoză. Hermes începe să recunoască o forță de dincolo de sine și începe să-și contureze rolul. Căci va fi dator să fie psihopomp, călăuză a sufletului, să meargă înaintea celui mort și să îl conducă, prin tenebre, către lumea de dincolo.

Cei doi frați ajung în Olimp, în fața lui Zeus. În acuzarea lui Hermes, Apollo povestește cum pornise în căutarea vitelor furate – dar nu se poate abține să laude urmele lăsate de acestea pe drum:

... urmele lăsate, deși perechi, erau ciu-
date
Că m-au uimit nespus, întocmai ca fapta
unui zeu vestit
Iar vitele, întipărindu-și în pulberea
negrie pașii,

²⁶ Așa cum Zeus îi aruncase pe titani în Tartar (loc de pedeapsă și suferință pe tărâmul morților).

Aveau copitele întoarse spre pajiștea cu
asfodele.
Făptașul rămânea o taină nedelegată.
Nisiposul
Ținut nu-l străbătuse dânsul nici cu
piciorul, nici cu mâna:
Prin născocirea minții sale brăzda cu
pașii lui cărări
De uriași, părând că are drept încălțări
stejarii tineri.

Hermes la rândul lui se apără, dar nu
îndrăznește să mintă și să jure strâmb în fața
lui Zeus. Două jurăminte erau valabile în
fața zeilor (cel pe Styx și cel prin în-
cuvințarea din cap) dar copilul jură pe por-
ticele împodobite (un jurământ fantezist,
inventat de el și fără nicio valoare) că nu
a dus cirezile acasă și nici nu a pășit
pragul casei. Ceea ce e adevărat, pentru că
vitele furate fuseseră duse la Pylos, iar în
casă intrase pe lângă zăvor în ipostază de
boare de vânt, fără să pășească pe prag.
Hermes spune adevărul dar minte, în
același timp – pentru că de fapt furase vitele
fratelui său și tocmai acest furt forma obiec-
tul judecății.

Zeus însă știe că fiecare dintre cei doi
frați are dreptatea lui: râde și le ordonă să se
împace și să pornească împreună în căuta-
rea cirezii, iar Hermes să meargă înainte.
Hotărârea lui Zeus este factorul transforma-
tor cel mai puternic în evoluția lui Hermes:
în acest moment Destinul își dovedește
forța pe deplin.

Mreaja de răchită

Cei doi frați pornesc spre Pylos, unde
Hermes este pregătit să dea înapoi vitele
furate. Dar pe când le scoate din staul,
Apollo vede cele două piei întinse la uscat.
Se îngrozește la gândul forței teribile pe
care va fi avut-o acest copil pentru a răpune
două vite deodată și la ce ar putea deveni el
mai târziu:

„.... mă uimesc eu însumi/ De viitoarea ta
putere.

N-ar trebui să fii lăsat să crești prea mult
de-acum încolo, zeu din Kyllene, fiul
Maiei”

... zice el. Nu se știe ce are de gând, dar îl
leagă fedeleș pe copil cu niște legături
(„lanțuri”) din ramuri de răchită. Nu
reușește însă să-l imobilizeze, pentru că
ramurile prind iute rădăcini și încep să
crească, înconjurând-l pe Hermes cu o rețea
de crengi, împreună cu toată cireada lui, în
timp ce acesta aruncă „jur împrejur priviri
piezise și ochii lui vărsau scânteii”.

Ce semnificație poate avea acest episod,
al mrejei de răchită? Din punctul nostru de
vedere, în plan poetic, pe această treaptă de
evoluție Hermes ca poet a produs o operă
consistentă, înrădăcinată în adevărurile uni-
versale, dar scopurile lui sunt încă de natu-
ră materială și individualistă (averea și
faima). Cei doi frați-poeti se află într-o
situație paradoxală. Fiecare are dreptatea
lui, după cum prea bine văzuse Zeus.
Apollo, care vrea să întoarcă vitele în
pășunile celeste, apără ordinea divină și
etica derivată din ea. Poetul inițiat, care a
ajuns în posesia adevărilor universale, a
arhetipurilor, nu are voie să se folosească de
ele în interesul lui propriu, așa cum vrea să
facă Hermes. El trebuie să se integreze în
ordinea divină și să o slujească – nu să se
slujească pe sine, folosindu-se de această
ordine. Arhetipurile nu sunt nici mărfuri,
nici monede de schimb. Pe de altă parte, din
punctul de vedere al lui Hermes, care e prin
esența lui mediatorul între lumea de sus și
cea de jos, între spirit și materie, arhetipuri-
le nu pot trăi decât în forme concrete, în
opere în care se manifestă individualitatea
și originalitatea artistului. Zeii nu pot trăi
fără muritori, arhetipurile nu pot trăi fără
fenomene, ideile poetice nu pot trăi fără
expresie.

Altfel rămân într-o perpetuă stare de vir-
tualitate și, tehnic, de non-existență. Vitele
sacre devenite animale de consum reprezin-
tă opera lui Hermes, pe care o apără, înve-
lind-o în mreaja de răchită.

Cronologie Eminescu

*Viața, opera, contextul sociocultural raportate
la manuscrise și amintirile contemporanilor (VII)*

Abstract

Așa cum reiese din subtitlul Cronologiei, aceasta se referă la viața, opera și contextul sociocultural în care a trăit poetul Mihai Eminescu, ilustrat cu citate din manuscrise și din amintirile contemporanilor.

Cuvinte-cheie: *viața, opera, amintiri.*

As it appears from the subtitle, the present work refers to the life, the work and the social and cultural context in which the poet Mihai Eminescu lived, illustrated with manuscript quotes and memories of contemporaries.

Keywords: *life, work, memories.*

1886

Ianuarie 1 Apare în Albumul *Epoca* un fragment din poemul *Scrisoare V*, sub titlul *Dalila*.

Ianuarie 3 *Dra Micle, fiica dnei Veronica Micle, va debuta în curând pe scena Teatrului Național din București, ca cântăreață, în rolul din «Fra Diavolo»; tânăra artistă posedă o voce foarte frumoasă și de o întindere excepțională.* (Apud Petru Vintilă)

Vocea Botoșanilor, un ziar botoșănean, scrie despre dr. Francisc Isak că se va pensiona. Acest doctor îl va îngriji pe Eminescu atâta timp cât va locui la sora sa, Harieta, în târgul în care s-a născut poetul.

Ianuarie 17 Adelina Patti cântă la București, într-un spectacol extraordinar: *...cine n-a auzit-o, scrie Familia, nu-și poate face o idee de perfecția la care poate ajunge arta cântecului.*

Februarie 27 Vlahuță va susține la Ateneu în București, conferința *Poeziile lui Eminescu*.

Martie 15 În Albumul literar apare poezia *Nu mă înțelege*. Marcat de boală, Eminescu este tot mai neglijent în activitatea de la Biblioteca ieșeană; duce o viață dezorganizată, în ciuda supravegherii constante a prietenilor.

Mai 12 Din scrisoarea lui Chibici Revneanu adresată lui Slavici, amândoi îngrijorați de starea lui Eminescu, reiese că *Eminache a fost de Paști la București, dar nu-i merge prea bine cu sănătatea; l-a apucat un fel de nepăsare, de cheltuiește fără nici o mustrare de cuget banii ce i se încredințează ca garanție pentru cărțile împrumutate de la bibliotecă.* Acum Gane și Negruzzi sunt preocupați de ideea unei propuneri la cameră în vederea unei pensii viagere pentru Eminescu. Când Miron Pompiliu îl mustră pe această temă,

poetul îi răspunde: *S-a plâns cineva că i-am dat paralele înapoi ?*

Mai 14 Gane și Negruzzi plănuiesc să inițieze un proiect de lege pentru o pensie lui Eminescu, așa încât Pompiliu îi scrie lui Maiorescu: *...trebuie să numai decît luate măsuri pentru a veni în ajutorul lui Eminescu, dacă nu voim să-l vedem iarăși în starea nenorocită în care a fost.*

Iunie 6 Maiorescu este la Iași. Notează în jurnal: *Eminescu devine din nou direct alienat.*

Iulie 11 La băile de la Repedea Eminescu caligrafiază poezia *La steaua* în albumul admiratoarei lui, Riria Gatoschi, viitoarea soție a lui Xenopol.

Pe **16 iulie** se dezvelește monumentul lui Aron Pumnul, în Cernăuți, în cimitirul orașului.

Septembrie 21 Ion Creangă este și el bolnav și i se acordă un concediu de un an.

Noiembrie 6 Iuliano și Bogdan, doctori, fac o expertiză medicală poetului Mihai Eminescu, în vederea trimiterii sale la ospiciul Mănăstirii Neamț, unde va fi escortat de un sergent din Iași. Internat la Ospiciul de alienați mentali de lângă Mănăstirea Neamțului, va rămâne acolo până în **aprilie 1887**. Spre însănătoșire, poetul face o ironie într-o scrisoare, spunându-le că se află bine sănătos, urându-le: *ceea ce vă doresc asemenea.*

Decembrie 1 În *Convorbiri literare* se publică poezia *La steaua*.

Între **1886** și **1898** B. P. Hasdeu editează volumele I-IV din *Etimologicum Magnum Romaniae*.

1887

Eminescu era un român de tip carpatin, dintre aceia care, trăind în prejma munților, mai cu seamă în Ardeal și Moldova-de-Sus, sub greaua coroană habsburgică cresc mai vânjoși și mai aprigi și arată pentru încercările de smulgere a

lor din pământul străbun lungi rădăcini fioroase, asemeni acelor ce apele curgătoare descoperă în malurile cu copaci bătrâni. [...] Nu nutrea nici o aspirație pentru sine, ci numai pentru poporul din care făcea parte, fiind prin aceasta mai mult un exponent decât un individ. (G. Călinescu)

Apare în revista *Romänische Revue* a lui C. Daicoviciu (la Reșița), poezia *Dorința* lui Eminescu tradusă în limba germană de Mite Kremnitz.

Tot în **ianuarie**, la Veneția, apare tipărit volumul *Il libro dell'amore*, poezii traduse în limba italiană de Marc Antonio Canini și Eminescu este prezent în antologia aceasta cu *Sonet*, ales probabil pentru surprinderea atmosferei venețiene.

Ianuarie 25 Vârgolici îi scrie lui Iacob Negruzzi: *Eminescu care e la Neamț e cu totul bine, dar dacă ar veni în Iași, n-ar avea cu ce trăi. Nu s-ar putea face ceva pentru dânsul ? Vro rentă viageră, vro recompensă națională ? sau vro pensiune de la vrul bogătaș de pe acolo ? E o adevărată rușine pentru țară ca un asemenea om să nu aibă cu trăi în viață când numele lui va trăi cât veacurile ...*

Ianuarie 26 Eminescu, internat la Neamț, se revoltă împotriva subscripțiilor publice lansate de prieteni, scriind: *Nu te pot încredința îndestul cât de odioasă e pentru mine această specie de cerșitorie, deghizată sub titlul de subscripție publică, recompensă națională etc. E drept că n-am bani, dar aceasta e departe de a fi motiv pentru a întinde talgerul în public. [...] Mai sunt destule alte mijloace onorabile pentru a-mi veni în ajutor, iar cel propus de voi e desigur cel din urmă la care aș avea vreodată recurs.*

Februarie 1 Se publică în *Convorbiri literare* poezia *De ce nu-mi vii*.

Pe **2 februarie**, Morțun și Creangă îl vizitează la Neamț, la bolniță.

Pe **6 februarie**, pe placheta de *Poesii*, în pagina de gardă, Veronica scrie: *Scumpului meu Mihai Eminescu, ca o mărturisire de neștearsă dragoste.*

Februarie 26 Revista *Familia* reproduce și ea poezia *De ce nu-mi vii... Cât am stat eu, în casă chiar cu Onicescu, unde Eminescu lua masa regulat, am avut impresia că era perfect sănătos. Doctorul spitalului declarase și el că poate să părăsească oricând azilul. [...] ...ne duceam aproape în fiecare zi în pădurea din apropiere, tolănindu-ne pe iarbă și Eminescu cânta cântece eroice și de jale, cu voce foarte frumoasă...*

În această perioadă Cornelia Emilian face liste de subscripție pentru ajutorarea poetului. Va fi mai târziu în corespondență cu sora poetului, Harieta.

Aprilie 10 Eminescu iese de la Mănăstirea Neamțului. Gh. Bojescu, cel care-l însoțea spre Iași, în trăsură, spune că poetul i-a arătat locul unde își pierduse geamantanul la plecare. La Pașcani îi ies în întâmpinare Miron Pompiliu și Creangă, cu gândul să-l aducă la Iași, dar Eminescu refuză, plecând spre Botoșani. La Botoșani va fi internat la Sf. Spiridon.

Pe **14 mai** poetul va fi externat și adus la Botoșani, la sora sa Harieta, care-l va îngriji cu mare dăruire, deși se mișca foarte greu, cu ajutorul unor scripeți, aduși, probabil, de Șerban, doctorul, de la Berlin. Maiorescu îi trimite în continuare contribuțiile bănești adunate.

Mai 15 Harieta, sora sa din Botoșani, unde a tras poetul, a angajat un bărbat, plătindu-l cu 55 franci pe lună, precum și o femeie pentru ajutor. ... *nu se simte deloc ce-i cu dânsul. Doctorii mă asigură, de 2 ori pe zi mă vizitează, spesele sunt numai trăsura care este birjă, că în câteva zile, are să-și vie cu totul în sine. Susțin cu toții că este la cap o rană ca la picioare, din a cărei cauză nu poate articula nici un cuvânt. De toată persoana se teme, fie bărbat sau femeie, numai de mine nu.*

Mai 27 Un grup de vro 60 botoșăneni fac demersuri Consiliului județean pentru ajutorarea lui Eminescu. Harieta și Cornelia Emilian întrețin o bogată corespondență cu privire la Eminescu.

Mai 30 La Institutul Humpel s-a dat un concert de ajutorare «pentru un scop nobil», formulat așa pentru a nu violenta sensibilitatea lui Eminescu, în fond, o activitate de ajutorare a cărei socoteli sunt ținute de Emilia Humpel, sora lui Maiorescu.

Mai 31 A. C. Cuza, împreună cu Miron Pompiliu, *Ajungând în Botoșani la miezul nopții, ne-am dus de-a dreptul la locuința poetului, unde ne-a primit Harieta, după o așteptare de jumătate de oră, zdrobită de suferință. Biata femeie era paralizică, și nu putea să se miște decât cu ajutorul unor bandaje de fier, pe care se trudise să și le puie. În timpul nopții, neavând servitoare, când Mihai o striga, era silită să se târâie pe brânci, până la patul lui, ca să-l poată servi, cu un devotament admirabil.// A doua zi, l-am văzut pe Eminescu [...]// După ce ne povesti suferințele lor, arătându-mi starea de lipsă, în care se aflau, la plecare, Harieta îmi dădu și unele manuscripte, mai recente, ale poetului. Pe bucăți de hârtie proastă, mototolită, erau versuri scrise cu creionul, care de abia se mai puteau citi, și, printre acestea, «Kamadeva».// Transcriind imediat această poezie, pe care mai apoi am trimes-o d-lui Iacob Negruzzi pentru «Convorbiri», m-am dus în odaia de alături, în care ședea poetul pe pat, și i-am citit-o, uitându-mă la dânsul. Într-un moment, privirea lui rătăcitoare s-a concentrat: părea că-și aduce aminte de ceva, de demult. A. C. Cuza, care redactează povestea drumului la Botoșani, îi scrie apoi lui Iacob Negruzzi: *Ar fi bine să faceți și dv. Ceva la București și cât mai curând ceva pentru Eminescu. Noi facem cât putem. Mâine seară este un concert la Humpel pentru dânsul. Dar știi publicul de la o vreme se lehamitisește. Mai vedeți și pe acolo unde-s mai multe bogății. E nevoie să-l trimitem la băi și mijloace nu-s.**

Mai-iunie Boala lui Eminescu se agravează foarte mult.

Pe **14 iunie** se discută cererea celor 60 de botoșăneni în legătură cu ajutorul dat poetului. Sunt voci care susțin că orașul are nevoie mai degrabă de cazărmi, așa încât se respinge ajutorul... Nu e nimic de comentat, ci de constatat. Subscripțiile publice din Iași

și Botoșani se înmulțesc, mai ales din rândul elevilor de liceu, dar mai vin și din Lancrăm, Blaj, Podu-Iloaiei, Viena.

Iunie 18 *De astă noapte a început a vorbi, fața îi este cu totul senină, a mâncat singur, la medicamentul Țițman a zis că nu mai pot lua, este foarte greșos. (Harieta) Pe 24 iunie, Harieta spune că poetul Vorbește, cunoaște, se simte însă foarte slăbit. [...] Până n-a venit Isac eri, căldura o făceam de 16 grade, el ordonă douăzeci, până la douăzeci și două, temperatura să fie zi și noapte.*

Iulie 1 Se publică în *Convorbiri literare* poezia *Kamadeva*, însoțită de o notă a lui Titu Maiorescu.

Pe 3 iulie, *Familia* reproduce poezia intitulată *La un portret* de Veronica Micle.

Iulie 13 *Însoțit de sora sa Harieta și de doctorul Grigore Focșă, Eminescu pleacă din Botoșani la Iași, în vederea unui consult medical multilateral și serios. Ei sosesc în gara Iași cu acceleratul de la ora 13 și poetul este imediat condus la locuința familiei profesorului Ștefan Emilian. Peste noapte, Eminescu și sora lui dorm în casa Emilian. (Petru Vintilă) În jurul unui om pietrificat, Creangă, om simplu, dar adânc, se învârtea cu clătinări de cap și iubire evlavioasă, spune Călinescu, gândindu-se la vestita Glossă, pe care, altădată, poetul i-o citise:*

Tu rămâi la toate rece,
De te-ndeamnă, de te chiamă,
Ce e val ca valul trece,
Nu spera și nu ai teamă;
Te întreabă și socoate
Ce e rău și ce e bine;
Toate-s vechi și nouă toate:
Vreme trece, vreme vine.

Iulie 14 *În urma unui consult medical la Iași, Eminescu este trimis la Viena și Halle pentru tratament. ...la Pașcani, lui Mihai i-a venit o mare slăbiciune, de ni-am speriat. La Verești ne-am despărțit. Nu sunt în stare a vă descrie impresia lui și a mea, fără s-o putem exprima. Eu am avut curajul a-l mângâia cum*

mi-a dictat în momentul cela spiritul... (Harieta) Se întoarce la Botoșani în septembrie, fără să se fi înregistrat o ameliorare a sănătății.

Iulie 31 *Revista Familia face un adevărat rechizitoriu: Eminescu, unul din cei mai buni poeți români, zace bolnav de mai mult timp. Cum suntem informați, duce chiar lipsă. Județul său natal i-a venit întru ajutor și i-a votat o sumuliță pentru întreținere. Dar publicul ? Dar aceia toți, câți s-au inspirat de lira lui Eminescu și sunt încântați de geniul lui, de ce nu-și fac datoria ? La alte națiuni de mult s-ar fi inițiat o colectă și s-ar fi adunat sume frumoase. Noi ne mulțumim a lăuda pe poeții și bărbații noștri de litere, dar nu jertfim o lăscă frântă pentru ei și-i lăsăm să moară de foame., Dar Academia ? De ce nu i s-a acordat încă nici un premiu ? Pentru că Eminescu nu s-a presintat la concurs colecția de poezii ? Dar conform Statutelor, fiecare membru al Academiei are dreptul d-a recomanda orice carte ce-i pare meritorie în literatura română. Însă nici unul nu și-a adus aminte de Eminescu ! (Apud Petru Vintilă)*

Veronica Micle se mută de la Iași la București. În acest an își publică și volumul de *Poesii* – dedicat lui Eminescu.

August *Poezia De ce nu-mi vii este pusă pe muzică de Carol Decker (voce și pian), iar Eminescu este adus din nou la Botoșani, la sora sa.*

August 10 *Moare filologul Alexandru Cihac, iar în septembrie moare la Blaj și Timotei Cipariu.*

Septembrie *Bolnavul pare refăcut, dar refacerea este iluzorie. Este din nou la Botoșani, sub îngrijirea Harietei. Meschinăria oficialilor botoșăneni se întinde până acolo încât deturneză cei 175 de lei trimiși drept ajutor pentru Eminescu. Ingratitudinea botoșănenilor merge și mai departe: Miercurea trecută a fost la Prefect o discuție de pensia lui Mihai și mai mulți profesori, mai cu seamă d-nu Savinescu, a zis că destui ani de sănătate au avut Mihai ca să-și facă avere, dar nu acum pe spatele lor să aibă pensie.*

Așa încât Prefectul s-a înfuriat, zicându-i că are să pue pe toți belferii la respect, dacă nu înțeleg ce înseamnă Eminescu pentru cultura română. (Harieta)

Noiembrie 5 W. de Kotzebue, în vârstă de 74 de ani, cel care trăise o vreme și în Moldova, moare în orașul său natal, Reval.

Noiembrie 10 De data aceasta Eminescu cere el însuși ajutorul bănesc lui Morțun: *Mult stimat amice,. Boala îndelungată de care am suferit m-a împiedecat de la ținerea unei corespondențe regulate. Acum, fiind întrucâtva mai restabilit, vin a vă ruga să v-aduceți aminte de mine, de lipsa aproape absolută de mijloace de subzistență, în care mă aflu.// Dacă vă este cu putință de-a-mi veni în ajutor, vă rog a o face cât de curând, căci cea mai neagră mizerie mă amenință.*

Noiembrie 11 Mihai este foarte bine, are chiar permisiunea de a se primba pe trotuar; se-nțelege de la sine numai când e timpul frumos. [...] Spune Isac că de când e el doctor n-a gândit la un pacient așa de mult ca la Mihai; ș-apoi zice: răbdare și timp, toate vor fi pe gustul. În fine, toate speranțele de ajutor sunt în timpul de față într-un somn adânc în orașul nostru natal... (Harieta)

În ziarul *Liberalul* apare știrea următoare: d-ra Cornelia St. Emilian după a cărei inițiativă elevii și elevele școalei de arte din Iași au deschis liste de subscripții pentru Eminescu, aflându-se acum la Paris pentru perfecționarea studiului picturii, lucrează în oloi portretul acestui mult prea distins poet. (Apud Petru Vintilă).

Noiembrie Perioadă din care datează ultima fotografie a poetului. Eminescu îi cere lui Titu Maiorescu să-i trimită la Botoșani manuscrisele. Știindu-l grav bolnav, criticul va fi considerat că planul poetului de a-și îngriji el însuși a treia ediție de poezii era, în fapt, irealizabil, astfel că decide păstrarea manuscriselor la București. Se vorbește de temerea cum că poetul și-ar plănuia o distrugere a manuscriselor. Poate doar o selecție. Pe **20 noiembrie** Harieta spune că *Are lipsă de cărți de cetit, el a scris d-lui*

Maiorescu să-i trimită biblioteca lui, dară până în prezent n-a primit nici un răspuns...

Noiembrie 21 Moare Petre Ispirescu, cauzat de un atac de apoplexie, iar pe **21 noiembrie** moare și Ioan Drogli, soțul Aglaiei, sora poetului, suferind de miocardită.

Noiembrie 29 Din ziarul *Liberalul*: Pentru poetul Eminescu aflăm că o petițiune scrisă de un mare număr de cetățeni ieșeni va fi adresată în curând Camerei către care se stăruie de a-i vota o pensiune viageră [...] Subscrierile se culeg, pe cât aflăm, de d-na Stefan Emilian și dl. Savul. (Apud Petru Vintilă)

Decembrie 8 *Curierul Român* anunță un spectacol de binefacere la teatrul din Botoșani întru ajutorarea lui Eminescu, unde se vor recita din poeziile acestuia, având protagoniști pe marii actori Fany Tardini, precum și Vlădicesii. Aceeași publicație va tipări pe **31 decembrie** chitanța iscălită de poet: *Am primit, prin d-nii A. Vlădicescu și Scip. Bădescu, suma de șase sute patruzeci și șase de lei, dintre cari 246 în numerar și patru sute în chitanța case de economie și împrumut din Botoșani, dată de trupa dramatică a d-nei Fany-Vlădicescu pentru folosul meu – Botoșani, 17 Dec. 1887. – M. Eminescu*

1888

Ianuarie 6 Blocată de viscol la Botoșani, trupa Fany Tardini-Vlădicescu va continua să joace teatru, spre satisfacția publicului.

Ianuarie 16 Alphonse Daudet vizitează România, anunțându-se că va fi primit la Palat de M. S. Regina.

Harieta vrea să-și cumpere o căsuță în Botoșani, cu gândul că-l va putea îngriji mai bine pe fratele ei.

Ianuarie 26 *Dacă aș putea să-ți descriu bucuria ce o simțim că ne-ai scris că veți veni cu scumpa Domnișoară Cornelia la noi ! Mihai îndată a zis: «Oare va veni, noi n-am primit răspuns la scrisoare ce i-am trimis». De veți bine-*

voi, vă rog să-mi scrieți, poate nu ne-am adresat bine, ș-apoi am și alt interes, să-i trimit o poezie ce i-a făcut-o Mihai, care pe lângă frumoasele lui idei, vă spun sincer că-i încă puținel în comparație cu acea ce merită îngerașul matalui, scumpă mamă. El ca bărbat, o poetizează cu totul înalt și cu prostia mea, mă voi amesteca cu câteva fraze, tot în rime, cel puțin să facă haz de ideile mele. Pe lângă Mihai voi trece și eu ca marfa cea rea în iarmaroc. (Harieta)

În **februarie** Eminescu are o ameliorare a bolii, dar e trecătoare și iluzorie. Pe 15 februarie Harieta îi scrie plină de năduf Corneliiei Emilian: *Doamna M (Veronica) îl chiamă la București în fiecare scrisoare.*

Pe **16 februarie** Maiorescu îi scrie poetului relativ la a treia ediție a poeziilor sale, solicitându-i noi poezii.

Martie 1 I. Negruzzi și M. Kogălniceanu inițiază proiectul de lege pentru acordarea unei pensii viagere lui Mihai Eminescu. *...sunt însărcinat din partea unui foarte mare număr de cetățeni din deosebite părți ale țării să depun o petițiune pe biroul acestei Onor Camere, prin care se roagă ca să se acorde un ajutor viager nenorocitului poet național, Mihail Eminescu. [...] De aceea, vă rod, domnilor deputați, să vă uniți cu mine și să cerem de urgență să se dea o soluțiune favorabilă acestei petițiuni, și sunt gata a depune chiar un proiect de lege în privința aceasta. Fac apel la toți domnii pentru că în această cestiune nu poate fi vorba nici de majoritate nici de minoritate. (Apud Petru Vintilă) Se adoptă proiectul în chestiune de urgență și se numește o comisie în vederea redactării unui proiect de lege.*

Harieta plănuiește să aducă (probabil în casa nouă) și pe Aglaia cu copiii ei. Acum Eminescu îi răspunde lui Titu Maiorescu, care-i ceruse poezii noi pentru a apărea în noua ediție: *Poezii nepublicate, de intercalat în noua ediție, nu am.*

Martie 23 În țară are lor demisia guvernului Ion Brătianu, iar la Paris, în sala Montparnasse, este dată o reprezentație cu *Puterea întunericului* a lui Lev Tolstoi.

Aprilie 2 După ce în Camera Deputaților se aprobă proiectul de lege în vederea pensiei lui Eminescu, acesta este trimis la Senat. Au fost la trecerea legii, și cinci voturi contra, dar cum s-a votat cu bile albe și negre, nu se va ști niciodată cine sunt acei nemernici care au votat împotriva.

Aprilie 6 Eminescu îi scrie deznădăjduit Veronicăi: *Ar fi o sărbătoare, ar fi o mare plăcere ca să vii la Botoșani, să mă vezi unde sunt bolnav, și din minut în minut îmi aștept sfârșitul, căci pentru Societate sunt de mult mort. În urma schimbului epistolar cu poetul, Veronica Micle vine la Botoșani și îl convinge pe acesta să se mute la București. Poetul spera, totuși, să se reintegreze în viața gaze-tărească. Vor pleca pe **12 aprilie** împreună, la București, spre marea mahnire a Harietei, care-i scria în 15 aprilie: *Cu adâncă durere vă înștiințez că Mihai a plecat la București [...] Doamna M.[icle] care a venit și, până n-a pus mâna pe el, nu s-a lăsat. Toată ziua nu-l părăsea și cine știe ce planuri și-a mai făcut D-nei. Oare de ce nu l-a luat bolnav, să-l caute? Acuma sănătos cred și eu că are gust să fie Doamna Eminescu...**

Aprilie 17 Apare ediția a treia a poeziilor. Maiorescu adaugă și poeziile apărute în *Convorbiri* (*La steaua, De ce nu-mi vii, Kamadeva*); deși nu erau creații noi, ci reluări ale versiunilor scrise înainte de criza din 1883, cu specificația că cele trei poezii fuseseră trimise revistei de către poet.

În vară, poetul, la București, este retras, timid și nesigur pe el. Este invitat în iulie să citească în cenaclu piesa *Laïs*.

Septembrie 17 Moare Iulia Hasdeu, dată după care tatăl acesteia este pierdut pentru societate.

Octombrie N. Petrașcu îl descrie pe Eminescu din această perioadă astfel: *L-am dus de câteva ori la Teatrul Național, unde el sta în fundul lojei, liniștit și cu mâinile una în alta, privind jocul actorilor și având aerul să-și amintească rătăcirile lui din copilărie după trupe. Era îmbrăcat cu oarecare îngrijire, și, deși hainele*

erau vechi, le păstra curate. [...] La restaurant era decent, spune Petrașcu. Lui Caragiale, care venea și el uneori cu noi, nu-i făcea plăcere să vadă pe Eminescu în starea de acum, el care îl văzuse altădată altfel...

În **octombrie**, Harieta stă mai întâi la Ipotești vreo două săptămâni, apoi vine la București să-l vadă pe frate-său. Iată ce-i scrie Corneliiei Emilian: *Mihai e bine, dar am trebuit să fac multe închinăciuni adoratei lui până mi-a permis să-l văd. Piesa ce a lucrat-o e la mine și era mai aproape gata, s-a cetit într-un cerc intim și a găsit-o că este bună. Este vorba de piesa Laïs, achiziționată de Teatrul Național pentru 50 de lei.*

Noiembrie 17 Moare Dora D'Istria (Elena Ghica).

Noiembrie 23 Se votează în Senat, în unanimitate, pensia lui Eminescu.

Decembrie 3 Creangă aduce pe Tinca la București să vadă lumea civilizată, dar și pentru a-și căuta sănătatea. Se întâlnește cu prietenul său în cercul tinerimii de la Fântâna Blanduziei, revistă al cărei program îl concepe chiar Eminescu.

Decembrie 4 Apare revista *Fântâna Blanduziei*, Foaie literară politică săptămânală. Invitat să colaboreze, Eminescu publică trei articole.

Decembrie 7 Veronica vrea să-l însoțească în străinătate pe Eminescu în vederea unui nou tratament și cere eliberarea unui pașaport pe 11 luni.

Decembrie 15 Într-o dimineață, povestește N. Petrașcu, *El intră râzând și uitându-se în jos spre ghete: «Intru cu galoșii, zise dânsul, mi-s botinele rupte !... După aceea îmi arată două numere din «Fântâna Blanduziei», în care erau articole scrise de dânsul. Erau rămășițele ultimilor creații din formidabila sa minte creatoare.*

N. Petrașcu dă un portret al Veronicăi din această perioadă: *De talie mijlocie, plină și*

rotundă la formele corpului, cu părul blond ruginiu cu reflexuri de aur vechi amintind pe al Florei de Tizian, cu o carnație trandafirie la atingere, cu ochii mângâioși, provocatori de gândiri amoroase, cu gâtul grațios deasupra unui sân decoltat puțin, pe care fluturau tulburătoare efluvii voluptoase, ea seducea de la prima vedere. Dar ceea ce făcea ființa ei și mai atrăgătoare, era natura-i fericită, pururea râzând cu o gură frumoasă și senzuală, cu niște dinți mărunți și albi ca laptele, cu ceva insinuant, sincer și familiar. Când râdea, și râdea des și din toată inima, o vedeai parcă copilă de 17 ani.

Între **1888 și 1893**, A.D. Xenopol publică la Iași *Istoria românilor din Dacia Traiană*, în șase volume.

Anul acesta apare volumul *Amour*, de Paul Verlaine, romanul lui Lev Tolstoi, *Sonata Kreutzer* și se naște bucovineanul I. E. Torouțiu, cel care avea să adune în 11 volume, neprețuitele sale *Studii și documente literare*.

Eminescu împlinește 39 de ani.

1889

Ianuarie 4 Veronica își vinde casa din Iași, cu gândul probabil să plece cu Eminescu în străinătate pentru a-și îngriji boala, altfel nu se explică graba aceasta imediat după sărbătorile Anului Nou la o așa întreprindere.

Ianuarie 27 Ernesto Rossi, celebrul actor, vine din nou la București, jucând în *Othello*, *Regele Lear*, *Hamlet*, *Macbeth*, *Shylock* etc. Numai că Eminescu, bolnav din nou, nu-l mai poate vedea.

Ianuarie 29 Moare junimistul Ioan I. Melic, cel care a administrat pentru întâia oară tipografia *Junimii*.

Februarie 3 Poetul este internat din nou, pentru ultima oară, la sanatoriul Mărcuța, apoi la cel al doctorului Șuțu, în București.

Februarie 12 Regele semnează decretul prin care se acordă lui Eminescu o pensie de stat (250 lei).

Martie 10 Cei din consiliul județean Botoșani se grăbesc să șteargă din bugetul aprobat deja ajutorul dat lui Eminescu, invocând motivul neajungerii veniturilor. (Frumos cadou oferit ca răsplată marelui poet...) Acum Vlahuță și-l aduce aminte: *Privirea-i era dusă, obrajii palizi și căzuți, glasul târăgănat și somnoros. Avea mai mult aerul unui om ostenit din cale-afară. Îmi spusese cu un ton important despre un plan al lui de reorganizare socială, la care se gândeste de mult – o lucrare colosală, care îl muncește și-i dă nopți de insomnie și dureri de cap ucigăse. Adusei vorba de poezii. Atunci, cu o bucurie de creator copilărește arătată, scoase din buzunarul paltonului un petec de hârtie și așezându-se pe un scaun începu să citească... un lung șir de strofe, de o sonoritate și de un efect ritmic fermecător. Rostirea lor îl încălzea, și ochii și glasul i se înviorau. Pe acel petec de hârtie nu erau scrise decât două vorbe: gloriosul voievod. [...] Dar în toată acea armonie de sunete se vedea perfect tehnica maestrului, limba lui aleasă și muzicală, care se supunea și se mlădia mecanicește sunt ultimile tremurări ale aceluia suflet întunecat. Era o neobicinuită frumusețe de sunete în acea împerechere bizară de cuvinte, din care zburase pentru totdeauna ordinea și suflarea unui înțeleș.*

Aprilie Când într-o scrisoare Veronica răspunde întrebată fiind ce face Eminescu, aceasta este profund îndurerată: : *...îmi este destul de dureros a mă duce să-l văd într-o casă de sănătate. Lumea m-au acuzat de lipsă de simțire și de umanitate față de Eminescu. – Sunt lucruri mai presus de puterile cuiva, vă mărturisesc sincer, nu pot să-l văd lipsit de minte, eu care am cunoscut pe Eminescu în cea mai splendidă epocă a vieții sale intelectuale. Și așa sunt fără nici o lege și fără nici un Dzeu, să-mi rămâie cel puțin acel al poeziei, care pentru (mine) s-a fost întrupat în ființa lui Eminescu.*

Aprilie 19 Se instituie o curatelă asupra averii poetului, mai bine zis asupra mizerabilei pensii de 250 de lei, întrucât Eminescu se considera că nu mai este responsabil.

Mai Apare volumul *Teatru* de I. L. Caragiale, prefătat de studiul lui Titu Maiorescu din 1885, intitulat *Comediile d-lui Caragiale*.

Iunie 1 Cuvintele dr. Șuțu, cel sub îngrijirea căruia se află la București poetul, sunt edificatoare: *Ce curios lucru ! toți poeții cei mari ai țării sunt loviți de boala aceasta. Eliade, Bolintineanu, Gr. Alexandrescu, toți au fost victimele ei... Dar e pozitiv, că bietul Eminescu e victima unei prea mari frământări intelectuale. Astăzi, când e nebun, și tot se vede într-însul cât a cetit... Călinescu spune că Lipsit toată viața de avuție, el visa acum o bogăție imensă, feerică. Descoperi în pietricelele, bucățelele de hârtie și de lemn de pe jos bogății mari, pe care începu să le strângă în scopul de a scoate din ele diamante. Nu-i scăpă din vedere nici valoarea incalculabilă a frunzelor din copaci, pe care le evalua la milioane și miliarde, însemnând prețul pe ele. Ținea o cantabilitate strânsă de comorile sale pe ulucile și zidurile ospiciului, plănuiind să-și cumpere moșii, bineînțeleș Ipoteștii, și chiar lumea întreagă, împreună cu institutul, al cărui proprietar se socotea de fapt. (G. Călinescu)*

Iunie Eminescu este lovit de o piatră la tâmpla stângă scăpată din praștia unui alt bolnav, Petre Poenaru, fost tenor, în urma căreia poetul va face un erizipel care se va întinde până pe abdomen, în urma obiceiului poetului de a-și freca tâmpla, așa încât rana i s-a infectat. A fost vindecat în 20 de zile și prin insistența lui Maiorescu la dr. Șuțu.

Familia publică în continuare informații despre starea de sănătate a lui Eminescu, dând din nou dovada îngrijorării față de poet, făcând un nou și ultim rechizitoriu, prin vocea lui Iosif Vulcan: *Până când a fost sănătos, nimene nu s-a gândit să-i de sprijin, nici public, nici academie; numai când l-a izbit boala nenorocită, au venit amicii-i în ajutorul lui, dar societatea și atunci a rămas nepăsătoare; iar statul abia atunci i-a votat recompensa, când nefericitul poet, nu o mai putea întrebuința. Tocmai citesc, că de când Eminescu se află în casa de sănătate, nu mai primește nici această recompensă, căci parchetul a uitat să ia măsuri pentru numirea unui tutor care să primească pensia și să îngrijească de persoana lui.*

Iunie Se instituie consiliul de familie care, luând act de boala incurabilă a poetului, se însărcinează cu întreținerea acestuia

în casa de sănătate. Din consiliu fac parte și Maiorescu și Caragiale.

Un anume Dumitrache, fost frizer al Regelui, rămas în apropierea lui Eminescu întrucât se tunde la frizeria acestuia cât era sănătos, povestește că într-una din zile, când Eminescu se plimba prin curtea spitalului *Caritatea*, iar poetul îl învăța pe frizer să cânte *Deșteaptă-te române*, un bolnav îl lovește pe la spate cu o scândură (căramidă). Poetul cade strigând: *Dumitrache, cheamă repede medicul că mă prăpădesc !* Au venit brancardierii și l-au dus în salon. La două zile după aceasta a venit moartea poetului. Altă variantă ar fi aceea relatată de ziarul *Dimineața*, unde se spune că Eminescu s-a plâns dr. Suțu că-l doare tot corpul, iar doctorul îl liniștește, stând cu el de vorbă. Când s-a întors să vadă ce mai face bolnavul, Eminescu era mort.

Corneliu Botez spune că *La moartea lui Eminescu s-au găsit două caiete, groase de două degete [...]* Caietele erau legate în marochin și fiecare era prevăzută cu două broașe cu o cheie, erau nescrise...

Iunie 15 În dimineața acestei zile, Mihai Eminescu moare la sanatoriul Șuțu. *Aproape sigură este aceea de joi 15 iunie, în zorii zilei, cum arată actul de deces și cum, de altfel, s-a săpat, pe piatra mormântului. Miercuri seara, Eminescu, cu o ultimă licărire de conștiință, chemă pe bătrânul doctor și i se plânse de mari dureri în trup. Rămas singur, se întinse pe pat și, când limba sorții sale ajunse pe pragul al doilea al vieții, inima i se opri și poetul trecu în univers.* (G. Călinescu)

Maiorescu ține să i se facă autopsia poetului. Se constată că avea creierul mai greu decât al lui Schiller: 1400 de grame, cu lobul de 595 grame, mai greu decât cel drept: 555 grame. Dr. Marinescu vestitul neurolog, a solicitat să i se trimită creierul poetului pentru a fi analizat, dar după mai multe peripeții, acesta era deja în putrefacție când a ajuns la dr. Marinescu. Acesta constată totuși că *era în adevăr voluminos, circumvoluțiunile bogate și bine dezvoltate.*

Fără să știe de moartea poetului, Veronica scrie poezia *Raze de lună – Lui*, cu

presimțirea fatală. Într-o scrisoare ea va mărturisi: *Prin o fatală coincidență tocmai în ziua când el murise, eu, fără să știu, am scris versuri pe tema «Ce n-ar da un mort din groapă» și pe care le-am publicat în «România»; gândește-te, de un an de zile n-am făcut un vers cât de infim și în ziua aceea m-au cuprins un fel de friguri și în 20 de minute a fost făcută.*

Iunie 16 Corpul neînsuflețit al poetului este depus la biserica Sf. Gheorghe cel Nou din București.

Iunie 17 Mihai Eminescu este înmormântat la cimitirul Bellu. În numerosul cortegiu funerar, alcătuit din studenți, gazetari și scriitori, se află și prim-ministrul Lascăr Catargi, Titu Maiorescu, Mihail Kogălniceanu, Th. Rosetti, D. Laurian. Undeva în urma cortegiului, ascunzându-se de ochii oamenilor, Veronica l-a condus și ea pe ultimul drum, în deplină discreție. *Astfel se stinse în al optulea lustru de viață cel mai mare poet pe care l-a ivit și-l va ivi vreodată, poate, pământul românesc. Ape vor seca în albie, și peste locul îngropării sale va răsări pădure sau cetate, și câte o stea se va veșteji pe cer în depărtări, până când acest pământ să-și tragă toate sevele și să le ridice în țeava subțire a altui crin de tăria parfurmilor sale.* (G. Călinescu)

Iunie 18 Caragiale scrie formidabila sa evocare *In Nirvana*, publicând-o în *Constituționalul*.

Aflată în proprietatea lui C. Marinovici, moșia de la Ipotești e scoasă la licitație și adjudecată de Grigore Chiriță. Acesta o vinde ulterior lui Gh. Isăcescu, de la care o va moșteni fiica sa, Maria, căsătorită Papadopol. Familia doctorului Papadopol a fost ultima proprietară a moșiei Eminoviciștilor de la Ipotești.

Iunie 22 Harieta scrie cu mare și nețărmită dreptate: *Moartea lui Mihai și ologirea mea provine numai din sărăcie !*

Iulie 7 Revista *Familia*, cea care i-a urmărit îndeaproape întreaga activitate dar și viața poetului, pune pe prima pagină cu chenar îndoliat portretul lui Mihai Eminescu. Astrala fotografie de la 18 ani.

August Apar în *Fântâna Blanduziei* (după manuscrise), poeziile *Viața și Stelele-n cer*.

În anul 1889 mor și Veronica Micle (la Văratec, în 3 august), Harieta (la Botoșani, în 14 octombrie) și Ion Creangă (la Iași, în 31 decembrie).

În *Convorbirile literare* din octombrie, T. Maiorescu publică studiul *Eminescu și poeziile lui*.

Decembrie 3 Apare a patra ediție a *Poesiilor*, însoțită de nota biografică a lui T. Maiorescu, intitulată *Poetul Eminescu*.

Decembrie 22 Familia publică *Scrisoarea V, Dalila* precum și *Seara pe deal*, iar la București, în sala Ateneului este amplasat bustul poetului al sculptorului Gh. Marinescu. „

În viața afectivă, Eminescu nu se ridică decât prin expresie deasupra norodului, cuprinsul esențial al sufletului său fiind un sentiment de jale, fie că în iubire, departe de orice educație analitică, își chema iubita în codru verde, fie că gândul morții i se înfățișa cu toate mângâierile unei îngropăciuni după datini și tristețile unei vieți nelumite. Și ...când poporul românesc, după o lungă robire dinăuntru și dinafară, a luat cunoștiință de sine, chipul lunar și amar zâmbitor al poetului își regăsește puterea asupra sufletelor noastre, și el ne apare drept cel mai în stare să dea expresie simțirilor noastre moderne și românești, cu fluierul său poetic să ducă năzuințele noastre sociale pretutundeni,

*Peste ape, peste punți,
Peste codrii de pe munți (G. Călinescu)*

La **25 ianuarie 1902**, Titu Maiorescu donează Academiei Române manuscrisele eminesciene, în scopul cercetării vieții și creației poetului.

La inițiativa și sub coordonarea academicianului Eugen Simion, sunt facsimilate astăzi toate manuscrisele lui Mihai Eminescu, predate Academiei de Titu Maiorescu în 25 ianuarie 1902, îndeplinind astfel dorința testamentară a filosofului Constantin Noica și prin studiul cărora generațiile viitoare vor putea ridica un nou monument Poetului, unul de altă factură decât un bust în piatră ori o statuie în bronz.

* * *

Deasupra tuturor gloriilor efemere și deșertăciunilor legate de patimile noastre omenești, un singur punct rămîne fix, neclătinat de nici o catastrofă istorică – geniul. [...] Orice s-ar întâmpla în destinul românesc, oricâte dezastre și suferințe ne-au mai fost urzite, nici o armată din lume și nici o poliție, cât ar fi ea de diabolică, nu va putea șterge «Luceafărul» lui Eminescu din mintea și sufletul românilor.

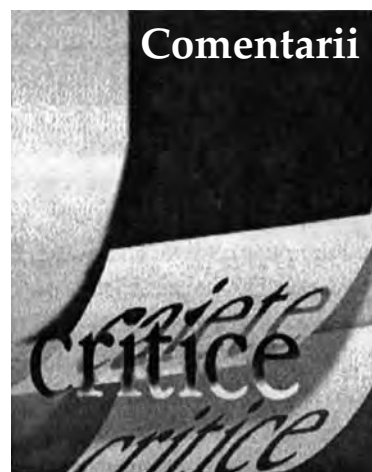
În dragostea neamului românesc pentru cel mai mare poet al său, se deslușește setea de nemurire a comunității întregi. Un neam supraviețuiește nu numai prin istoria sa, ci prin creațiile geniilor sale. Dacă vechea Heladă n-ar fi avut decât istoria sa, și n-ar fi avut geniile ei, de la Homer și până la Plotin, astăzi am fi știut despre heleni cam tot atâta cât știm despre sciți, elamiți sau iliri; adică, atâta cât suntem obligați să învățăm la școală...[...]

Nici un fel de «eternitate» nu este îngăduită organismelor politice și sociale. Singura «eternitate» acceptată de istorie este aceea a creațiilor spirituale. Care bineînțeles, reflectează și specificul național al gîntei creatorului, și momentul istoric în care a viețuit acesta; le reflectează și, am spune, le proiectează în «eternitate». Patetica luptă a Heladei cu perșii este încă actuală pentru lumea modernă, pentru că a cântat-o Eschil. Au mai fost și alte invazii, de o parte și de alta a Mării Egee, dar despre ele știm foarte puțin, pentru că n-a existat un Eschil care să le scoată din istorie și să le fixeze în «eternitate».

Mai puțin patetic, neamul românesc simte că și-a asigurat dreptul la «nemurire», mai ales prin creația lui Mihai Eminescu. Petrolul și aurul nostru pot, într-o zi, seca. Grâul nostru poate fi făcut să crească și aiurea. Și s-ar putea ca într-o zi, nu prea îndepărtată, strategia mondială să sufere asemenea modificări, încât poziția noastră de popor de graniță să-și piardă însemnătatea pe care o are de un secol încoace. Toate acestea s-ar putea întâmpla. Un singur lucru nu se mai poate întâmpla: dispariția poemelor lui Eminescu. Și cât timp va exista, undeva prin lume, un singur exemplar din poeziile lui Eminescu, identitatea neamului nostru este salvată. (Mircea Eliade)

Simona
POPESCU-CAUCĂ

Teoria petelor sau cauza atribuită în romanul *Numele trandafirului* de Umberto Eco

Abstract

Lucrarea de față este consacrată analizei discursului explicativ din romanul Numele trandafirului de Umberto Eco, din perspectiva teoriilor moderne ale retoricii și, mai ales, ale filosofiei științelor. Deși se bazează pe deducții logice de tip clasic – aristotelic și scolastic – investigațiile detectivistice ale călugărului franciscan William Baskerville (întruchipare a filosofului scolastic William Occam) par marcate mai ales de modelele filosofilor contemporani cu romancierul și semioticianul U. Eco – deductiv nomologic, logico-statistic etc. Cel puțin câteva motive și simboluri, precum cel al petelor de cerneală, conduc spre acestea.

Cuvinte-cheie: explicație, model deductiv – aristotelic, scolastic, modern, Umberto Eco.

Our work deals with a very important aspect of the scientific discourse, namely the explanation, which gives specificity to this type of communication, along with the interrogation system and the exemplification system. The explanation includes everything, including demonstration, logical and rhetorical argumentation, experiment, case study, etc.

We completed these theoretical presentations, accompanied by numerous examples, with a Case Study dedicated to the deductive-Aristotelian and Baconian explanatory models, complemented by intuitive models and divine determinism, supported by the novel The Name of the Rose by Umberto Eco.

Keywords: explanation, demonstrative explanation, deductive-Aristotelian and scholastic, explanatory models, Umberto Eco.

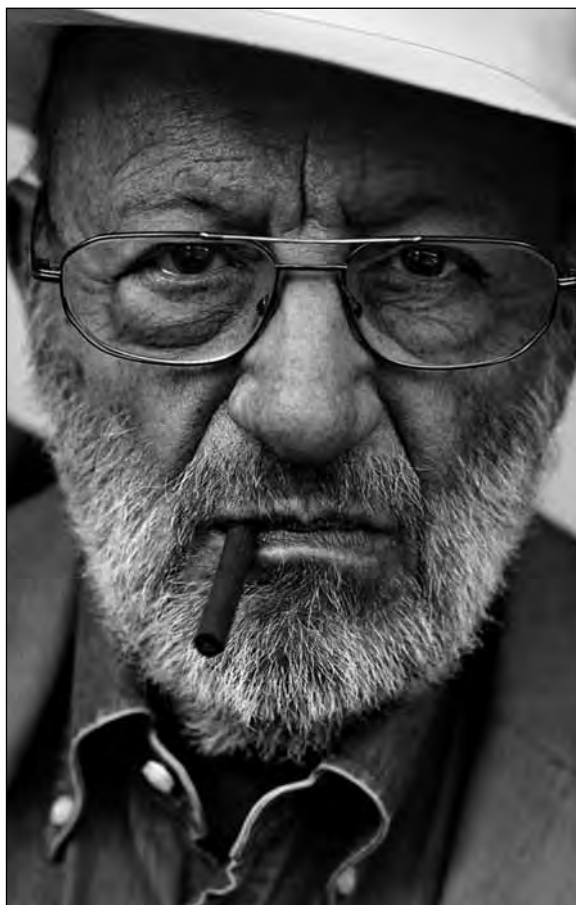
Teorii clasice și teorii moderne ale explicației

Paginile de față reprezintă o interpretare a romanului lui U. Eco, *Numele trandafirului*¹, din perspectiva teoriilor moderne ale explicației, ca parte componentă a filosofiei științelor. Așa cum gândirea se dezvoltă împreună cu vorbirea, sprijinindu-se reciproc, tot așa exprimarea corectă, nuanțată, plastică ilustrează o gândire dusă până la detaliile infinitezimale. Acesta este motivul

pentru care călugărul franciscan, fost inchi-zitor, William de Baskerville, unul dintre cele două personaje principale din romanul lui Umberto Eco, vorbea puțin, dar transmitea mult, pentru cine era dispus să priceapă. Este semnificativ faptul că misterul morților succesive ale călugărilor benedictini din celebra mănăstire din munții Alpi este eluc-dat, într-un târziu, prin explicarea naturii și provenienței petelor care apăreau, fără excepție, pe mâinile și la gura victimelor. Ideea care a fost lansată în interpretările

Simona POPESCU-CAUCĂ, drd., Universitatea „Ovidius” Constanța, e-mail: simona.cauca82@gmail.com.

1 Cf. Umberto Eco, 1984, *Numele trandafirului*. Traducere Florin Chirițescu, Cluj-Napoca: Editura Dacia.

recente ale romanului în discuție este că „motivul petelor”² (de cerneală, de cafea etc.) apare frecvent în teoriile moderne ale explicației, vezi exemplul pe care își va întemeia cunoscuta teorie a „atribuirii cauzelor” filosoful Michael Scriven (1959; 1962) sau acela folosit de Sylvain Bromberger, în teoria „condiționărilor asimetrice” (1966).

Romanul cu mai multe paliere de descriere, de la nivelul filosofic la cel teologic, de aici la cel social-istoric, apoi la cel de aventuri (policier), are în centru, în opinia noastră, problema explicației raționale, opuse explicației dogmatice.

Călugărul-savant Guiglielmo (Învățătorul, Maestrul) și ucenicul său, tânărul aristocrat Adso, sosesc la o mănăstire din Munții Alpi³, într-o călătorie inițiată, pentru cel de-al doilea. Rezultatul inițierii se va dovedi mult mai bogat decât se așteptau cei doi, pentru că niciodată nu poți să prevezi meandrele comportamentului uman – traseate prin particularitățile alcătuirii noastre naturale... sau prestabilite prin vrerea Domnului.

Scopul alegerii acestui așezământ, celebru pentru biblioteca sa și pentru traduceri și exegezele care încă par să fie produse în condițiile de studiu asigurate aici, sub protecția Vaticanului, era o dezbatere, organizată la cererea înalților ierarhi de la Roma, pe o temă de aparentă hermeneutică biblică: „Cui aparțineau hainele lui Iisus Hristos?”.

La prima vedere, era vorba despre o problema de cunoaștere, de aprofundare a textului biblic, de corectă interpretare a simbolurilor biblice. Printre aceste simboluri, straiile și încălțăminte revin frecvent în dogma creștină, în complementaritate cu trupul, dar în opoziție cu sufletul. Este problema lui *intus* și *foris* („înăuntru și în afară”) din gândirea lui Aurelius Augustinus, de pildă. În subtext, însă, problema era mult mai concretă și mai stringentă. Era Iisus Cristos proprietarul hainelor pe care le purta sau le primea, ocazional, de la diverși adoratori? Se știe că deseori și le oferea, la rândul său, celor săraci, iar el primea altele, pe care nu pune mare preț. În cele din urmă, se pune întrebare: era Cristos sărac sau avea o situație materială măcar decentă?

Înainte de a apuca să participe la această dezbatere, cei doi călători află, imediat după sosirea lor, că liniștea așezământului, atât de necesară studiului, tocmai fusese grav tulburată de moartea misterioasă a

2 În studiul nostru de caz, ne-am bazat în mare măsură pe lucrarea lui P. Gh. Bârlea, *Scholasticism și modernism în practicile deductive din „Numele trandafirului”*, de Umberto Eco, publicată în vol. *Cultură și comunicare*, vol. 4, București: Editura MLR, 2018, pp. 72-83.

3 Numele mănăstirii nu este precizat vreodată în roman, dar cercetătorii recunosc modelul Abației Melk, din Austria. În deplină conformitate cu semiotica pe care o cultivă de-a lungul întregii construcții românești, autorul îi dă tânărului novice de stirpe nobilă numele Adso din Melk.

unuia dintre cei mai buni miniaturişti din aşezământul de călugări dedicaţi studiului şi transcrierii unor valoroase texte vechi. Era vorba, aproape sigur, despre o crimă. Întrebarea de pe buzele tuturor era: „De ce?” Or, epistemologia ne învaţă că această întrebare generează, în mod obligatoriu, explicaţia, corectă sau incorectă.

Aşadar, înainte a afla cum poate fi calificat Mântuitorul, din perspectiva ținutei sale vestimentare – sărac sau bogat –, noii sosiţi încearcă să afle de ce a murit un harnic slujitor al Domnului, unul vrednic întru toate şi în plină forţă creatoare.

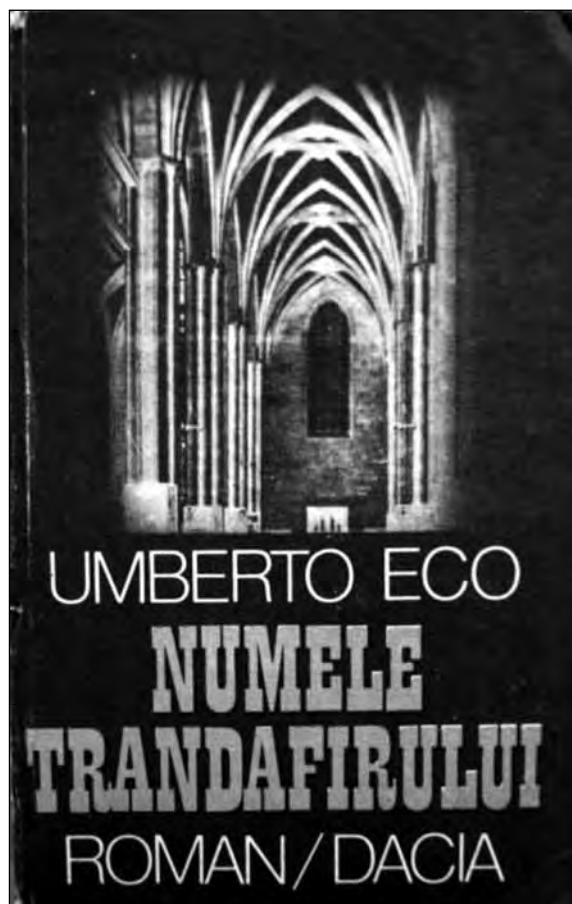
Spirit scrutător, adăpat la sursele de cunoaştere ale raţionalismului greco-latin mai mult decât ar fi fost îngăduit de canoanele bisericeşti ale secolelor al XIV-lea – al XV-lea şi, ca urmare, devenit suspect în ochii înaltelor autorităţi papale şi ale Inchiziţiei înseşi, Învăţătorul pământean demarează o discretă cercetare a posibilelor cauze, pe cont propriu, avându-l ca asistent pe ucenicul său. Condiţiile nu erau prielnice, căci gazdelor nu le pica deloc bine că o asemenea cumplită întâmplare a avut loc exact în ajunul reunirii distinsului şi smeritului conclave de părinţi erudiţi din cele patru zări ale Creştinătăţii Apusene.

Ucenicul Adso se află mai întâi în faza unor constatări

Învăţătorul pune întrebări puţine, căci, oricum, cei interogaţi nu sunt deloc dispuşi să răspundă, nici măcar cu privire la cele mai elementare şi neutre detalii, iar când o fac, îi dau răspunsuri evazive sau de-a dreptul mincinoase. Cu toate acestea, el are aproape întotdeauna o explicaţie la întrebările ucenicului său, mai rar, la ale câtorva călugări locali.

Ceea ce, pe drum, i se păruse ucenicului că erau simple cunoştinţe de rutină, explicabile la un om de vârsta maestrului său, se dovedea acum a fi o neobişnuită capacitate de a lega între ele cauzele şi efectele întâmplărilor din jurul lor.

Maestrul vede chiar lucruri care i se ascund şi răspunde la întrebări care nu i se pun, când consideră că acest lucru îl ajută

pe ucenic sau îi ajută pe alţii. Şi asta, fiindcă ştie să citească semnele banale, nevăzute de alţii şi ştie să stabilească raţionale conexiuni între ele. Omenescul, firescul comportamentului uman nu-i sunt străine învăţatului monah: observă că Adso ar avea nevoie urgentă „să meargă undeva” şi îi explică acestuia în detaliu pe unde trebuie să meargă, deşi nu mai fusese niciodată în respectiva mănăstire; văzuse, în schimb, pe unde a apucat-o un călugăr local, aflat într-o situaţie asemănătoare, după toate semnele, cu ucenicul-misionar. Un detaliu poate fi grăitor chiar şi prin absenţa lui. Pe mesele de lucru ale călugărilor din marea sală de studiu şi pe rafturile înconjurătoare se aflau nefiresc de puţine cărţi, dacă se lua în calcul necesarul pentru adevăratele studii de profunzime pe care se presupune că le făceau cei de acolo; în schimb, directorul bibliotecii şi epitropul său dispăreau pe o uşiţă abia vizibilă, ce ducea, desigur, spre depozitul de cărţi şi manuscrise.

De altfel, totul se petrece printr-o firească simbioză de trăiri la diferite niveluri ale umanității:

- nevoi fiziologice firești (hrană, odihnă, sex, comunicare);
- raționamente de tip silogistic sau entimemic;
- controverse pe tema existenței/salvării textelor aristotelice și a adevărilor conținute în acestea;
- deasupra a tot și a toate planează, protector, duhul creștinătății, întreținut prin credință fierbinte, dublată de sânguința exegezelor savante.

Un anumit tip de semiotică

Novicele înțelege că orice se întâmplă pe Pământ poate fi explicat prin corecta interpretare a textului biblic și pe baza învățăturilor Sfinților Părinți. Pentru orice cauză se găsește un verset explicativ în *Biblie*, dacă știi să-l interpretezi corect. De aceea, de pildă, Părintele Ignatius din Bruxelles a spus că *ex-plicare* înseamnă „de-pliere”. Era vorba, firește, despre filele Cărții Sfinte: să le citești cu voce tare și să le cauți învățătura adevărată.

Adso îi ascultă pe cei care spun că moarte harnicului și talentatului miniaturist benedictin este o pedeapsă dumnezeiască pentru multele păcate ale comunității mănăstirești, poate și din cauza energiei negative (halo-ul necuratului, al necredinței) aduse de vizitatorii străini sosiți deja în sfântul lăcaș; dar, pe de altă parte, vede mereu rezerva bine stăpânită, îngăduitoare, a maestrului său.

Magister dă probe de arguție în stabilirea relațiilor dintre semne și fapte, adică între cauze și efecte, sugerând explicații mult mai pământești decât cele oferite de prea-cucericii viețuitori ai mănăstirii. Explicațiile și le formulează singur, căci Maestrul devine un Socrate care inițiază mereu dialoguri maieutice:

- nu a fost o sinucidere, căci, deși se afla pe un loc de la poalele celui mai înalt turn al mănăstirii, tânărul miniaturist nu se putea arunca de acolo (ferestrele erau zăvorâte);

- nu s-a aruncat, deci, dar nici nu a fost aruncat, căci nu prezenta semnele unui corp izbit de pământ, de la mare distanță;
 - spre locul unde a fost găsit trupul inert se vedeau urme de pași foarte adâncite în zăpadă și noroi: aparțineau unei persoane cu greutate mare sau... unei persoane care a cărat leșul până la poalele turnului;
 - urmează să fie identificate semnele de pe talpa încălțărilor, pentru a se face legătura cu posibilul ucigaș...
- Ne aflăm, așadar, în plin proces semiotic.

Ucenicul începe să participe el însuși la jocul detectivistic

De altfel, Adso află că Maestrul său fusese un fel de detectiv în Inchiziție, așa cum arăta aceasta la începuturile ei, când fusese întemeiată ca o instituție în scopul binelui. Călugărul William fusese apreciat de către colegi tocmai pentru perspicacitatea deducțiilor și inducțiilor sale logice și prin ascuțitul său spirit de observație. Dar spiritul său justițiar, echilibrul său nu au plăcut celor ce au transformat repede Inchiziția în cea mai temută instituție a Bisericii Creștine de Apus.

Implicarea celor doi musafiri este aproape impusă de faptul că, de-a lungul câtorva zile și nopți, sunt găsiți morți încă alți 3-4 călugări, ultimii doi chiar în timpul desfășurării conciliului.

În cele din urmă, cercetările detectiviste în care cei doi se afundă, ajungând uneori în necunoscut, pun în evidență detaliile semnificative, care ar putea conduce la cauza relevantă. Despre aceasta avea să vorbească, peste șase secole, Wesley Salmon, în teoria sa despre relevanța explicației, prin care corectează și completează teoria „clasică” (clasicizată, rapid, de fapt) a lui C. Hempel: petele de cerneală de pe degetele victimelor, puse în legătură cu petele de cerneală de pe buzele și de pe limba acestora.

Victimele aveau toate o legătură cu biblioteca secretă a Mănăstirii benedictine.

În plus, cum aveau să descopere cei doi, încetul cu încetul, aveau legătură cu o anumită carte de acolo, un text aristotelic despre comedie. Era vorba despre volumul al II-lea al *Poeticii* lui Aristotel, despre care savanții spuneau – unii că s-a pierdut, alții că nu a mai fost scris vreodată de Stagirit.

În epocă, demonologia era foarte la modă, astfel încât pentru majoritatea viețuitorilor mănăstirii era mai mult decât comod să considere că demonii se strecoară printre ei și că întreaga comunitate trăiește ultimele zile dinaintea Apocalipsei. Unul dintre călugări face legătura între prima „lovitură” despre care se vorbește în *Apocalipsa după Ioan* și împrejurările în care a murit prima victimă, Adelmo de Otrano, miniaturistul. Criminalul aude această remarcă și se folosește de ea, aranjându-i apoi pe ceilalți morți, indiferent dacă sfârșitul lor i s-a datorat lui însuși, sau altora, în așa fel încât să simbolizeze fiecare câte una dintre cele șapte lovituri ale Anticristului, în zilele Apocalipsei. În felul acesta, contribuia și la încurcarea căilor de clarificare a cauzelor morții, pentru cei ce se încumetau să cerceteze împrejurările nefericitelor evenimente – cum era Părintele Guiglielmo (William). În termenii teoriilor moderne ale explicației, aceasta înseamnă aplicarea modelului științelor teoretice, profesate de Michael Scriven, al atribuirii cauzei, nu al găsirii cauzei adevărate. Bătrânul Jorge, care se va dovedi, în final, vinovat de moartea a cinci dintre cele șapte victime (incluzând și propria-i moarte), face în așa fel încât cercetătorii să atribuie niște cauze morții călugărilor – altele decât cele reale. Așa cum M. Scriven vorbește despre covorul distrus de cerneală, pe care obișnuința noastră și bunul simț comun îl atribuie călimării aflată pe masa de deasupra covorului, și supraviețuitorii atribuie moartea fraților lor întru credință demonilor Apocalipsei sau unor cauze mai pământene, dar nu reale, până la urmă.

Remarcăm, deocamdată, simbolistica petelor de cerneală...

Pe de altă parte, semioticianul Umberto Eco ne sugerează și adevărul că semnele nu conduc întotdeauna la o explicație validă,

mai ales dacă cel ce încearcă să le interpreteze nu ține seama de context. După cum știm, semantica, pragmatica și teoria textului acordă o mare importanță contextului în analiza conținutului și a formelor. La fel procedează și Eco, în *Numele Trandafirului*. Personajul său, William de Baskerville, judecă aproape întotdeauna faptele în contextul lor, spre deosebire de ceilalți, care aplică, în cel mai bun caz, „o schemă geometrică rațională”, dacă nu exclusiv învățătura biblică și a sfinților părinți, trecută prin subiectivitatea și puterea de înțelegere a fiecăruia dintre ei.

Analiza semiotică a explicațiilor din romanul „*Numele Trandafirului*”

Dacă este adevărat că explicația înseamnă prezentarea cauzelor, însoțită de aceea a contextului și a relațiilor dintre toate acestea, într-o expunere cât mai clară, în termenii logico-sintactici și semantici care pot fi restrânși la schema unei definiții aristotelice, atunci toate demersurile detectivistice și tot ce se întâmplă în roman, dincolo de investigarea șirului de morți suspecte, este o căutare a semnificațiilor unor semne și simboluri (exprimarea este oarecum pleonastică, pentru că asta înseamnă semiotica), pentru a se explica o anumită stare de fapt.

Nu întâmplător, personajul central (care poate fi, totuși, și martorul, adică discipolul călugărului franciscan care se află în centrul narațiunii) se numește William de Baskerville. Autorul plasează și aici, ca la întregul sistem antroponimic din romanul său, semne care trebuie descifrate:

- Baskerville trimite la romanul lui Conan Doyle, *Câinele din Baskerville*. Avem de-a face, așadar, cu un detectiv din familia lui Sherlock Holmes, un specialist, adică, în căutarea explicațiilor într-o situație încurcată: De ce s-au petrecut lucrurile așa? Cum s-au derulat faptele? Cine se află la originea lor? ș.a.m.d.
- William trimite direct la unul dintre cei mai cunoscuți logicieni scolastici,

William de Occam (William of Ockham, 1285-1349).

De aici pornește și Charles Morris, în articolul întemeietor al semiologiei, „Fundamentele unei teorii a semnelor”, 1938⁴. Toate acestea readuc discuția în vechile cadre: orice interpretare a semnelor este o explicație.

William de Baskerville nu numai că aplică, dar și citează (de fapt, parafrazează) formula celui mai cunoscut principiu al filosofului medieval pe care îl întruchipează, acela despre care am amintit mai sus, cunoscut sub numele metaforic de „Briciul lui Occam”:

„Între toate aceste posibile explicații, este mai bine să o căutăm pe cea mai simplă”.

Plasarea în timp a acțiunii romanului, faptul că Maestrul însuși era călugăr franciscan, faptul că fostul lui prieten este franciscanul exilat Ubertino de Casale și că amândoi aveau relații cu Michael de Cesena și cu inchiizitorul Bernardo Gui, toți trei persoane istorice care au existat în realitate, în acel frământat secolul al XIV-lea, arată că Umberto Eco a vrut ca personajul său să fie chiar William Occam.

Titlul cărții este explicabil, de asemenea, prin referințe semiotice la realitățile aceluia veac, despre care modernii au crezut mult timp că a fost „întunecat”⁵. Aflăm că franciscanul William (de Occam, alias de Baskerville) era, de fapt, nominalist, având idei oarecum deosebite, dacă nu chiar opuse teoriilor thomiste sau chiar integraliste ale franciscanilor propriu-ziși. De aici provine primul termen al titlului – *numele*. În anumite teorii ale explicației, finalul acesteia este concluzia, iar abrevierea esenței este nume-

le. Pe de altă parte, tot ce rămâne din realitățile oricât de importante altădată este numele. Noi nu credem că autorul și-a ales la întâmplare acest titlu, în ultima clipă, cum declară el însuși (nici că i l-au ales prietenii). Autorul citează în *Post Scriptum*-ul romanului textul unui poet din acel secolul al XIV-lea:

„Stat rosa pristina nomine,
Nomina nuda tenemus.”

„Trandafirul de ieri rezistă prin nume
Păstrăm doar nume goale.”

Textul face trimitere la exemplul conceptului de frumusețe, pe care se bazează deja discutatul „principiu al parcimoniei”, parte integrantă din teoria occamiană a explicației. Este adevărat că unii cercetători spun că este vorba despre o lecțiune greșită în textul consultat de Umberto Eco, termenul transcris sau citit greșit fiind, în textul original – *Roma* și nu *Rosa*. Oricum, ambele versiuni trimit la motivul literar-filosofic *Ubi sunt qui ante nos?*, de sorginte biblică, motivul *Vanitas vanitatum* (tratat și la noi poetic de Miron Costin, cum se știe), din seria medievală care va culmina cu *Carmina Burana*.

Simbolul trandafirului⁶ i-a convenit de minune scriitorului-semiotician, deși el se plânge, în același *Post Scriptum*, că este unul uzat: are atâtea semnificații, zice U. Eco, încât cu greu mai poate fi adăugat unul nou. Din punctul de vedere al teoriei explicației, este vorba nu numai despre floarea veștejită, ce păstrează, uscată, doar semnele trecutului, ci despre petalele care ascund, una câte una, esența întregului.

4 Secțiunea realizată de Charles Morris în IEUS se intitula „Foundations of the Theory of Signs (FUS I-2)”, iar cea realizată de Leonard Bloomfield, „Linguistic Aspects of Science (FUS I-4)”.

5 Astăzi concepțiile despre „Întunecatul Ev Mediu” s-au schimbat mult. De altfel, personajele lui Umberto Eco sunt extrem de învățate, oameni care aduc explicații dintre cele mai subtile pentru deosebirile dintre adevărul absolut și interpretările individuale, dintre religie și spiritualitate (confundate, adesea, chiar și astăzi), dintre frumusețea naturală și arta stilizată, dintre predestinare și liberul arbitru ș.a.m.d.

6 Textul poeziei citate, în fapt, doar parafrazate, face parte dintr-o culegere a lui Bernard de Cluny, călugăr-poet din secolul al XII-lea, mai cunoscut sub numele de Bernard de Morlaix, cf. Adele J. Haft; Jane G. White; Robert J. White, 1999, *The Key to „The Name of the Rose”*, Michigan: University Press.

**Adso reușește să găsească
explicații valide pentru
(aproape) tot ce se întâmplă
în jurul său**

Într-adevăr, în roman, explicațiile vin una după alta, după un șir întreg de întâmplări ciudate și după exersarea până la epuizarea a spiritului speculativ. Altfel spus, cunoașterea trebuie asigurată atât pe cale experimentală, intuitivă (teoriile realiste ale explicației), cât și pe cale rațională, prin deducții logice (teoriile empirico-deducționiste). Încetul cu încetul, ucenicul Adso ajunge să-și explice el însuși, recurgând la datele contextului și la conexiunile silogistice între fapte și scheme logice, adevăratele motive ale călătoriei de inițiere pe care o hotărâse Maestrul său. De altfel, acesta îl ajută să înțeleagă anumite lucruri, dar numai prin dialoguri socratice, care reprezintă forma cea mai subtilă a explicației.

Prima explicație

Călătoria a fost organizată pentru ca ucenicul să vadă cum arată o abație celebră prin biblioteca ei. Numele așezământului din nordul Italiei nu este precizat niciodată, dar se înțelege că rivalizează cu Mănăstirea Melk, din Austria, prin dotarea cu totul excepțională a bibliotecii și prin activitatea benedictinilor copişti, miniaturişti, traducători, hermeneuți etc. Adso trebuie să vadă cum își împart aceștia timpul între studiu, rugăciuni și treburi administrative.

A doua explicație

Abia după ce ajunge la ciudata și îndepărtata abație, Adso află că urmau să participe la o dezbatere teologică despre „sărăcia apostolică”. El asistă la controversele dintre franciscani și dominicani pe tema proprietăților lui Iisus Cristos, înțelegând că, de fapt, este vorba despre bogăția Bisericii. Află acum că fracțiuni ale franciscanilor, mai precis, *Spirituali* și altele (precum *Fratelli*) au generat grupuri eretice (este vorba, în primul rând, despre grupul „dulcineilor”), care îi ucideau pe bogătași (pe episcopii grași și pe nobilii îmbuibăți), încăl-

când principiul biblic al iubirii aproapelui.

A treia explicație

Prezența gărzilor militare imperiale și delegația papală, participarea unui temut conducător al Inchiziției explică o realitate mult mai pământească decât lăsau să se vadă declarațiile ipocrite ale participanților. De fapt, era vorba despre conflictul istoric dintre Curtea Imperială și Papalitate. Susținătorii tronului papal inaugurat de Sfântul Petru erau, în epocă, Clement al V-lea, urmat de Ioan Paul al XXII-lea, aflați în conflict cu împărații vremii. Pe rând, Tronul Papal și cel Imperial se mutau de la Roma la Avignon, iar diversele ordine ale Bisericii catolice susțineau pe unii sau pe alții din cele două tabere. Franciscanii îl susțineau pe împărat, care critica bogățiile exagerate ale Bisericii. Așadar, motivul adevărat al conclavului de la abația din Alpii italieni era încercarea delegației papale de a obține o reconciliere a ordinelor în jurul Papei, și, în special, aducerea franciscanilor sub ascultarea Sfântului Scaun. William de Baskerville fusese invitat aici tocmai pentru că era cunoscut ca un bun retor și un raționalist calm, care putea să argumenteze la rece o cauză. În cele din urmă, în istoria reală, s-a pus capăt acestor conflicte, cel puțin pentru o vreme, prin înscăunarea lui Ludovic Bavarezul ca împărat la Avignon, de către patricienii romani.

A patra explicație

Puterea politică a Împăratului și a Papei însemna accesul la sursele de venituri – bănești, funciare, comerciale, meșteșugărești etc. Și invers, bineînțeles – averile adunate asigurau supremația în lupta pentru putere. Discuția despre proprietățile lui Iisus și ale apostolilor săi nu erau lipsite de semnificații cât se poate de pământești.

A cincia explicație

Deducțiile logice și empirismul nu sunt două metode opuse de asigurare a unei explicații valide, ci fețele complementare ale explicației. Maestrul îi dă Ucenicului dovezi de deducții silogistice strălucite, referitoare la realități foarte accesibile (descrierea par-

cursului calului Brunello, fără ca logicianul-călugăr să fi văzut calul ș.a.m.d), dar nu reușește să dezlege până la capăt misterele din abație. Starețul îi dezvăluie (în ciuda opoziției sfetnicilor săi) întâmplările recent petrecute în abație tocmai pentru că știa ce calități are Părintele William. Din păcate, explicațiile logice ale acestuia, chiar bine încadrate în contextele mereu schimbătoare, neașteptate, nu reușesc să prevină crimele ulterioare, penultima victimă fiind chiar starețul Abo de Fossanova, închis de bătrânul călugăr orb Jorge de Burgos într-o celulă fără aerisire.

A șasea explicație

Prejudecățile de ordin religios, politic, etic, social etc. nu pot fi totdeauna corectate prin explicații logice și nici măcar prin comportamente omenești moderatoare. Gândirea închistată în dogme conduce la convingerea că acțiunea cu sabia în mână, prin crimă și tortură, sunt bineplăcute Domnului, dacă cei pedepsiți se comportă altfel decât cei ce apără respectiva dogmă. Faptele abominabile ale dulcineilor, Noaptea Sfântului Bartolomeu, arderile pe rug decretate de Inchiziție și Cruciadele sunt doar vârful aisbergului nenorocirilor provocate de gândirea captivă. Din păcate, la originea multor fapte de acest fel stau interpretările eronate ale textelor de înțelepciune creștină. Tot haosul din abație, care determină, prin extensie, după principiul domino-ului, și eșecul dezbaterilor teoretice de aici, este provocat de convingerea stupidă a bătrânului călugăr Jorge de Burgos (el însuși cu un trecut tulbure) că adevărata credință creștină, singura care poate asigura fericirea muritorilor pe pământ și în ceruri, nu este compatibilă cu două elemente care s-ar afla în acel unic exemplar salvat al cărții lui Aristotel:

raționamentul, ca mod de atingere a Adevărului;

râsul, ca manifestare a libertății interioare, a bucuriei de a trăi.

Pentru a lupta împotriva acestor două erezii, lucrături ale Diavolului, care a acționat prin pana filosofului păgân Aristotel (anacronismele nu se iau în calcul), Jorge cel orb (orbirea lui este simbolică) este în stare să facă moarte de om, să incendieze o bibliotecă ce adăpostește valori neprețuite ale spiritului uman și, în cele din urmă, să piară el însuși în acele flăcări „purificatoare”.

A șaptea explicație

Adevărul absolut nu există. Poți explica lucrurile până la un punct, găsind rațiuni plauzibile pentru diversele etape ale faptelor, corespunzând unor motivații punctuale, care sunt, toate, parțiale și subiective. Fiecare agent (din cauzalitățile aristotelice) își află adevărul său, urmând propria metodă de explicare a ceea ce se întâmplă în jurul său. Dar un adevăr care să acopere totul, fie și numai concentrat într-un nume generic, copie palidă a obiectului explicat și răsexplacat, nu există. De aici și finalul incert al romanului...

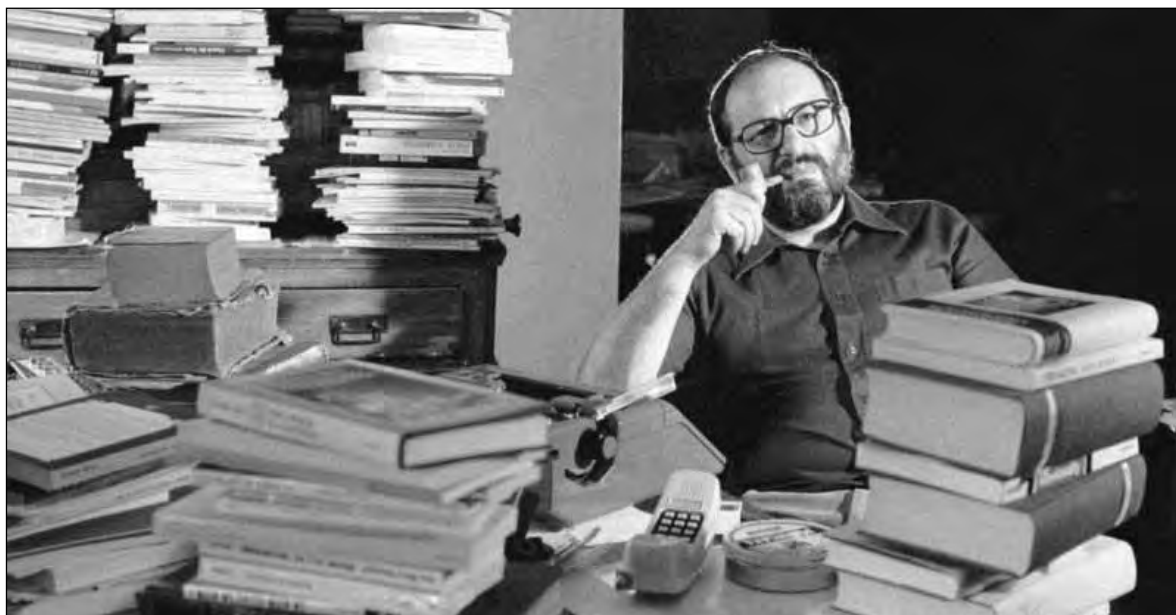
În loc de concluzii

În elaborarea modelului său explicativ, Michael Scriven formula, cu umor, o propoziție rămasă celebră în istoria teoriilor explicației:

„Cunoașterea se află în călimara cu cerneală.”⁷

Era vorba despre exemplul utilizat frecvent de către teoreticieni cu privire la relația dintre datele concrete ale realității, observabile la prima analiză, prelucrate în sensul pozitivismului științific și deducțiile logice formale. Nu știm dacă semioticianul și scriitorul Umberto Eco va fi avut cunoștință despre teoria lui M. Scriven – este foarte posibil să fi avut –, dar în mod sigur a aplicat magistral teoriile clasice și moderne ale explicației într-un text de înaltă ținută epistemică și etică.

7 M. Scriven, 1959, p. 456.

Bibliografie și referințe

Surse:

ECO, Umberto, 1984, *Numele trandafirului*. Traducere Florin Chirițescu, Cluj-Napoca: Editura Dacia.

Referințe:

BÂRLEA, P. Gh., 2018, „Scolasticism și modernism în practicile deductive din *Numele trandafirului*, de Umberto Eco”, în: Roxana-Magdalena Bârlea (coord.), *Cultură și comunicare*, vol. 4, București: Editura MLR, pp. 72-83.

BROMBERGER, Sylvain, 1966, „Why-Questions”, in: Baruch A. Brody (ed.), *Readings in the Philosophy of Science*, pp. 66-84. Englewood Cliffs: Prentice Hall, Inc.

DUHEM, Pierre, 1991³, *The Aim and Structure of Physical Theory*. Trans. Philip P. Wiener, Princeton: Princeton University Press.

FEIGL, H.; Maxwell G.; Scriven, M. (eds.), 1962, „Scientific explanation, space and time”, in: *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, Vol. 3, Minnesota: University Press.

FRAASEN, Bas van, 1980, *The Scientific Image*, Oxford: Clarendon Press.

FRAASEN, Bas van, 1989, *Laws and Symmetry*, Oxford: Clarendon Press.

HAFT, Adele J.; Jane G. White; Robert J. White, 1999, *The Key to „The Name of the Rose”*, Michigan: University Press.

HEMPEL, Carl G. and Oppenheim, Paul, 1970, „Studies in the Logic of Explanation”, in: Baruch A. Brody, 1948/1970, *Readings in the Philosophy of Science*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, pp. 8-38.

HEMPEL, Carl G., 1965, *Aspects of Scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science*. New York: Free Press.

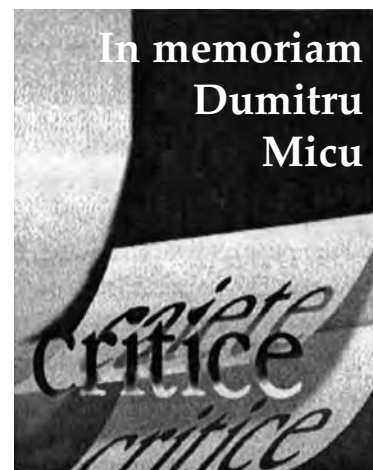
SALMON, Wesley, 1984, *Scientific Explanation and the Causal Structure of the World*, Princeton: Princeton University Press.

SALMON, Wesley, 1990, *Four Decades of Scientific Explanation*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

SCRIVEN, Michael, 1959, „Truisms as the Grounds for Historical Explanations”, in: P. Gardiner (ed.), *Theories of History: Readings from Classical and Contemporary Sources*, New York: Free Press, pp. 443-475.

Lucian CHIȘU

Dumitru Micu

Abstract

Cele două texte reprezintă un ultim omagiu adus celui care a fost profesorul Dumitru Micu, universitar cu o activitate prodigioasă la catedră, de peste o jumătate de secol, critic și istoric literar, eseist și memorialist, una dintre personalitățile care au consemnat, de-a lungul a șapte decenii, cele mai importante evenimente din literatura noastră.

Primul dintre texte este un panegiric, iar cel al doilea, reprezintă înregistrarea ultimă, adăugită, din Dicționarul General al Literaturii Române (DGLR) ediția a doua, literele M-N, în curs de apariție.

Cuvinte-cheie: *Literatura română, critică, istorie literare, universitate, Dumitru Micu, dicționar.*

Both texts represent a last homage carried to the teacher Dumitru Micu, academic with a great activity on teaching, more than half decade, literary critic and historian, memorist and essayist, one of the most significant personality that influenced Romanian Literature on the last seven decades. The first text is a panegyric, and the second represents the last consignment, increased, from DGLR, second edition, M-N letters, on publication.

Keywords: *Romanian Literature, Critic, Literary History, University, Dumitru Micu, Dictionary.*

S-a stins din viață, cu puțin înainte de a fi împlinit 90 de ani, profesorul Dumitru Micu (Dumitru Chiș, n. pe 08.10.1928, Bârsa, județul Bihor – 17.06. 2018, București), personalitate a literaturii și culturii române care, prin scrierile sale, a fost o prezență activă și un nume de referință în discursul critic și istorico-literar din ultima jumătate a secolului trecut și în perioada scursă până în prezent. S-ar zice că, născut sub auspicii zodiacale generoase, parcele i-au depănat firul vieții pe măsura efortului uriaș de care avea nevoie opera sa.

Cultura și literatura română pierd, odată cu dispariția profesorului, pe unul dintre

ultimii purtători de însemne ai curentului și modelului inițiat de reprezentanții Școlii ardelenne, perpetuat în educație de masă, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Aparținător primei noastre provincii istorice, Transilvania, Dumitru Micu și-a început existența sub aceste imbolduri, și-a modelat viitoarea personalitate cultivând mândria de a aparține acestor locuri și demnitatea de a fi român. Cu o putere de muncă puțin obișnuită, și-a desăvârșit instrucția și cultivat calitățile native militând pentru adevăr în istorie, știință și cultură, puse în slujba aceluiași ideal, trasat cu secole în urmă de iluștri săi înaintașii de idei. A fost un istoric

Lucian CHIȘU, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române, e-mail: lucian-chisu@gmail.com.

* Lucrare realizată în cadrul Proiectului Prezervarea și valorificarea patrimoniului literar românesc folosind soluții digitale inteligente pentru extragerea și sistematizarea de cunoștințe (INTELLIT), PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0821/ Nr 54PCCDI/ 2018.

literar cultivat și informat, harnic fără superficialitate, serios fără pedanterie, ilustrându-se mai ales în aria de desfășurare investigative a criticii istoricizante.

Alături de rudele apropiate, la ceremonia funebră au asistat și l-au condus pe ultimul drum prieteni de o viață (acad. Eugen Simion, acad. Ana Blandiana), reprezentanți ai Facultății de Litere din Universitatea București (prof. dr. Mihaela Constantinescu, prof. dr. Cristian Moroianu, conf. dr. Gheorghe Ardelean), doctoranzi din generațiile mai vechi și de azi ai marelui dispărut (Nicolae Bârna, Mihai Iovănel, Carmina Cojocaru), apropiați ai profesorului (Gabriela Omăt, Nicolae Mecu, G-ral Răduț Bâlbăie, Lucian Chișu, Oana Soare), formând grupul restrâns al celor care au ținut să-i aducă ultimul omagiu.

Odată cu plecarea în veșnicie a profesorului Dumitru Micu, viața literară românească se desparte de un critic și istoric literar de mare suprafață culturală și, totodată,

de un model singular prin maniera în care și-a pus, timp de peste șaptezeci și cinci de ani, energia și scrisul în scopul aprofundării fenomenului literar. Fostul profesor al Facultății de Litere din București, lasă o impresionantă operă de autor: tratate și istorii literare, cărți de teorie literară, monografii critice, antologii și prefete, cărora li se alătură sutele de articole răspândite în cele mai importante publicații literare ale lungului răstimp.

După efectuarea cursurilor primare, în localitatea natală și la Jibou, în perioada 1944 – 1950 urmează liceul la Cluj și devine student, fiind prezent încă de atunci în presa literară locală. Viitorul om de cultură a cunoscut deplina consacrare la București, unde descindea în 1950 spre a-și finaliza studiile. În același timp a frecventat și Școala de literatură „M. Eminescu”, la absolvirea căreia fost inclus în rândul corpului ei profesoral. Din 1954 a predat la Universitate, având într-o primă etapă și atribuții redacționale la revista „Contemporanul” și la ziarul „Scânteia”, ultimul, care veghea la „justa” orientare politică a literaturii față de „comanda socială”, oficiul de partid în ale cărui pagini se desfășurau, uneori, execuțiile scriitorilor insubordonați canonului ideologic și, implicit, politiciii momentului. În pofida faptului că Școala de literatură și „Scânteia” au lăsat posterității imaginea unor instituții dogmatice și fără merite culturale (ceea ce în mare măsură, dar nu în totalitate, corespunde imaginii reținute de contemporaneitate despre cele două), persoana lui Dumitru Micu nu poate fi asociată practicilor incriminate azi. Dacă acestea ar fi făcut parte din planurile de carieră ale autorului, l-ar fi propulsat cu ușurință în vecinătatea numelor care se manifestaseră inchizitorial în epoca de tristă faimă. Dimpotrivă, caracterul și temperamental său nu au fost conflictuale în raport cu semenii, favorizând străbaterea sinistrului pasaj ideologic din vremea realismului socialist fără cedări majore. S-a scris enorm în ultimele două decenii despre literatura din comunism și, în consecință, o însemnată parte din energii-

le literare ale sfârșitului și începutului de mileniu au fost absorbite de acest subiect. Comentariile și, uneori, izbucnirile resentimentare pe această fierbinte temă, nu au făcut, în ceea ce-l privește la regretatul dispărut, obiectul unor reevalări stânjenitoare. Faptul se explică prin atitudinea constantă pe care profesorul Dumitru Micu a arborat-o, caracterizată de dictonul *sine ira et studio*, principiu de care s-a lăsat condus până la finalul existenței. În cadrul rubricii cu același nume, ținută în „Literatorul” anilor nouăzeci, profesorul evoca începuturile sale literare și stagiul de la Școala de literatură, descriind fără sentimente revanșarde, cu obiectivitate, oameni fapte și întâmplări, petrecute în cea mai tulbure epocă literară. A făcut-o cu un echilibru greu de atins de marea majoritate a celor care a(u) trăit respectivele vremuri și au ținut să se exprime pe marginea lor. Neputând să-și înfrâneze orgoliile, unii dintre aceștia au turnat în pagini memorialistice o parte veninul păstrat în cutele subconștientului, alții au dat vina pe blestemul numit comunism salvând în acest mod precaritatea talentului ori sărăcia, dacă nu chiar absența simțului lor estetic, totuși importante în toate situațiile și în toate contextele sociale. Firea sa neconflictuală și rolul totuși benefic al unora dintre abordări, puterea sa de muncă și luciditatea care l-a însoțit la tot pasul, l-au ținut departe de ceea ce s-ar putea numi metaforic, tornadele ideologiei comuniste.

Dacă insist asupra celor de mai înainte, o fac pentru a înfățișa în acest trist moment, o „imagine” mai puțin cunoscută și, poate, ignorată actualmente a personalității celui care a fost profesorul, criticul și istoricul literar, eseistul, poetul, romancierul, călătorul – este autorul volumului de versuri *Fragmente automitologice* (1974), a semnat romanul pseudo-biografic *Fata morgana* (2003) și a ...călătorit *De la Baikal la Atlantic* (1999), într-un cuvânt scriitorul Dumitru Micu.

Caracteristica ei se regăsește în *Timpuri zbuciumate* (2004) și *Sfârșit și început de mileniu* (2010) care îi redau chipul confesiv din intimitatea unei vieți, frământările, judecățile, în mod direct spus, o altă atitudine,

pe care omul public nu o arăta niciodată. Nu este vorba despre vreo situație duplicitară, ci, dimpotrivă, de o adaptare le modul său curent de viață, care a fost unul al scri-sului, prin intermediul căruia și-a creat un stil mai aproape de adevăratul Dumitru Micu. Cu o prezență discretă și de o modestie pe care o remarcaseră toți inclusiv în timpul orelor de curs, ca și în intervențiile publice, rostirea profesorului era ștearsă, lipsită de energie, părând aproape epuizată de miile de ore petrecute la masa de scris. Profesorul Dumitru Micu se situata la antipodal a ceea ce întâlnim în forul public sub forma autorilor care creează în jurul lor un spectacol de personalitate. Uniformizat, monoton și de aceea plat, cuvântul vorbit al profesorului Dumitru Micu era la extrema cealaltă. Însă, memoriile la care fac trimitere sunt cu atât mai revelatoare. Memoriile consacrate activității sale academice, descriu cu obiectivitate, din interior, mediul universitar filologic, redând veridicitatea unor episoade în jurul cărora stăruiau poncife ori fuseseră țesute legende, larg răspândite prin circulație apocrifă. Comentariile ivesc până la amănunt, un spirit ascuțit și un ochi atent la toate nuanțele graduale din cenușiul vieții universtare în comunism, făcând din acest observator imparțial, un personaj cu totul detașat de celălalt Dumitru Micu, profesorul care părea că trece interiorizat pe culoarele facultății ori participă absent la viața catedrei. Sub aceste aparențe se ascundea pasiunea pentru adevărul asumat integral fără ură sau părtinire. Altfel decât în oralitatea publică, există în aceste scrieri memorialistice, mai mult decât în cărțile de critică, de teorie și istorie literară, un alt Dumitru Micu, care ne arată clar diferențele dintre cele două manifestări cotidiene ale sale, cea publică și cea scriptică. Cuvântul scris ilustrează mai viu spiritul său dubitativ, fin, temeinic informat, evaluativ, clar, redând prin cărțile sale, expresivitatea ideilor și stilul omului, calitatea definitorii ale personalității umane.

De-a lungul anilor a ținut prelegeri și conferințe în diverse centre universitare din străinătate, a participat la numeroase coloc-

vii și reuniuni literare, iar în 1970–1971 a fost invitat la Universitatea Lyon II ca lector de limba și literatura română.

De-a lungul unei vieți în care, după cum am afirmat, destinul s-a arătat generos cu protejatul său, profesorul Dumitru Micu a scris o bibliotecă de cărți, în ale cărei rafturi încăpătoare, opera sa ar putea fi compartimentată după rigori filologice. A debutat editorial cu *Sensul etic al operei lui Mihail Sadoveanu* (1955), urmat în același an de *Poezia Mariei Banuș*. În 1959 scrie despre *Romanul românesc contemporan* (1965). În „raftul” monografiilor stau, în primul rând, cărțile consacrate marilor personalități: *George Coșbuc* (1966) *Tudor Arghezi* (1965, reluat, augmentat și adăugit sub titlul *Eseu despre vârstele interioare*, 1972, 2005, 2010), *Lucian Blaga* (a cărui lirică și estetică sunt reorganizate în 1967 și 1970) și definitivare în *Lucian Blaga, autofăurirea prin logos* (2003), *G. Călinescu (Între Apollo și Dionisos)*, 1970), iar despre *Mircea Eliade* (cu care a avut o ținut o îndelungată corespondență, donată MNLR, *Viața ca operă și opera ca viață* (2003), *Eminescu, raza gândului etern* (2005).

Un al doilea raft, la fel de voluminos ca și primul, conține scrierile profesorului Dumitru Micu despre curente literare românești, apărute în urma unei munci de faur în aceeași ani: *Poporanismul și „Viața românească”* (1961), amplul studiu *„Gândirea” și Gândirismul* (1975, predat într-o formă revizuită, din care a fost scoasă toată rugina ideologiei comuniste, editurii *Tim-pul din Iași*), *Modernismul românesc* (1984), *De la Alexandru Macedonski la George Bacovia* (1985), *De la Arghezi la suprarealism* (1985) *Limbaje moderne în poezia românească* (1986), *Limbaje licrice contemporane* (1988) În *căutarea autenticității* (2 vol., 1994-1997). Se observă cu ușurință marea suprafață de informație și interpretare pe care profesorul Dumitru Micu o acoperă prin aceste pagini tipărite, cele mai multe fiind, la origine, prelegeri universitare întocmite cu acribie filologică și cu un mare respect arătat artei și adevărului depe ea.

Cel de-al treilea raft al impunătoarei bibliotecii ocupă de bunăseamă istoriile

literare, demers început în anii 70 ai secolului trecut și finalizat într-o apoteoză în care se întrevede, prin format și număr de pagini (dimensiuni) modelul *Istoriei...* călinescien, intitulat *Scurtă istorie a literaturii române* (2. vol., 2001), apărut inițial (1994-1997) în patru volume, sub același titlu. Lucrarea reunește o parte din cercetările anterioare, elaborate pe epoci de către profesorul Dumitru Micu, fixate acum într-o panoramă istorico-literară. Amintim din această mai veche sferă de preocupări *Literatura română la început de secol* (1900-1916), tipărit în 1966 și 1970, *Istoria literaturii române la începutul secolului al XIX-lea. 1900-1916* (2. vol., 1965) și *Literatura română de azi. 1944-1964*. (1965, scoasă împreună cu Nicolae Manolescu, critic literar și coleg de catedră, mult timp un apropiat a lui Dumitru Micu. Într-un număr recent al „României literare”, Nicolae Manolescu evocă figura marelui dispărut copleșit de amintiri și emoții care, din păcate, au lipsit în totalitate când și-a scris cunoscutul său studiu *O istorie critică a literaturii române. 5 secole de literatură* (2008).

Alte preocupări ale celui evocat în acest panegiric se numesc *Periplu* (1974), *Fragmente automitologice* (1974), *Lecturi și păreri* (1978), *Scriitori, cărți, reviste* (1980) *Critici prozatori* (2010) și cele două volume, din cele trei programate, apărute cu titlul *Studii și articole* (2015).

Autorul „bibliotecii” învedera în demersul său recursul simultan la privirea panoramică, pentru care stabilea reperele istorice cele mai importante și extrăgea datele sintezei, realizând simultan examinarea riguroasă și interpretarea atentă a textelor. Ne-a părăsit un spirit care avea vocația sintezei și cultul muncii, dus foarte departe, cu tenacitatea și răbdarea înaintașilor săi, care își făuriseră tot avutul prin muncă. Pentru aceste înzestrări a primit, ca recompensă a activității depuse, medaliile *Meritul cultural*, *Meritul științific* și *Medalia muncii*, însemne ale recunoașterii devotamentului față de preocupările sale. Modestia sa exemplară infirmă credința contemporană că persoanele care muncesc o viață, spre deosebire de cei care se ocupă cu sârg de imaginea lor, nu prea fac carieră.

Fișă de dicționar: *Dumitru Micu*

În momentul tragic al dispariției criticului literar Dumitru Micu, găesc nimerită, ca semn de modestă omagiere postumă, publicarea unei versiuni întrucâtva augmentate a articolului de dicționar care îi este dedicat.

Nicolae Bârna

MICU, Dumitru (8.XI.1928, Bârsa, j. Sălaj), critic și istoric literar. Este fiul Anicăi (n. Lazăr) și al lui Gheorghe Chiș, țărani. Învăță la Bârsa și Jibou, frecventând cursurile secundare la Cluj, ca elev la Liceul Regesc Maghiar de Stat cu limba de predare română (1941–1944), la liceele „Gh. Barițiu” (1944–1945) și „Inochentie Micu-Klein” (1945–1948). Studiile universitare, începute la Cluj, la Facultatea de Filologie (1948–1950), sunt continuate și terminate la București (1950–1952). Urmează și Școala de Literatură „Mihai Eminescu” (1950–1951), unde va fi scurtă vreme și cadru didactic, concomitent fiind inspector-șef în Comitetul pentru Cultură și Artă de pe lângă Consiliul de Miniștri. A fost redactor la ziarul „Lupta Ardealului” din Cluj (1947 și 1948, în timpul vacanțelor școlare), ulterior la revista clujeană „Almanahul literar” (1949–1950), la „Contemporanul” (1952–1953) și „Scânțtea” (1957–1960). Din 1954 este cadru didactic la Facultatea de Filologie a Universității din București, unde predă literatura română; în 1962 devine conferențiar, iar în 1969 profesor. Din 1956 este doctor în științe filologice, cu o teză despre

romanul românesc contemporan. În 1990–1991 a funcționat ca director al Editurii Minerva. În anii 2000 a activat și în cadrul Institutului de istorie și teorie literară „G. Călinescu”, colaborând la redactarea DGLR. De-a lungul anilor a ținut prelegeri și conferințe în diverse centre universitare din străinătate, a participat la numeroase colocvii și reuniuni literare, iar în 1970–1971 a fost detașat la Universitatea Lyon II ca lector de limba și literatura română. Debutează în presă ca elev, publicând în „Tribuna Ardealului” din Cluj (1942) o poezie, *Țăranii*. Va mai colabora cu versuri, proză scurtă și folclor cules din satul natal la „Săptămâna” din Bistrița și la „Viața ilustrată” din Cluj. După 1944 publică în „Tribuna nouă” și în „Lupta Ardealului”. Scrie la majoritatea periodicelor culturale apărute între 1948 și 1989, în special la „Contemporanul”, „Gazeta literară”, „România literară”, „Viața românească”, „Steaua”, „Tribuna”, „Flacăra”, „Iașul literar”, dar și la alte periodice din capitală sau din alte orașe, inclusiv la „Revista română”, cu ediții în limbi străine, precum și la publicații de specialitate, științifice, academice sau universitare („Limbă și literatură”, „Analele Universității București” ș.a.) și la o seamă de cotidiane. După 1989 e prezent în ziarele „România liberă”, „Adevărul”, „Evenimentul” și în revistele „România literară”, „Literatorul”, „Adevărul literar și artistic”, „Tribuna”, „Steaua”, „Caiete criti-

ce”, „Cultura”, „Ramuri”, „Nord literar” cu articole, eseuri, recenzii, cronici, articole, studii critice sau istorico-literare. A folosit ocazional pseudonimele Dan Milcu, Duiliu Marcu, Damian Mihuț, Dionisie Mirea, D. Meseș ș.a., numele Micu fiind luat oficial în 1969. A debutat în volum cu lucrarea *Sensul etic al operei lui Sadoveanu* (1955). Va mai publica peste treizeci de volume de critică și istorie literară, între care și monumentală lucrare *Istoria literaturii române de la creația populară la postmodernism* (2000). A scris și versuri (*Fragmente automitologice*, 1974), a consemnat impresii de călătorie (*De la Baikal la Atlantic*, 1999), a publicat un roman cvasi-autobiografic (*Fata morgana*, 2003) și două volume de memorii (*Timpuri zbuciumate, Sfârșit și început de mileniu*). A participat la volume colective (dicționare, enciclopedii, tratate și alte lucrări de referință), a alcătuit numeroase prefete sau studii introductive la ediții sau volume ale unor scriitori din diferite epoci (Grigore Alexandrescu, Ioan Slavici, Alice Călugăru, Al. Macedonski, Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi, Mihail Sorbul, Lucian Blaga, B. Fundoianu, Damian Stănoiu, Gala Galaction, Mircea Eliade, Cella Delavrancea, Al. Robot, Ana Blandiana, Sorin Titel ș.a.), a întocmit el însuși ediții și antologii. I s-au atribuit Premiul „C. Dobrogeanu-Gherea” al Academiei RPR (1959), Premiul Asociației Scriitorilor din București (1986) ș.a.

În critica și istoria literară românească Dumitru Micu s-a impus ca o personalitate de mare suprafață și de certă importanță. Cultivat și informat, serios fără pedanterie, vădind o probitate intelectuală nedezmintită și un gust critic remarcabil, a mobilizat aceste însușiri prin avântul propice angajării în întreprinderi temerare. Puterea sa de muncă este puțin obișnuită, iar entuziasmul față de obiectul analizei rămâne dublat de luciditate și nu generează automat un comentariu elogios. Cedările în fața dogmatismului din vremea realismului socialist au fost mai mult decât „răscumpărate” prin rolul benefic al demersurilor lui ulterioare. Însușirile lui evidente și aleasa calitate a realizărilor sale ar fi trebuit, în principiu, să-

i aducă elogii și recunoaștere din partea contemporanilor și, în primul rând, a confracților. El a fost însă, de unii dintre aceștia, fie ignorat, fie minimalizat ori dezavuat. I s-au reproșat absența părerilor sau a viziunilor originale, carența caracterului creator al demersului critic, platitudinea judecăților, stilul tern și prolix ș.a.m.d. Sunt reproșuri în bună parte nedrepte și nu o dată răuvoitoare. Se poate spune că Dumitru Micu a devenit, de la o vreme — sub aspectul ignorării ori subcoterării sale în rândul colegilor săi, a mediilor de specialitate — „victimă” bună-tății și generozității sale de-o viață, „victimă” incapacității de a urî, de a riposta cu agresivitate la asalturile de rea credință și vulnerările nejustificate care-l vor fi vizat de-a lungul anilor, „victimă” inapetenței pentru carierism și autopromovare obsesională, a lipsei lui de interes pentru contractarea și cultivarea, în condiții de rabat de la principialitate, a unor alianțe profitabile etc. Se poate considera și că a fost, într-o anumită măsură, și „victimă” fobiei tenace, pe cât de ciudată, pe-atât de neașteptată, dezvoltată de la un moment dat de un confrate cu mare — și justificată, altfel — autoritate critică, fobie care se va fi generalizat prin imitație: nu spun mai mult.

Considerând opera lui Dumitru Micu se poate spune că el practică o istorie critică sau o critică istorizată. Demersul lui învederează de regulă recursul simultan la două perspective complementare: pe de o parte — privirea de ansamblu, sinteza, situarea istorico-literară, pe de alta — examinarea minuțioasă a textelor avute în vedere, cu accent pe interpretarea acestora și semnalarea calităților estetice, judicios argumentată și susținută de un comentariu analitic convingător. Scriind despre operele unor scriitori contemporani, criticul le raportează — explicit sau implicit — la tabloul de ansamblu al literaturii epocilor anterioare și la contextul ideologiilor culturale și al programelor estetice. Ocupându-se de opere din trecut, le analizează cu o curiozitate proaspătă, cu interesul și lipsa de prejudecăți proprii, de regulă, comentării operelor de actualitate. Istoria literară pe care o practică are drept scop nu inventarierea factologică, ci inter-

pretarea operelor și „explicarea” lor, semnarea elementelor privind geneza și evoluția unor poziții, estetici, viziuni, relevarea ocurenței și a circulației unor tematici, modalități și tehnici etc. Nu e vorba, așadar, de o istorie anecdotică, pierzându-se în detalii, biografice sau de alt soi, ci de o istorie a formelor de literatură, a ideilor literare (profesată altfel decât o face Adrian Marino), a practicilor scrisului, observate nu într-o viziune tehnicistă, ci prin corelare cu substratul ideologic și într-o perspectivă vizând revelarea valorii. Demersul exegetic este deseori, dacă e considerat pe porțiuni restrânse, unul cu focalizare apropiată, cu stăruință asupra detaliilor, dar vădește întotdeauna preocuparea pentru ideile generale, cu referiri la imaginea de ansamblu.

Traseul carierei critice a lui Dumitru Micu începe cu succinte monografii despre scriitori români contemporani (Mihail Sadoveanu, Maria Banuș) și continuă cu un masiv volum de abordări critice, *Romanul românesc contemporan* (1959). În anii următori, deși criticul continuă să arate interes actualității literare, își deplasează atenția și spre istoria literară. *Poporanismul și „Viața românească”* (1961) e un prim studiu vizând o perioadă – începutul secolului al XX-lea – care va face obiectul unui șir de lucrări convergente și complementare, cu ambiția epuizării domeniului. *Literatura română la începutul secolului al XX-lea. 1900–1916* (1964) e o lucrare ce tratează mai ales nivelul ideologiilor literare, pornind de la reviste, grupări etc. *Istoria literaturii române (1900–1918)* (I-II, 1964–1965) cuprinde analize critice amănunțite. *Început de secol. 1900–1916* (1970) reia în mare în prima parte volumul din 1964, partea a doua cuprinzând studii despre scriitori grupați pe „ambianțe”: *Ambianța „Sămănătorului” și a „Vieții românești”*, *Ambianța socialistă*, *Ambianța simbolistă*. Obiectivul pare să fi fost examinarea ideologiilor literare, a curentelor, a mișcărilor coagulate în jurul unor reviste. Analiza, pertinentă, demonstrează eclectismul diverselor mișcări, faptul că programul ideologic influențează în mică măsură producția literară, factorul „creație” primând asupra teoriei. În 1965, Dumitru Micu publică,

împreună cu Nicolae Manolescu, o concentrată „panoramă” a literaturii postbelice, *Literatura română de azi. 1944–1964*. O prezentare a aceluiași domeniu, adusă la zi prin examinarea literaturii ivite de-a lungul a încă unui deceniu, cu aplicarea unei grile estetice mai exigente și cu amplificarea demersului analitic, au întreprins, tot împreună, cei doi critici într-o lucrare de uz didactic, apărută în 1974. Activitatea critică a lui Dumitru Micu cuprinde și o serie de eseuri critice substanțiale despre mari scriitori contemporani: *Opera lui Tudor Arghezi. Eseu despre vârstele interioare* (1965), *Lirica lui Lucian Blaga* (1967), *G. Călinescu. Între Apollo și Dionysos* (1979) ș.a. Dintre acestea, excepționala monografie *Arghezi* (2004, reeditată în 2011) merită o mențiune specială. Cartea nu reprezintă o reeditare a volumului despre Arghezi din 1965, ci este rodul unei noi lecturi critice a operei marelui scriitor, abordată, comentată și interpretată în ansamblul ei, cu instrumente critice primenite și cu mare vervă ideatică, oferind un tablou plauzibil și plenar al creației argheziene și constituindu-se într-o piesă esențială, de neocolit, a bibliografiei în materie. Într-un scurt capitol conclusiv, criticul schițează care ar putea fi sumarul unei antologări selective din opera scriitorului, afirmând în continuare: „Însumarea acestor creații ar da ceea ce consider a fi opera argheziană esențială. Cartea. O carte comparabilă, cred, nu doar cu oricare din capodoperele literaturii universale laice, ci cu însăși Cartea cârților. (...) Ca un al treilea testament ar putea fi citită cartea argheziană inedită, cuprinsă în celelalte asemenea unei statui în marmură încă necioplită: Cartea”.

Cumva în continuarea demersului din *Început de secol* se află „*Gândirea*” și *gândirismul* (1975), studiu care impresionează nu atât prin dimensiuni, cât prin acuratețea cercetării. E o minuțioasă prezentare a ideologiei gândiriste, urmărită diacronic, pe etape, plasată în contextul epocii, confruntată cu reacțiile pe care le-a determinat, dar este totodată o laborioasă inventariere comentată a literaturii apărute în revistă, organizată pe genuri literare, iar în cadrul genurilor, pe autori. Un capitol final situează

ză „Gândirea” în context național și universal. Spirit de stânga, raționalist, atașat sincronismului mai degrabă decât tradiționalismului, favorabil unui „autohtonism deschis, receptiv, asimilator”, Dumitru Micu nu simpatizează cu ideologia gândiristă, dar apreciază uneori superlativ creațiile scriitorilor gândiriști. Concluzia lui, judicioasă, este că acestea nu s-au conformat, de fapt, ideologiei gândiriste militante: „«Gândirea» trebuie disociată de «gândirism». Gândirismul a poluat și infectat spiritualitatea românească. «Gândirea» a constituit în epocă – în măsura în care n-a rămas un simplu organ al gândirismului – unul dintre focarele culturii românești”. Între 1984 și 1988, criticul dă o lucrare ambițioasă, în patru volume care, deși au titluri diferite – *Modernismul românesc*, I-II, *Limbaje moderne în poezia românească de azi*, *Limbaje lirice contemporane* –, participă la un proiect unitar: o meditație asupra modernismului literar românesc. Este fără îndoială una dintre cele mai remarcabile contribuții critice care sau formulat privind respectivul subiect. Nu mai e vorba de investigarea unui curent în sens restrâns sau a mișcării din jurul unei reviste, ci de un concept de mare generalitate. Criticul își propune să stabilească dacă literatura – în speță poezia, avută în vedere în mod exclusiv – creată la noi în secolul al XX-lea sub semnul simbolismului, expresionismului, ermetismului, avangardismului etc. are sau nu „semne particulare”, dacă se poate vorbi de un specific al modernismului românesc. Concluziile nu sunt spectaculoase, surprinzătoare, violent „originale”, ci întrucâtva previzibile, dar argumentația și exegeza — prin amploarea, rafinamentul și adecvarea lor — sunt demne de tot interesul, iar valoarea de ansamblu a demersului critic în chestiune este excepțională. Ca și în alte rânduri, criticul se lansează în cercetare fără prejudecăți, recurge masiv la analiza de text și împărtășește cititorului întreaga dinamică a raționamentelor și emoțiilor estetice pe care își întemeiază concluziile, extrem de nuanțate, de o fermitate prudentă, evitând tranșanța simplificatoare. Sunt semnalate eclectismul, confluențele și convergențele

poetilor aparținători, în principiu, unor „curente” diferite, inclusiv tradiționalismului. Autorul precizează că și-a limitat aria la poezia de expresie modernă, dar explică și că termenii „modern”, „modernism”, „modernitate” au fost întrebuințați *largo sensu*, în înțelesul lor generic, cuprinzător. De fapt, este vorba despre o vastă istorie a poeziei românești din secolul al XX-lea, inclusiv a celei contemporane până în anii '80, întocmită cu panoplia criticului literar competent și rafinat, reprezentând o contribuție esențială la exegeza vizând o chestiune atât de amplă și de însemnată. Referindu-se la „autentismul” – aspirație la autenticitate maximă, în detrimentul perfecțiunii artistice – teoretizat ori cultivat în diferite formule de Gide, Proust, Sartre, Malraux, ori, sub alte unghieri, de corifeii ai Noului Roman francez etc., criticul consacră studiul *În căutarea autenticității* (I-II, 1992–1994) manifestărilor similare din proza românească interbelică. Sunt cercetate scrieri de Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, Mircea Eliade, Anton Holban, Mihail Sebastian, C. Fântâneru, M. Blecher, Octav Șuluțiu, H. Bonciu, Ion Biberi, Mihail Celarianu și Anișoara Odeanu. Se depistează și comentează omologii și filiații cu demersuri similare din literatura universală modernă. Urmărind diferitele variante ale conceptului, criticul surprinde și transpunerile acestuia într-o scriere ori alta. Era, în bună măsură, de așteptat ca după o asemenea investigație amplă a literaturii naționale Dumitru Micu să încerce o sinteză de ansamblu. În *Scurtă istorie a literaturii române* (I-IV, 1994 – 1997), o cupănire optimă între esențializare și aprofundare, între concizie și abundență asigură consistența lucrului bine făcut. Chiar dacă într-o viziune deliberat didactică, *Scurtă istorie...* se înfățișează limpede, prietenoasă, alertă, bine ritmată, persuasivă și agreabilă. Civilizației geto-dacice, influențelor culturale ale coloniilor pontice grecești, prezenței lui Ovidiu la Tomis, activității misionare și culturale a scriitorilor creștini din perioada străromână le sunt consacrate paragrafe succinte, dar relevante. Într-o tratare sintetică, despovărată de tentația recurgerii exce-

sive la taxinomie și la recenzarea corpusurilor, este panoramată creația populară orală. În prezentarea perioadei vechi și în cea a începuturilor perioadei moderne, factorilor culturali (civilizație materială, răspândirea tiparului și circulația tipăriturilor, religie și organizare ecleziastică, ideologii, mentalități etc.) le este acordată o atenție specială, dat fiind rolul acestora în configurarea literaturii propriu-zise. Îmbinarea cultural-literară e abandonată începând de la ceea ce e numit „emergența literarului” (capitolul *Primul val romantic – 1830–1840*), considerațiile privind fenomenele extraliterare relevante pentru literatură fiind pentru epocile ulterioare țesute în substanța comentariului istorico-critic. Modalitatea de tratare aplicată e, dincolo de acest punct, unitară: pe epoci, curente și autori. Criticul nu se angajează în gesturi iconoclase, nu simte imboldul de a-și personaliza viziunea prin frondă programatică sau prin atitudini demolatoare. Aportul lui, prețios, se vedește la nivelul înțelegerii. Întemeiat pe empatie, animat de dorința de elucidare, de revalorificare în perspectiva actualității, comentariul nu e niciodată complezent sau conformist, dar nici malițios fără teme. Parafrizarea simpatetică și revelatoare, recursul la citat, contextualizarea, sugestiile comparatiste sunt utilizate eficient, integrate în discursul critic. Scrisă de un critic, cartea e o istorie estetică, Dumitru Micu fiind, fără îndoială, adeptul unei idei formulate de G. Călinescu: „O istorie literară fără scară de valori este un nonsens”. Scriitorii sunt tratați diferențiat, după importanță și după specific, prin adaptarea metodei și a opticii. Ca structurare și ton, lucrarea amintește, mai ales în paginile dedicate perioadei contemporane, de *Istoria literaturii române contemporane* a lui E. Lovinescu din 1937. Trebuie remarcat că, deși conține eseuri și microeseuri, *Scurtă istorie...* nu e o simplă înșiruire de micromonografii, o istorie-fișier sau o istorie-dicționar, un pomelnic insipid, ci cu adevărat o istorie, în care comentariul concludiv și integrator asigură ansamblului nu numai coerență, ci și un mesaj global, superior adiționării părților componente. Lectura dă senzația că se urmează un itinerar (perso-

nal), traiectul unei demonstrații. De un interes deosebit sunt paginile consacrate perioadei 1948–1965, care reprezintă prima abordare sintetică a epocii, total sinceră – complet degrevată de servituțile impuse de cenzură până în 1989, cu aspirația obiectivității, fără accente resentimentare. Un capitol final caută să surprindă caracteristicile generale ale literaturii române, ca un pândant la capitolul *Specificul național din Istoria literaturii române de la origini până în prezent* a lui G. Călinescu. În ansamblu, această întreprindere, depășind cu mult obiectivele inițiale, se înfățișează ca un succes de netăgăduit. E prima sinteză completă – izbutită și pertinentă – de după 1989, a întregii literaturii române. Lucrarea a fost reeditată în 2000 — într-un singur volum, de 800 de pagini — sub titlul *Istoria literaturii române de la creația populară la postmodernism*, cu adăugiri, revizui, amendări și modificări deloc neglijabile. Ea rămâne, fără îndoială, probabil cea mai bună lucrare de gen întreprinsă în ultima vreme, neegalată până în prezent, după cât se pare.

Critic literar (desigur că și „istoric” literar, însă unul care s-a preocupat mai mult de examinarea istoriei ideilor și a formelor în literatură, decât de recenzarea și investigarea microscopică a patrimoniului documentar și factologic, deci un istoric *al literaturii* care examinează diacronia în calitate de *critic*), critic literar nu doar „în primul rând”, ci în mod definitoriu, prin vocație și destin, în pofida unor intenții juvenile de altă natură, Dumitru Micu, asemenea atâtor altor autori din aceeași „breaslă”, s-a încercat și în alte genuri: a publicat și versuri, memorialistică, roman. Sunt scrieri interesante – chiar dacă nu „fundamentale”, răscolitoare ori revoluționare –, de certă ținută, demne de toată luarea-aminte, cu facultatea, după caz, de a delecta, de a instrui și de a captiva prin dinamica discursului ideatic, respectiv prin „administrarea” mărturiilor și comunicarea deliberărilor lăuntrice. Remarcabile sunt volumele de memorialistică (*Timpuri zbuciumate*, 2001; *Sfârșit și început de mileniu*, 2011), în care Dumitru Micu se arată a fi „omul liber” prin excelență, ce se poziționează în chip firesc, structural, la

antipodul fățarniciei și oportunismului. El este memorialistul care scrie ce a văzut și a trăit după o grilă de selecție și un protocol de ecleraj propriu, nu după rețetele furnizate de-a gata de formatorii de opinie cvasi-instituționalizați. Este un om de opinie, care nu-și cenzurează pusilanim constatările, dar în primul rând este un observator-martor, cu scrupulul obiectivității, inclusiv în ceea ce privește raportarea la propria persoană. Opiniile și le formează singur, de capul lui. Impresiile nu și le fasonează *après coup* după cine știe ce „punctaje” interpretative care au trecut la un moment dat, ci caută să le transmită nealterate, cu carnația autenticului. Poziția lui e definită de un amestec productiv de „egocentrism” și detașare. Persoana I, a memorialistului, se transformă treptat într-un „personaj”, parcă observat, înfățișat și cântărit de către altcineva decât însuși împrișinatul. Din confesiune, textul se transformă pe nesimțite, pe ample porțiuni, și fără etalare de artificii tehnico-narative savant puse la cale, în autoficțiune din cea mai pură (deși probabil că în intenționalitatea auctorială nu se viza neapărat așa ceva) și de înaltă calitate. Fără să trădeze râvnirea la „literaturizare” forțată, memoriile lui Dumitru Micu vădesc, astfel, reale calități efectiv literare. Ca să nu mai vorbim de cele așa zicând documentare, ale „mărturiei” unui om care, timp de atâtea decenii, în timpuri cu adevărat „zbu-ciumate”, a trăit — și a putut observa — „din interior” viața literară și universitară de la noi.

Există, în proză, o artă a povestitorului, însușire pe care un autor o are sau nu o are și e singura care nu se poate mima. Chiar și adâncimea se poate mima sau se poate «învăța», dar plăcerea de a povesti, de a spune o istorie este un dar înăscut, ireductibil. Există în critica literară un echivalent al acestei însușiri și ca și aceasta se localizează într-o structură de creator. D. Micu este în critica noastră printre puținii ei posesori.

LUCIAN RAICU

Claustrat de bunăvoie în universul lecturii, criticul se simte condamnat să amâne mereu

adevărata Citire. Construcția operei sale e determinată ea însăși de rigorile profesiei („nu am citit nimic la întâmplare”), plăcerea alegerii fructului oprit e substituită de „lectura obligatorie” impusă de nevoi redacționale ori didactice. Cronicar en titre și reputat universitar, D. Micu e prezent de prin 1955 cu lucrări monografice și de sinteză care au jucat un indeniabil rol ideologic în momentul apariției. Ele au luat în discuție romanul românesc din acel moment, opera lui Mihail Sadoveanu, Maria Banuș, Tudor Arghezi, Lucian Blaga, curente (poporanismul, gândirismul), panorama „începutului de secol” etc. O parte din cronici, comentarii, eseuri [...] au rămas în pagina de revistă, abandonate cu premeditare. Căci condiția ingrată a cronicarului implică mai mult suferința străbaterii cu egală atenție a scrierilor „menite să rămână” alături de „producțiuni caduce, ba chiar maculatură curată”, decât bucurie a descoperirii.

MIRCEA ZACIU

SCRIERI: *Sensul etic al operei lui Sadoveanu*, București, 1955; *Poezia Mariei Banuș*, București, 1956; *Romanul românesc contemporan*, București, 1959; *Poporanismul și „Viața românească”*, București, 1961; *Literatura română la începutul secolului al XX-lea. 1900–1916*, București, 1964; *Istoria literaturii române (1900–1918)*, I–II, București, 1964–1965; *Opera lui Tudor Arghezi. Eseu despre vârstele interioare*, București, 1965; *Literatura română de azi. 1944–1964* (în colaborare cu Nicolae Manolescu), București, 1965; *George Coșbuc*, București, 1966; *Lirica lui Lucian Blaga*, București, 1967; *Estetica lui Lucian Blaga*, București, 1970; *Început de secol. 1900–1916*, București, 1970; *Tudor Arghezi*, București, 1972; *Fragmente automitologice*, București, 1974; *Periplu*, București, 1974; *Prelegeri de literatură română contemporană. Autori și opere. 1944–1974* (în colaborare cu Nicolae Manolescu), București, 1974; *„Gândirea” și gândirismul*, București, 1975; *Lecturi și păreri*, Cluj-Napoca, 1978; *G. Călinescu. Între Apollo și Dionysos*, București, 1979; *Scriitori, cărți, reviste*, București, 1980; *Modernismul românesc*, I–II, București, 1984–1985; *Limbaje moderne în poezia românească de azi*, București, 1986; *Limbaje lirice contemporane*, București, 1988; *În căutarea autenticității*

ții, I-II, București, 1992–1994; *Scurtă istorie a literaturii române*, I-IV, București, 1994–1997; *De la Baikal la Atlantic*, București, 1999; *Istoria literaturii române de la creația populară la postmodernism*, București, 2000; *Literatura română în secolul al XX-lea*, București, 2000; *Timpuri zbuciumate*, București, 2001; *Mircea Eliade. Viața ca operă, opera ca viață*, București,

2003; *Fata morgana*, București, 2003; *Lucian Blaga – autofăurirea prin logos*, București, 2003; *Arghezi*, București, 2004 (ed. Cluj-Napoca, 2011); *Eminescu "în raza gândului etern"*, București, 2005; *Critici prozatori*, București, 2010; *Sfârșit și început de mileniu*, București, 2011; *Studii, eseuri, articole*, I-II, București, 2015.